

DIPLOMAMUNKA

*Barlangok késő bronzkori használatának értelmezése a Baradla-
barlang tükrében*

Témavezető:

Dr. V. Szabó Gábor
egyetemi docens

Készítette:

Nyíró Ádám Artúr
régészet mesterszak

2019

A HKR 336. § ad 76. § (4) c) pontja értelmében:

„... A szakdolgozathoz csatolni kell egy nyilatkozatot arról, hogy a munka a hallgató saját szellemi terméke...”

SZERZŐSÉGI NYILATKOZAT

Alulírott Nyíró Ádám Artúr (HW362U) ezennel kijelentem és aláírással megerősítem, hogy az ELTE BTK régészet mesterszakján írt jelen diplomamunkám saját szellemi termékem, melyet korábban más szakon még nem nyújtottam be szakdolgozatként és amelybe mások munkáját (könyv, tanulmány, kézirat, internetes forrás, személyes közlés stb.) idézőjel és pontos hivatkozások nélkül nem építettem be.

Budapest, 2019. 11. 15.

.....

a hallgató aláírása

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	5
Topográfia.....	6
Baradla-barlang megismerése.....	7
Tudomány kutatástörténeti mozaikok.....	8
A 19. század második felének időszaka:.....	9
A 20. század első felének időszaka:.....	10
A 20. század második felének időszaka:.....	12
Új lendület a kutatásban.....	13
A Baradla-barlang Aggteleki szakaszának topográfiai ismerete.....	14
A bejárat(ok) előtti tér.....	15
Főbejárat.....	15
Denevér-ági bejárat.....	16
Denevér-ág (bejárati nagyterem).....	17
Denevér-ág (folyosó).....	18
Fekete-terem.....	19
A Teknősbékához vezető út.....	20
Teknősbéka-terme.....	21
Acheron-ág.....	22
Pitvar.....	22
Temetkezési-folyosó.....	23
Csontház-terem.....	23
Kémény.....	24
Hangverseny-terem.....	25
Tánc-terem.....	25
Nádor-utca.....	26
Cserepes-terem.....	26
Tigris-terem.....	26
Róka-ág (bevezető folyosó).....	27
Róka-ág (biológiai labor-terem).....	27
Róka-ág (nagyterem).....	28
A Baradla miliója.....	29
A barlangok funkciója a késő bronzkorban.....	31
Profán használat.....	32
Kényszerszállás (bivak).....	33
Gazdasági funkciók.....	33
„Bűnbarlangok”.....	34
Rituális kontextus – Szakrális barlanghasználat.....	34
Emberi maradványok a barlangokban.....	35
Temetkezések.....	36
Részleges emberi maradványok.....	38
Koponyák és állkapcsok.....	41
Bronztárgyak a barlangban.....	42
„Kincsleletek” - Deponálás szokása.....	43
„Magányos” (szórt) bronzleletek.....	44
Bronztárgyak értelmezése a barlangi közegben.....	46
Lakoma és kellékei a barlangban.....	49
A Pitvar kerámiatöredékei – lakomák lenyomatai-e?.....	50
Összegzés – egy szertartás leforgása.....	53

Bibliográfia.....	57
Katalógus: Kerámia (Pitvar).....	67
90-es blokk.....	67
91-es blokk.....	67
92-es blokk.....	67
93-as blokk.....	68
94-es blokk.....	72
95-ös blokk.....	73
96-os blokk.....	77
97-es blokk.....	78
Katalógus: Bronz leletek (2015-2016).....	79
Baradla-barlang, Aggteleki szakaszának térkép lapjai.....	82
Képek jegyzéke.....	91
Képek/Ábrák.....	92
Táblák.....	96

Bevezetés

Régészet mesterszakos szakdolgozatom témájául az *Aggtelek* mellett található *Baradla-Domica-barlangrendszer* úgynevezett *Aggteleki szakaszában* feltárt késő bronzkori leletanyag egy kis, ámde fontos részét választottam feldolgozni: a 2000-2001 közötti terepbejárás alkalmával felszedett kerámia leletanyag azon részét, amelyet a barlang *Pitvar* elnevezésű helyszínén találtak és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe leltároztak be; valamint az ELTE által 2015-2016 és 2019-ben végzett fémkeresős kutatások alkalmával talált fém leletanyagot. Az említett anyag jelenős részével foglalkozok, de csak a 2015-2016-ban előkerült bronz leleteket közlöm rajz formájában. A kérdés amire a választ keresem részben ezen tárgyak vizsgálatával, az a barlangok és különös tekintettel a *Baradla-barlang* használatának lehetséges magyarázatai. Milyen funkcionális szerepe/szerepük lehetett a késő bronzkorban? Vannak-e elkülönülő aktivitási zónák a leletek alapján? Levonhatók-e következtetések a leletanyagból egyes barlangi terekre?

Miért választottam ezt a témát? Jómagam már 2007 óta barlangászok és veszek részt a hazai és a külföldi barlangok feltáró és dokumentáló tevékenységében.¹ Abba a szerencsés helyzetbe kerültem, hogy a kikapcsolódásomat össze tudtam kötni a választott szakmámmal és ezáltal a barlangok régészetével. Vizsgálataimat a választott lelőhelyen számos esetben elősegítették a barlangjárásban szerzett tapasztalataim. Ha az ember gyakran, sok időt tölt barlangokban, megannyi megfigyeléssel és tapasztalattal gyarapszik tudása e titokzatos helyszínek megértése irányába.

Érdeemes megjegyezni, hogy az emberiség történetében gyakran felbukkanó helyszínek a barlangok. A legáltalánosabb elképzelésként a barlangok, mint lakóegységek jelennek meg emlékezetünkben. Ennek számos oka és magyarázata van, de a legnagyobb hatással erre a gondolkodásmódra az őskőkori ember életvitele miatt kialakult elfogult elméletek és „*toposzok*”² vannak, amelyek meghatározzák az elmúlt két évszázad elképzeléseit a barlangokról. Az őskőkori (paleolit) embercsoportok valóban használták ideiglenes, szezonális lakóhelyként, vadásztanyaként a szárazabb, magasabban fekvő barlangokat, sziklaereszeket, vélhetően azonban már ebben a korai időszakban is többfajta szerepük lehetett ezeknek az „üregeknek” az időszakos lakóhelyen felül (temetkezési hely, rituális cselekmények helyszíne).³

1 Ezek nem régészeti célú feltárások. Új, eddig ismeretlen barlangok és barlangjáratok megismerésére és dokumentálására szolgáló munkálatok, amelyet barlangkutató barátaimmal, szabadidős tevékenységként végzünk.

2 REZI 2015, 336.

3 Clottes 2012. 15-26.

Nemcsak a laikusokat, de a régész szakmát is a fenn említett „lakóbarlang” fogalmak befolyásolták a barlangok értelmezésénél a fiatalabb korszakok esetében is, mint például a jelen dolgozat tárgyául szolgáló késő bronzkori lelőhelyek funkciója esetében. Ezzel a gondolkodásmóddal szembenő más elméletek is felmerültek (temetkezési hely, rituális cselekmények helyszíne), de valamiért a kutatás nem tudott szakítani a lakóbarlang elképzeléssel. A 1990-es években kezdett gyökeresen megváltozni hazánkban az ezzel kapcsolatos gondolkodás, amikor is a *Baradla-barlang* régészeti kutatásába bekapcsolódott Rezi Kató Gábor és Holl Balázs.

Véleményem szerint nagyon fontos a lelőhelyet minden aspektusából megvizsgálni, mivel egy igen összetett helyszínről van szó. Ebben részben előttem a *Baradlát* tanulmányozó kutatók munkásságára és saját helyszíni ismereteimre támaszkodtam írásom készítésekor.

Prof. Dr. Szunyogh Gábor barlangász által készített részletes *Baradla* térképet és az azon szereplő elnevezéseket használom a dolgozatban. Egyes térképeket Holl Balázsnak köszönhetek, az általa készített alapjául egy 1970-től 1989-ig kreált atlasz szolgált.⁴

A dolgozatomat a következőképpen építettem fel: a lelőhely rövid topográfiai elhelyezkedésének ismertetését követően a *Baradla* rövid régészeti áttekintését adom közre, majd a kutatástörténetének egyes aspektusait tárgyalom, amelyek hozzájárulnak a kérdésfelvetéseim megválaszolására. Az említett három rész nem teljeskörű, mivel a felsorolt témákkal rengeteg publikáció foglalkozott eddig, így nem találtam indokoltnak, hogy tételesen ismét közre legyenek adva. A dolgozatomat a *Baradla* tereinek topográfiai leírásával folytatom az egyes barlangszakaszokhoz kapcsolódó régészeti jelenségek megemlítésével, valamint megpróbálom megjeleníteni a barlangkiépítések előtti képét, amivel a bronzkor végén is találkozhattak az emberek. A barlangok funkciójára vonatkozó fejezettel folytatom az írást, amiben a barlanghasználat szerteágazó világába nyerünk egy rövid, átfogó betekintést.

Topográfia

Az északkelet *Magyarországon* található *Aggtelek* község, mintegy 50 kilométerre fekszik *Miskolctól* északra. Ebben a térségben helyezkedik el a *Gömör-Tornai-karszt*, amelyet az országhatár választ szét *Szlovák-karsztra* (északi) és *Aggteleki-karsztra* (déli)⁵, utóbbi az *Aggtelek-Rudabányai hegyvidék* része.⁶ *Aggtelek* a magyar – szlovák határ mellett megbúvó kis település, a karsztra jellemző víznyelők, források, töbrök, völgyek és fennsíkok taglalta hegyek között található. Régóta ismert a mellette nyíló és tőle nyugatra fekvő *Baradla-Domica-barlangrendszer* és annak

4 Az alaptérképet felmérte és készítette: A KPVD Sz Vörös Meteor Természetbarát Egyesület – Baradla- és Vass Imre barlangkutató csoportja. Kiadja: a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat, Budapest, 1989.

5 HEVESI 2003, 265.

6 MÓGA 2003, 19.

természetes bejáratai. Ma a barlangrendszernek 10 bejárata (természetes és mesterséges) ismert, amely három különböző kis település közelében nyílik, nyugatról-keletre haladva: *Kecső (Kečovo)*, *Aggtelek*, *Jósvafő*. (1. kép) Az emberek által a történelmi időkben is bizonyítottan használt természetes bejáratok *Kecső* és *Aggtelek* közelében vannak. Utóbbi mellett az a két bejárata található, amit a régészeti korokban is használhattak: a *Denevér-ági bejárat* (342 m tszf.) és az *Aggteleki Főbejárat* (332 m tszf.).⁷ E két bejáraton keresztül látogatható része a barlangnak az úgynevezett *Aggteleki szakasz* (2. kép), amelynek régészeti emlékei adják jelen dolgozat fő vonulatát.⁸

Baradla-barlang megismerése

A *Baradla-barlang* hazánk egyik legrégebb óta ismert és kutatott barlangja, több mint 150 éve vizsgálódnak sötétjébe a régészet képviselői is. Nehéz megmondani ki és mikor járta be elsőként az *Aggteleki szakaszt*. A régészeti bizonyítékok alapján a barlang ezen járatait kezdetben a Bükki kerámiaművesség emberei keresték fel tömegesen. Ekkor évszázadokon át használták (5300-4700 Cal. BC⁹) hatalmas tereit és a *Főbejárata* előtti területet, majd vélhetően 3500 éven keresztül nem látogatták ilyen mértékben, de valószínűleg időnként be-be tévedtek egyesek. A következő időszak a bronzkor végső szakasza (1300-800 BC), amikor is évszázadokon keresztül nagyobb létszámú embercsoportok látogatták valamilyen célból a *Baradlát*. A leletek tanulsága szerint ezt követően ismét nincs adat a rendszeres használatra egészen a kora középkorig.¹⁰ Az oklevelekből kiderül, hogy a környék az 1200-as évek végén elnéptelenedik a tatárjárás idején, majd lassan ismét visszatelepülnek a környékre.¹¹ Az elmúlt évek fémkeresős kutatásainak eredményei is alátámasztják a kora Árpád-korban kezdődő újbóli használatát,¹² ami erősíti azt az elméletet, hogy a helyiek jól ismerhették a barlangot.

Mondhatjuk, hogy a barlangot a jelenkor előtt már három különböző időszakban is felfedezték maguk számára az adott kor emberei és használták hosszú időn keresztül: első ízben a középső neolitikum során, majd a késő bronzkorban, végül az Árpád-kortól a 19. század végéig.

A barlang falain található, nagy számban előforduló évszamos szignókból következtethetünk arra, hogy már az 1700-as évek elejétől kezdve rendszeresen járták a *Baradlát*

7 GYURICZA et al. 2003, 26-27. /GUBER-GAÁL 2015, 12-13. / Kecső és Aggtelek mellett is 2-2 természetes, az ember által használt bejárat található.

8 Maga a barlangrendszer is kitűnő jelképe lehetne a modern határ által kettészelt régészeti kerámia stílusok területeinek, mivel nemcsak ezek a területek találhatóak meg a határ mindkét oldalán, hanem a barlangrendszer is.

9 CSENGERI 2010, 59.

10 HOLL 2007, 287-288.

11 DÉNES 2013.

12 A következő kora Árpád-kori és középkori tárgyak kerültek elő a teljesség igénye nélkül: ezüst pecsétgyűrű, I. Kálmán ezüst érme, 14. századi feliratos bronzcsat, III. Béla ezüst érme töredéke.

látogatók a látványosságok miatt. Az eddig talált legrégebbi felirat 1744-ből való a *Róka-ágban*. A 18. és 19. századi utazók leírásaiból ismeretes, hogy mindig a helyiek közül fogadtak fel vezetőket, mert ők jól ismerték a barlangot és nélkülük nem volt ajánlatos oda bemenészkedni.¹³ Ezek alapján elképzelhető, hogy a környékbeliek már a kora Árpád-kortól mindig is jól ismerték a *Baradlát* és járatait. Véleményem szerint ez nem lehetett másképp a régészeti korokban sem. A késő bronzkorban is elképzelhető, hogy voltak, akik jobban ismerték a barlangot és irányították, vagy talán elő is készítették a benne folyó eseményeket.

Tudomány kutatástörténeti mozaikok

A *Baradláról* és kutatástörténetéről számos publikáció született ismeretterjesztő kiadványok, cikkek és könyvek formájában: Nyáry Jenő 1881, Kérdő Katalin 2000, Székely Kinga 2005 és 2015, Holl Balázs 2007, Rezi Kató Gábor 2015, hogy csak párat említsek a teljesség igénye nélkül. Jelen dolgozatban a régészeti vonatkozású kutatástörténet csak egyes aspektusaival foglalkozok: azokkal, amelyek a barlangok, pontosabban a *Baradla* használatára nyújtanak adatokat. Négy nagyobb korszakra lehet felosztani a *Baradla* speleoarchaeológiai kutatástörténetét, amely nagyrészt lefedi a honi barlangok kutatásának szellemi hátterét is, de egy gondolat erejéig kezdjük egy picit korábbról: kezdetben, a 17. század második felétől nyereségvágy hajtotta „kutatásokat” végeztek. Ezek célja a barlangokból származó ősszállat maradványok megtalálása és csodaszerként való értékesítése volt: sok esetben sárkánycsontként, elefántcsontként és/vagy unikornis szarvként árusították a leleteket. Természetesen, amint szakavatott kutatók kezébe kerültek az ilyen maradványok, azonnal felismerték és meghatározták, hogy a pleisztocén során élt, mára kihalt állatok ősmaradványairól van szó. Ezt követően a kuruzslás hajtotta kutatásokat felváltották a paleontológiai célú vizsgálódások.¹⁴ Utóbbi céljából hajtotta végre az első dokumentált (tudományos) ásatásokat a *Baradlában* Schmidl Adolf 1856-ban. Kutatásai sokkal inkább őslénytani érdeklődésűek voltak és nem régészeti. Ennek ellenére megemlíti, hogy a *Csontház-terem* embercsontokról hírhedt,¹⁵ amely során korábbi leírásokra hivatkozik. Véleményem szerint azonban elképzelhető, hogy ő maga is láthatta a barlang régészeti korú emlékeit.

Ezzel elérkezünk az első korszakhoz, ami a 19. század második fele, amikor is a kutatók már nem csak paleontológiai szempontú érdeklődéssel fordultak a barlangok felé (legalábbis hazánkban), hanem az emberiség történetének felderítése céljából is.

13 TELEKI 1796, 36. / ALMÁSI 1820. 67.

14 DAWKINS 1874, 11-22. / NYÁRY 1881, 2-3. / SZEKERESS 1885, 53.

15 SCHMIDL 1857, 32. / HOLL 2007, 268-269.

A 19. század második felének időszaka:

Húsz évvel Schmidl Adolf ásatásai után következtek báró Nyáry Jenő ásatásai: 1876 és 1877 között három alkalommal faggatta a barlang rétegeit annak titkaikról. Kutatásait a régészeti szakirodalomban sokszor méltán emlegetett „*Az Aggteleki barlang, mint Őskori temető*” című monografikus munkájában közölte. Az 1881-ben kiadott közlés nemcsak az interdiszciplináris hangvétele miatt példaértékű még ma is, hanem egyedülálló a kor egyes tudományágai és azok jeles kutatói tanulmányainak bevonása a publikációba. Ennek ellenére a benne leírtak sokszor eldönthetetlen kérdéseket hagynak nyitva a tudomány előtt: az akkor megfigyelt és leírt régészeti jelenségek közül jó néhányat azóta se sikerült megfigyelni, vagy rekonstruálni, mint például a *Temetkezési-folyosó* sírjai. A monográfia régies nyelvezetéből kifolyólag is vannak vitatott kérdések, például a *Temetkezési-folyosóban* fellelt maradványok helyzetének leírásainál szereplő mondata: „...*A váz arczzal földfelé feküdt...*”.¹⁶ Fentiek ellenére mégis rengeteg információval szolgál munkája, esetünkben a késő bronzkori barlanghasználatra vonatkozóan. Nyáry Jenőt a barlang kutatására a következők sarkallták: egyrészt úgy gondolta, hogy az emberiség történelme leghatékonyabban a folyók mentén húzódó völgyek és barlangok megkutatásával lehetséges, másrészt a korszak naprakész tudásanyagával rendelkező kutatóként jól ismerte az európai tudományos világ új eredményeit, amelyeket könyvében meg is említ. Ennek fényében világossá válik az akkori tudományos élet háttérnyomása, miszerint hazánk területén addig nem sok törekvés történt a hazai barlangok régészeti kutatásának érdekében, ezzel ellentétben más területeken/országokban jelentős kutatások zajlottak.¹⁷ Ezt orvosolván tűzte ki célul a *Baradla* tüzetesebb átvizsgálását. Írásából jól kitűnik, hogy kezdetben a *Baradlát* lakóbarlangnak képzelte el a régészeti korokban, annak ellenére, hogy a könyve címe nem ezt sejteti. Fel is sorol négy kritériumot, amelyek (szerinte) a lakóbarlang megállapítása mellett szólnak: 1. huzatos barlang révén jól szellőzik, friss levegőt biztosítva. / 2. három csergedező patakja tiszta vizet biztosít. / 3. tágas és vízszintes terei kényelmesek. / 4. levegőjének hőmérséklete kedvezőnek mondható.¹⁸

Nyári az első két ásatása alkalmával a barlangon belül ásott, majd a harmadik kutatásának fő helyszínéül a *Főbejárat* előtti területet jelölte ki, mivel arra a megállapításra jutott, miszerint a *Baradlát* használók elsődleges aktivitási tere a bejáratához közeli felszíni zóna volt. Ekkor már úgy gondolta, hogy a barlangot nem lakták állandóan, sokkal inkább egyfajta menedékhelyül szolgált a zord időjárási viszonyok, vagy ellenséges támadások esetén.¹⁹ Ma már nehéz eldönteni, hogy mit gondolt Nyári a barlang funkciójáról, mivel számos sírt tárt fel és írásában megjegyzi, hogy a

16 NYÁRY 1881, 28-29.

17 NYÁRY 1881.

18 Dolgozatomban a barlang használatát leíró fejezetében még visszatérek e négy megállapításhoz.

19 NYÁRI 1881, 155.

Baradla temetkezési helyül is szolgált az egykor itt lakóknak. Véleményem szerint elsősorban temetőnek gondolja, bár sokszor használja a lakóbarlang kifejezést.

Nyáry kutatásai mindenesetre jól meghatározták a következő évtizedekre a barlang használóiról alkotott képet. Többek között Siegmeth Károly, aki nagyon is jól ismerte a *Baradlát*, a következőképpen vélekedett tereinek funkciójáról, részben Nyáry kutatásaira és saját tapasztalataira támaszkodva: a *Denevér-ág* szerinte elég száraz volt és azt lakták, amíg a *Csontház* környékét temetkezés céljából használták a neolitikum idején.²⁰ Arra nem tér ki, hogy a késő bronzkor folyamán mi lehetett a funkciója.

Meglátásom szerint Nyáry dokumentációja és a benne leírt leletek használható információval szolgálnak a későbbi kutatók számára. A bronzkori rétegek és leletek kontextusát viszonylag jól leírja, az ásatásának ezen szakasza a leírások alapján kiválóan lokalizálható.

A 20. század első felének időszaka:

A *Baradla* kutatásában újabb évtizedek teltek el, majd 1910-ben újrakezdődtek az ásatások Kadič Ottokár kezdeményezésére, aki a szervezett honi barlangkutatás megalapítója és a hazai ősemberkutatás elindítója. Ennek kezdete a Bársonyházi-szakócák napvilágra kerülésének idejére nyúlik vissza, amelyek paleolit voltának bebizonyítását tűzte ki célul Herman Ottó. E célból indultak meg a rendszeres kutatások is 1906-ban, melyek kezdetben elsősorban a Bükk-vidékre korlátozódtak. A Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatósága Kadič Ottokárt kérte fel a barlangkutatások lebonyolítására.²¹ Így vette kezdetét Kadič magyarországi barlangkutatói pályafutása. Ettől kezdve nagyjából az '50-es évekig számtalanszor előfordult, hogy a barlangok pleisztocén rétegében nem találtak leleteket és ezért felhagytak a barlang kutatásával, azt meddőnek ítélték.²² Mindezek háttérében a honi tudományos szakma azon igénye állt, hogy minél előbb felzárkózhasson a nyugati országok „diluviális” emberkutatásához. Egyfajta becsületbeli ügynek érezték a hazai kutatók, hogy bizonyíthassák, a *Kárpát-medence* is részese volt az emberiség korai történetének.²³ A *Baradla* esetében is megfogható a paleolitikus utáni igénye az akkori hazai tudományos világnak, amely megállapítást a következőképpen lehet összefoglalni: Siegmeth Károly javaslatára vette kezelésbe a Magyarországi Kárpát Egyesület a barlangot 1881-től. Siegmeth kiválóan ismerte a barlangot és tudományos eredményeit. Mindemellett 1910-ben megalakult a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottsága, amelynek ő volt az elnöke. Emiatt nem meglepő, hogy az ő javaslatára indult meg újra 1910-ben a *Baradla* régészeti kutatása. Tisztában

20 SIEGMETH 1910, 8.

21 KADIČ 1907, 333-338.

22 Lásd például: KADIČ 1907 / KADIČ 1914b.

23 HERMAN 1911, 105-111. / HERMAN 1913, 10-12. / KADIČ 1913a. 83.

volt(ak) a barlang régészeti anyagával is, pontosabban, hogy milyen korszakokat dokumentáltak korábban. Ennek ellenére az ásások újbóli megindításának egyik oka a paleolitikus ember nyomainak felkutatása volt.²⁴ A *Baradlai* ásások 1910 őszétől indultak meg, ekkor Kadič Ottokár és Márton Lajos egy hónapig ástak a barlangban. Ezidő alatt egy 2 méter széles és 24 méter hosszú szelvény került kiásásra 1,5 méter mélyen, ami a *Pitvart*, a *Folyosót* és a *Csontházat* érintette. Rengeteg bronztárgy, késő bronzkori kerámiatöredék, emberi csontváz részek és nagy mennyiségű recens faunaanyag került elő. A leleteket átlag egy méter vastag, fekete, tűzhelyekkel teli humuszban találták.²⁵ Annak ellenére, hogy nem találtak a pleisztocén rétegekben leleteket, a következő évben is folytatódott a feltárás. Ekkor Kadič új segítsége Finger Béla lett, akire egyhetes közös munka után Kadič rá is bízta a további kutatásokat. Ez alkalommal az előző évi helyszíneken újabb 76 m² területet ástak fel egy méter mélységben, amelyből ismét kerámiatöredékek, bronztárgyak, állat- és embercsontok jöttek elő. Az ásások során előkerült embermaradványokat nehéz korhoz kötni, mivel a késő bronzkori anyaggal együtt találtak neolit leleteket is²⁶ és Kadiček az egy méter vastag fekete humuszt, amelyben a leletek voltak, nem tagolták kisebb stratigráfiai egységekre. Az ásásokat folytatta Finger Béla 1912-ben, amikor is a *Csontház-teremben* újabb 42 négyzetmétert tárt fel az eddigi szelvényhez. Ismét számos emberi csontot, kerámiatöredéket, bronz- és vastárgyat, kő- és csonteszközt gyűjtöttek.²⁷ Sok éves kihagyás után, 1926 nyarán, egy hónapot ásott ismét a barlangban Kadič, valamint segítők: Bogsch László és Kretzoi Miklós.²⁸ Az ásást nagyjából a *Pitvarban* végezték, itt jöttek elő neolit és késő bronzkori leletek is, továbbá emberi maradványok. Próbaásatásokat végeztek a *Denevér-* és a *Róka-ágban* is, hasonló eredményekkel, mint a *Pitvarban*.²⁹

Az 1910 és 1912 közötti ásásokról a rövid terjedelmű közlések nem említenek konkrét tárgyakat. A Magyar Nemzeti Múzeum adattárában fellelhető az 1910-es ásás leleteinek eredeti jegyzéke, amely tartalmazza a talált tárgyak leírását (kor, anyag, típus) és a leletek pozícióját a kiásott szelvényben.³⁰ Kadič az általa kidolgozott és megszokott „kubikoló” módszer alkalmazásával osztotta fel a felásandó területet és hajtotta végre az ásást. A módszer lényege, hogy a területet felosztja 10x10 méteres táblákra, azokat pedig 2x2 méteres négyzetekre. A táblákat nagy betűvel, a négyzeteket arab számmal és a feltárt stratigráfiai egységeket római számmal jelöli (pl.: A.1.II.)³¹ Szerencsére a jegyzékből kiderül, hogy mely jelölések vonatkoznak a *Csontház-*

24 SIEGMETH 1910, 8-9. / SIEGMETH 1911, 115. /

25 KADIČ 1911, 666. / BELLA 1912, 358. / MNM. Adattár. 5. A. I.

26 MNM. Adattár. 5. A. I. / KADIČ-SIEGMETH 1912, 462.

27 KADIČ 1913b, 68.

28 HOLL 2007, 269.

29 KADIČ 1929 232.

30 MNM Adattár 5.A.I

31 KADIČ 1911, 667.

teremre, a *Temetkezési-folyosóra* és a *Pitvarra*. Sajnos a jegyzékben szereplő kerámialeletek nem találhatóak meg a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében.³² A rövid közlések és a tárgyjegyzék is hozzátesznek adalékinformációkat az igencsak mozaikos képhez.

Az látszik, hogy a paleolit leletek hiánya ellenére Kadič érdeklődött a *Baradla* régészete iránt. Az tény, hogy miután nem voltak a számára kedves időszakából leletek, átadta az ásatások irányítását Finger Bélának. Ebből azt gondolhatnánk nem érdekelte tovább az itteni kutatás. Véleményem szerint inkább arról lehetett szó, hogy ezekben az években aktívan folytak a kutatások a *Szeleta-barlangnál*³³, amik lefoglalták az idejét. Álláspontomat alátámasztja az a tény, hogy 1926-ban újra visszatért egy idényre a *Baradlához*. A lelőhely funkcióját ő is lakóbarlangnak határozta meg. A nagyszámú kerámiatöredékek és sokszor tűzhelyekben lévő feltört állatcsontok összefüggéseit Nyáry Jenőhöz hasonlóan „konyhahulladéknak” írta le (utóbbi megállapítás nem áll messze a mai értelmezéstől, melyet a későbbiek során taglalunk).

Ezt követően 1929-ben Tompa Ferenc ásott többek között a barlang *Csontház-termében*. Ekkor kerültek elő az első bronz- és aranykincs leletek és egy csontvázás temetkezést tárt fel, amely vélhetően bronzkori. Nem bocsátkozik okfejtésbe azzal kapcsolatban, hogy mire használhatták a barlangot a bronzkor folyamán. Az aranykincset általánosságban egy vándor kereskedő elrejtett készletének gondolja, illetve a bronzkori cserekereskedelemben tulajdonít neki szerepet.³⁴ A bronzkincset egy harcos felszerelésének véli annak összetétele miatt. Amíg a neolitik leletek kapcsán a „barlanglakó” kifejezéssel él, addig a bronzkort illetően sokkal inkább a veszélyek elől elbújt emberek időszakos tanyájaként értelmezi a barlangot.³⁵

Ezt követően többen is kutattak a barlangban, de legtöbb esetben sokkal több információval nem rendelkezünk, mint a kutatások pusztá ténye.

A 20. század második felének időszaka:

Az 1950-es évektől egészen az 1990-es évekig folyamatos munkálatok folytak a barlangban: járda építés/újítás, villanszerelés. Tudomásunk szerint az átalakításokat megelőzően értesítették a régészeket, de általában már csak a munkálatok végére értek a helyszínre. Ez alól egyik kivétel az 1969-ben, Korek József által levezényelt leletmentés a barlang előtti területről. Ő ekkor leginkább neolitik emlékeket (ház, temetkezés) tárt fel, azonban említi, hogy előkerültek késő bronzkori leletek is.³⁶ Kemenczei Tibor 1966 folyamán kétszer is járt a barlangban, de leginkább már csak szemlézni tudott. Ekkor még a barlang(ok) késő bronzkori használatát azzal magyarázta,

32 MERVEL 2016, 30.

33 KADIČ 1934, 30-32.

34 TOMPA 1937a / 1937b, 106-107.

35 TOMPA 1929.

36 KOREK 1970, 3.

hogy a délről jövő Gáva-kultúra képviselőinek támadása elől húzódtak a barlangokba és lakták azokat a térségben élő népek (a Kyjatice-kultúra népe).³⁷ A Kyjatice-kultúra lelőhelyeinek összefoglalását 1970-ben³⁸, az északkelet Magyarország késő bronzkorának összefoglalását pedig 1984-ben publikálta, de még ekkor is kitartott az mellett, hogy a barlangokat védelmi célból használták és lakták az említett korszakban. A barlangokban előforduló temetkezésekről és emberi maradványokról pedig szintén azt gondolja, hogy az itt lakók sírhelyei, esetleg rituális temetkezések, vagy a közösség kiemelkedő tagjainak holtteste.³⁹

A bronzkor szempontjából jelentős kutatás nem történt egészen 1994-ig, amikor is egy ismételt leletmentést kellett eszközölni a barlang bejárata előtti területen. Ekkor Rezi Kató Gábor végezte a munkálatokat. Három objektumot tárt fel, amiből az egyik valószínűleg egy bronzkori ház padlószintje volt.⁴⁰

Új lendület a kutatásban

Az ezredfordulón új lendületet kapott a barlang kutatása. 2001 során Rezi Kató Gábor és Holl Balázs leletmentő ásatást végeztek a *Teknősbékánál* a *Róka-ág* bejárata előtt.⁴¹ Majd ezt követően 2001 és 2002 folyamán kettejük vezetésével megkezdődtek a szisztematikus bejárások a barlangban. A különböző tereket felosztották kisebb térrészekre (blokkokra), ahonnan a felszínen heverő leleteket felszedték és a blokkokhoz elcsomagolták, majd az adatokat térképre vitték.⁴² Így a barlangon belüli leletszóródás és leletintenzitás jól kivehetővé vált a barlang különböző tereinél. Ezzel megteremtették lényegében a barlang használatával kapcsolatos kutatások erős alapját.

2015-2016-ban az ELTE régészei is bekapcsolódtak a kutatásokba V. Szabó Gábor vezetésével. Fémkereső műszerekkel átnézték a barlang tereit, a talált leleteket térképre vitték, így újabb, pontos adatokkal járultak hozzá a *Baradla* használatának megismeréséhez. Ebben a két évben számos magányos bronztárgyat és egy aranykincset találtak a kései bronzkorból, valamint a *Denevér-ági bejárat* mögötti nagy teremben a kölefolyás egy síkabb részén, két négyzetméternyi területről a köveket elpakolták. Az így megtisztított felszínen *in situ* késő bronzkori leleteket találtak, kerámia edények töredékeit és rengeteg állatcsontot, amelyek a bronzkor vége óta érintetlenül heverték a barlang talajába beágyazódva.⁴³

2016-ban egyik barlangkutató társammal, aki szintén régész, Szeredi Annával jártunk a barlang *Aggteleki szakaszán* terepszemlézni, majd ezt követően már az Magyar Karszt- és

37 KEMENCZEI 1969, 5.

38 KEMENCZEI 1970.

39 KEMENCZEI 1984, 43.

40 REZI 1997, 5.

41 HOLL 2007, 272.

42 REZI 2004, 241.

43 V. Szabó 2019,

Barlangkutató Társulat Történeti és Régészeti Szakosztálya (MKBT TöRéSz) keretein belül többször is meglátogattuk a barlangot (2016-2019) a szakosztály tagjaival, barlangász barátainkkal. Elkezdtük újra szisztematikusan átvizsgálni a lelőhelyet és a lelt régészeti jelenségeket dokumentálni (fotó, rajz, leírás, térképre jelölés). A munkálatok még jelenleg is tartanak.

2019. január és március során Szilágyi Eszterrel (barlangász, néprajz/kultúrantropológus) a barlang aggteleki részének tereit és a Holl Balázsék által készített térfelosztási elemek (blokkok) morfológiai jegyeit írtuk le, hogy jobban átlássuk a végeláthatatlan barlangot és megértsük miként nézhetett ki a kiépítések előtt. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy centiről centire bejártuk a lelőhelyet, amely során sok érintetlen, vagy épp feledésbe merült jelenséget találtunk.

2019 májusában a barlangban történő járda- és útvonal felújítási munkálatok előtt alkalom nyílt régészeti leletmentésre, amelyet az ELTE RTI bonyolított V. Szabó Gábor vezetésével, Holl Balázs és Nyíró Ádám Artúr (jómagam) felügyelete, irányítása mellett. A feltárás a *Róka-ágban* folyt, mintegy közel 210 négyzetméternyi területen történt meg, mindenki számára nehéz körülmények között. A négy hetes leletmentési munkálatok mellett sor került a barlang egyéb részein is fémkeresős leletfelderítésre, amely során rengeteg magányos, késő bronzkori és középkori fémtárggyal bővült a barlang régészeti topográfiája. A leletek pontos helyét térképre jelöltük, eredeti találási környezetük sajátosságait leírtuk. A fémkeresőzés egyik kimagasló nagy eredménye egy újabb késő bronzkori, 59 tárgyból álló bronzkincslet, amely a leletmentés utolsó előtti estéjén került elő, mintegy megkoronázva addigi erőfeszítéseinket.

A Baradla-barlang Aggteleki szakaszának topográfiai ismerete

A következő rész rövid áttekintése azért lényeges, mert a barlang tereinek morfológiája fontos tényezőket rejthet magában és ezen ismeretek által közelebb kerülhetünk a barlang lélektanához. A barlangok esetében is, mint minden lelőhely értelmezése során, fontos a lelőhely topográfiájának és környezetének, atmoszférájának, sajátosságainak ismerete. Érdeemes elgondolni azt, hogy milyen látvánnyal és miliővel találkozhattak a *Baradlában* a késő bronzkori emberek. E rész leírásánál főleg a saját megfigyeléseimre, Holl Balázs 2007-es cikkére és megfigyeléseire, valamint a régi kiépítések előtti leírásokra támaszkodom. A régészeti jelenségek feltüntetésénél szintén megfigyeléseimre, a 2001-2002 során történt terepbejárás és leletfelszedés naplóira, valamint a 2015-ben indult fémkeresős kutatások jegyzőkönyveire hagyatkoztam.

A vizsgálódást azonban nem a barlangban kell kezdenünk, hanem a felszínen, a barlang bejáratai előtti területen, majd a barlang két bejárata sajátosságainak tárgyalása után indulhatunk a barlang belsejébe. Nem a jól megszokott, a leírásokban szereplő útirányt követnénk, induljunk inkább a másik, a *Denevér-ági bejáraton* keresztül a föld alatti birodalomba. Elsőkén egy a

Főbejárat felé visszavezető útvonalat adnék közre (*Denevér-ág – Fekete-Terem – Teknősbéka – Pitvar – Csontház-terem – Kémény – Főbejárat*), mindezek után pedig az útvonalról kiágazó, bronzkorban is érintett „mellék” útvonalakat venném górcső alá (*Hangverseny-terem – Tánc-terem – Nádor-utca, Cserepes-terem – Tigris-terem, Róka-ág*).

A bejárat(ok) előtti tér

A *Főbejárat* felett húzódó 50 méter magas sziklafal tövében nyíló bejáratától távolodva lényegében egy kis kőgörgeteg, illetve egy nagy leszakadt sziklatömb volt található a kiépítések előtt,⁴⁴ az egykori terepviszonyok magasságát jól illusztrálja az egyik régen elhelyezett emléktábla. Ez a kőgörgeteg lejtő a sziklafal mentén végig jelen van. A *Főbejárat*tól mindkét irányban meredek, lépcsősen tagolt sziklateraszok jellemzik a tájat. 2019 augusztusában a teraszos felszínt átvizsgálták az ELTE régészei és késő bronzkori kerámiatöredékeket és egy bronzsarló darabját találták.⁴⁵ A sziklafaltól távolodva (dél-délkeleti irányba) a lejtő meredeksége folyamatosan enyhül. A teraszok és a síkabb részek megtelepedésre alkalmas helyek. A faltól 50-60 méterre egy hirtelen néhány méterrel mélyebb, sík rész következik, amely csapadékos időben feltelik vízzel, mivel az egész tér hidrológiai szempontból egy alacsonyan fekvő nyelőpont. A jelenlegi bejáratok fosszilis víznyelők. Napjainkban is üzemelő aktív víznyelő az *Acheron-nyelője*. Ebből kifolyólag szélsőséges csapadék esetén ennek a mélyebb, sík területnek jelentős része víz alá kerül, ami erősen befolyásolja a térség megtelepedésre való alkalmasságát a barlang közvetlen közelében. A sziklafal és a teraszos lejtő alaprajzát úgy kell elképzelnünk, mint egy dél-délkelet felé nyíló „V” betűt, amelynek csúcsánál nyílik a barlang.

A *Denevér-ági bejárat* szintén a sziklafal mentén nyílik, a *Főbejárat*tól nyugatra, körülbelül 80-100 méterre és 10 méterrel magasabban, egy nagyjából kelet/délkelet-nyugat/északnyugat irányú sziklaudvarból, amely egyedül délkeleti végében nyitott, ahonnan kiválóan le lehet látni az imént leírt, *Főbejárat* előtti terület egy részére. A két bejárat között egy helyenként meredek, lankás lejtő van/lehetett. Fontos megjegyezni, hogy a barlang előtti területről késő bronzkori jelenségek is kerültek elő. Ahogy az előző fejezetben már említettem, 1994-ben Rezi Kató Gábor leletmentései során egy bronzkori ház padlószintjét tárta fel.⁴⁶

Főbejárat

A *Főbejárat*ról vannak feljegyzések a komolyabb kiépítések előtről,⁴⁷ miszerint meredek és szűkös volt. A sziklafal és az elé hullott hatalmas sziklatömb és a kőgörgeteg együttese, egy a

44 ALMÁSI 1820, 66. / VASS 1831, 10.

45 V. Szabó Gábor vezette kutatások alkalmával. Az ő szóbeli közlése alapján.

46 REZI 1997, 5.

47 TELEKI 1796, 36. / ALMÁSI 1820, 66-67.

bejárat fölé emelkedő, befelé lejtő tölcser, hosszan és meredeken folytatódik lefelé (amit a felszínről látni lehetett a kőgörgetgeből az csak a „jéghegy” csúcsa). A 18-19. századi adatok alapján a bejáratnál a köveket, hogy négykézláb be lehessen menni, időnként két oldalra kipakolták. A szűk bejáraton beérve a barlang hirtelen kitágul, kimagasodik a tér, megszűnik a sziklafalak szorítása körülöttünk. Elsőként egy kisebb üregbe érünk, ezt követi a nagyobb terem (a *Kémény*). A két helyiséget egy párkány választja el egymástól, ma ez alatt halad át a járda. Jól látszik miként alakították át ahhoz, hogy állva kényelmesen lehessen közlekedni ezen a részen: részben robbantással magasították, az oldalfalakon pedig látható a köves feltöltődés szintje, a mélyítés nyomai. Vass Imre említi a párkányt, de arra nem tér ki, hogy alatta, vagy felette mentek át, ami azért sarkalatos kérdés, mert a párkányt felülről kerülve egy 2-3 méteres letöréssel tudunk tovább haladni, amely a bejárat (illetve a kijárat is) jelentősen megnehezíti már az első 10 méteren. Ma már kényelmesen, állva be lehet itt sétálni a barlangba, azonban a bronzkorban a fentiek alapján jóval nehezebb lehetett a bejutás. A meredek kőgörgeteges tölcseren óvatosan megközelített, szűk bejáraton keresztül lábbal előre, négykézláb haladva (az erősen meredek lejtés miatt) hagyhatták maguk mögött a nappali világosságot. Az első pár méter utáni kis fülkében található párkány alatt átkúsza (véleményem szerint ez nem volt járható), vagy a párkány felett, azon átmászva (itt a tér kitágul), 2-3 métert lemászva érhetek be a *Kéménybe*. Itt a közlekedés megkönnyítése céljából akár fa (vagy kő) szerkezetet is építhettek. A meredek kölejtőre lemászva egyenesen, vagy cikk-cakkban tudtak lefelé tovább haladni a terem alján található sík egyenes részre. Ebben a teremben még láthatták a bejáraton át beszökő napfényt. A *Pitvarba* egy szűk átjárón lehetett továbbhaladni, ahol már csak a teljes sötétség vehette körül a bronzkori embert is.⁴⁸ (1. térképlap)

Denevér-ági bejárat

Erről a bejáratról nincs régi leírásunk, hogy miként nézet ki pontosan. Az 1930-as években tették ismét járhatóvá, azt megelőzően (valószínűleg a bronzkor vége után valamikor) eltömődött a sziklafalokról aláhulló kövektől. Ez a bejárat a sziklaudvarnak köszönhetően jóval eldugottabb helyen van, mint a *Főbejárat*. A 19. századtól kezdve gyanították a kutatók, hogy a *Denevér-ág* végén volt bejárata a barlangnak évezredekkel ezelőtt, de csak 1931-ben⁴⁹ bizonyosodtak meg róla, amikor Kessler Hubert és kutatótársai kibontották az eltömődött átjárót. A leírások alapján azon a

48 A fent felsorolt fizikai akadályokon kívül érdemes megemlítenünk, hogy egyéb tényezők is hathattak a barlangba bemenészkedő bronzkori emberre, például ha a nyári melegben próbáltak meg bemenni, akkor a barlang kiáramló hideg levegője már a bejárat előtt méterekkel figyelmeztette őket a benti alacsony hőmérsékletre, téli időben pedig a magasabban lévő Denevér-ági bejáratból sugárzó melegebb levegőt érzékelhették (kéményhatás). Ezeken kívül a leszállást követően, a napfényt magunk mögött hagyva, csak a barlangban töltött első 5-10 percet követően alkalmazkodik látásunk a benti fényviszonyokhoz (világítástechnikától függetlenül).

49 KESSLER 1934, 29.

helyen bontották át és alakították ki egy bejáratot,⁵⁰ ahol jelenleg az új denevérbejáró található. Ma ettől kijebb, a sziklafalról hulló kövektől megóvva a látogatókat, egy mesterségesen befedett bejáraton keresztül lehet a barlangba bejutni. Nehéz rekonstruálni a bronzkori kinézetét a bejáratnak, de ez is a jövő kutatásainak az egyik célja részemről. Annyi bizonyos, hogy a *Denevér-ág* végében található teremben (ahol a felszínnel való összeköttetés megvan) egészen a terem másik végéig húzódó törmeléklejtő van, ez helyenként lankás, másutt már-már életveszélyesen meredek. A terem délnyugati fele kizárható, mint egykori bejárati pont, mivel ott egészen meredek a törmeléklejtő, a délkeleti oldalán viszont már alkalmas lehet a bejárásra több pont is, mivel itt egészen enyhe a lejtése a dombnak. Itt a barlangnak egy lapos, oldalirányba (Ny-K) hosszan elnyúló bejárata lehetett, amely jelentősen fel van (volt) töltődve, így akár több helyütt is a felszínre nyílhathat. Véleményem szerint a tárótól keletre lehetett az a pont, ahol a bronzkor folyamán bejártak az emberek. Ezen a ferde, alacsony, köves lejtőn bronzkori kerámiatöredékek szóródását, valamint ismeretlen korú paticsot és deszka darabokat figyeltek meg.⁵¹

Denevér-ág (bejárat nagyterem)

A bronzkor folyamán használt bejáratot követően egy viszonylag alacsony járaton lehajolva, vagy négykézláb lehetett bejutni a kőgörgeteg lejtőn keresztül a bejárat mögötti nagyobb terembe. A terem közel 1/3-át, vagy a felét törmeléklejtő foglalja el, azonban a törmelékfolyáson is vannak síkabb, használatra alkalmas helyek. (2, térképlap) A terem nyugati fala mentén, a törmeléklejtő alján is vannak sík terepviszonyok, ez a terem egyik legmélyebben lévő pontja a bejárathoz képest. Ettől magasabban a törmelékdombon a keleti fal mentén vannak sík részek. A termet kettéosztja egy délkeleti-északnyugati irányban húzódó hatalmas cseppkőerdő⁵², amely kisebb zegzugos „járatokat”, sík felszíneket, fülkéket rejt magában. Ezt könnyedén csak egy helyen lehet megkerülni komolyabb mászás nélkül⁵³: a terem nyugati falánál. Ezen a helyen találkozik össze szintben a nyugati fal mentén húzódó sík rész és a keleti fal, majd a cseppkőerdő mentén fokozatosan mélyülő törmeléklejtő, a terem látszólagos végében. A bejáratot követően a hatalmasra tágult tér itt szűkül egy pillanatra össze.⁵⁴ Itt átlépve, tovább haladva a barlangi ösvényen ismét kitágul a járat, igaz már csak fele akkora, mint hátrébb, de így is hatalmas méretű. Olyan markánsan osztja ketté a cseppkőerdő a termet, hogy az a bronzkori ember szemében és

50 KESSLER 1957, 69-70.

51 A 2001-2002-es terepbejárások tanulsága szerint. / Annak ismeretében, hogy a barlangokban a famaradványok képesek több ezer évet átvészelnél anélkül, hogy az enyészeté lennének (például lásd: Bezdanjaca-barlang; DRECHSLER-BIZIC 1979-80), felmerül a kérdés, hogy ha ez a bejárati rész a bronzkor vége óta zárt volt, vajon milyen korúak lehetnek azok a deszka darabok?

52 Hatalmas cseppkőoszlopok, valamint álló- és függőcseppkövek rengetege.

53 A terem hátsó részéhez több helyen is le lehetne látni, helyenként 5-6 méteres kitett mászással oda is lehetne jutni, de valószínűleg a bronzkorban inkább megkerülték.

54 A járat szélessége csökken egy ponton kb. 1 méterre.

világítástechnikája mellett egy különálló teremként hathatott számára. A teremrész megfelelő pontjairól visszanézve a felszíni világ felé, még látható lehetett helyenként a cseppkörengetegen át a bejáraton beszűrődő nappali fény. Véleményem szerint ez az a pont, ahol még utoljára láthatták a természetes fényt maguk mögött az emberek a bronzkorban, bár ennek eldöntése a jövőbeni, bejáratot célzó rekonstrukciós munkálatokra marad. A terem ezen hátsó része már teljesen sík, agyagos, köves felszínű. Keleti oldalában hatalmas szikla- és cseppkőtömbök hevernek a talajon, amelyek a cseppkőerdő mögé is benyúlnak. Vélhetően a régészeti korokban is a cseppkőerdő irányából több, magasabban lévő részről le lehetett látni a terem hátsó részére, ez hatásos eleme lehetett akár egy szertartásnak, ha feltételezzük, hogy hirtelen valaki megjelent ott és onnan szólott a hallgatóságához. A terem vége felé közeledve ismét elkezdi zsugorodni a járat, főleg a szélességét tekintve. A folytatás már egy tovakanyargó, folyosó szerű járat. A teremben számos emlékét találjuk a bronzkori embereknek. A helyszín déli felében, a bejáratott követő törmeléklejtőn és a cseppkőerdő mentén számos bronztárgy került elő, többek között egy tokos véső és két tokos balta, tű töredékek. A kölejtőn (legsűrűbben a keleti fal melletti sík teraszokon), jelentős késő bronzkori és neolitik kerámiaszóródás is észlelhető, valamint helyenként nagy mennyiségű állatcsont. A terem északi felében a sík, agyagos, kőtömbös omladékfelszínen is nagy mennyiségű késő bronzkori kerámia került elő.

Denevér-ág (folyosó)

A teremből ideérkezve ma kényelmesen állva sétálhatunk, azonban az oldalfalakon látható a kiépítések előtti járószint, amely alapján a terem végében egyre jobban összeszűkülő járat egészen egy méter körüli magasságra zsugorodik körülbelül 1-2 méter hosszan a terem és a folyosó szakasz váltásánál. Ezt követően ismét kimagasodik és kiszélesedik a járat, legszélesebb pontján 5 méter és legmagasabb pontján a 10 métert is meghaladja. Megközelítőleg 20 métert haladva ismét összezsugorodik a járat egy pillanatra (az előző szűkülethez hasonló méretűre), a meanderező járat egyik kanyarja előtt. A szűkületek előtt, között és után a járófelszín agyagos, köves, sík, kissé hepehupás lehetett eredetileg. A két szűkületnél nemcsak a barlang főtéje vált alacsonyabbá, hanem a járófelület is magasodott, akár fél-egy méterrel is a mai járószintekhez képest. Egykor itt egy-egy agyagdomb volt a két szűkületnél és a közöttük lévő szakaszon csekély mennyiségű bronzkori kerámiaanyag van. Az újabb szűkületet leküzdve ismét a folyosó tágasabb részébe érkezünk, ahol a járat már közel 10 méter magas és átlag hét méter széles. A járat hosszan kanyarog észak felé és enyhén emelkedik (jelenleg) 45-50 méteren keresztül. Az első 10 méter után a nyugati oldalon egy nagyobb álló cseppkő és egy cseppkövek által határolt, fél méterrel magasabban lévő cseppkömedencés terasz található. Innentől az emelkedő végéig a nyugati fal erősen

cseppkövesedett, cseppkőfolyások és állócseppkövek díszítik a járatot. A keleti fal mentén kisebb kiszögelések, fülkék vannak, itt a főte egészen alacsony, egy méter magas. Az egyik ilyen kis kiszögelésből egy tokos balta és egy díszített bronzkarperec került elő, az építkezések alkalmával a másodlagosan idehányt törmelékből. A folyosó ezen a szakaszon is többnyire sík, agyagos, köves felszínű. A szűkület után egészen a *Fekete-teremig*, a barlang ezen részéből 5-6 késő bronzkori edény néhány töredéke kerültek elő, sokkal inkább a neolitik kerámiaanyag dominál. Az emelkedő végénél a járatszelvevénynek van egy igen sajátos formája: a járat eddigi tágas részéhez képest kisebbre zsugorodik (öt méter széles és hét méter magas). Fent a főte közel vízszintes, teljesen egyenes. A két oldalsó falat, ami itt kapcsolódik hozzá, végig cseppkő borítja. A baloldali függőleges fal kissé benyúlik az előtte lévő szakaszhoz képest. A jobboldali fal kissé befelé dől, de megközelítőleg függőleges. Itt a járatlapon baloldalt egy 1,5-2 méter magas cseppkőtömb van, mellette jobbra sík, agyagos, köves felszín. A tovább vezető folyosó inntól lejt lefelé és ismét kissé kitágul. Lényegében bennem egy szabályosan kivájt, nagy kapuzat képét keltette, a jelenség teljesen természetes, nem ember alkotta. Ennek ellenére egy igencsak meghatározó része a barlangjáratnak, amely a folyosó két különböző jelleggel bíró részét választja el egymástól. (3. térképlap) Véleményem szerint a bronzkori és a neolitikumi ember képzeletét ez a rész fokozottan megfoghatta. A „kapu” utáni lejtés a folyosó első 15 méteréig tart, itt a járat bővelkedik cseppkövekben és a talaj is kövesebb. A lejtés végénél van egy 1-1,5 méteres szintkülönbséggel bíró letörés. Azt követően a járat aljának lejtése enyhül, majd szinte teljesen megszűnik és sokkal agyagosabb a talaj, mint előtte. A falak sima, mosott felszínűek. A járat a letörés után még 20 métert halad nagyjából északi irányban, fokozatosan szűkül ismét, majd egy 10 méter hosszan jobbra kanyarodó rész utáni balkanyarral ismét északnak fordulunk és érkezünk be a *Fekete-terembe*. A balkanyar előtti rész ismét egy igen szűk pontja a járatnak, itt a keskeny járda bele lett mélyítve a barlang talajába, a bronzkorban feltételezhetően csak óvatosan lehetett itt állva elférni. A régi elbeszélések alapján ez lehetett szerintem az a pontja a *Denevér-ágnak*, ami az 1700-as években még el volt falazva.⁵⁵ (4. térképlap)

Fekete-terem

A barlang *Aggteleki szakaszának* egyik legtekintélyesebb méretű terme a *Fekete-terem* (5. térképlap), mely több irányból érkező járatok találkozásánál fekszik. A bronzkorba három különböző főútvonal futott itt össze. Az egyik járat a *Denevér-ág* irányából, vagyis dél felől

55 VASS 1831, 15-16. Többek között Vass Imre is említi, hogy az elbeszélések alapján a Denevér-ág a Fekete-terem felől el volt falazva (gondolom szárazon rakott kőfallal) és amikor azt átbontották kincskeresők, korhadttal faladákat, ruhákat, és kerámiaedényeket találtak mögötte a járatban. A tárgyakat a Tatárjárás idején a vész elől ide elbújt lakosság hagyatékának vélték. Az említett leletekről nincs tudomásunk, csak írott források állnak rendelkezésünkre.

torkollik a *Fekete-terem* délnyugati sarkába. A terem az észak-északkeleti felében lévő hatalmas cseppkötőmből választja el a *Hangverseny-teremtől*, a két terem lényegében egy tér, csak a cseppkötő osztja ketté. A terem közepétől enyhén emelkedik a terep a cseppkötőig, amit körbe lehet járni, így a két terem között két keskeny ösvényen lehet átjárni. A két ösvény az óriási cseppkötő és a két oldalsó fal között halad át. A terem délkeleti sarkában (a terem legmélyebb pontja) pedig a *Főbejárat* felé tudunk visszamenni, illetve az abból az irányból (délről) érkező *Acheron-patak* folyik el tovább (észak-északkelet felé), ami a *Fekete- és Hangverseny-termet* megkerülve torkollik a *Tánc-terem* délkeleti részébe. A *Főbejárat* felé indulva a *Teknősbéka-termén* (*Róka-ág* bejárata) és az *Acheron-ágon* keresztül, majd a *Csontház-terem* mellett a *Pitvart* érintve jutunk a *Főbejáratig*. A terem déli végében a *Denevér-ág* felől bejövő és a *Főbejárat* felé visszaforduló ösvények között (30 méter szélességben) egy a terembe északkeleti irányba 20 méterre benyúló, jellegzetes terület található. Itt leszakadt nagy omladékkövek és cseppkövek szabdalják az erősen cseppkövesedett felszínt több, lépcsőzetes teraszra. A föte itt nem olyan magas, viszont sík, egyenes és ezernyi kis szalmacseppkötő függ alá. Ezt a részt a *Denevér-ág* felől érkező sík, köves, agyagos felszín megkerüli, amely enyhén lejt a fal mentén északkelet irányba 25 méteren keresztül. Ezt követően keletnek kanyarodva, 20 méterre a terem nagyjából közepéig, innen délnek fordulva egy kicsit meredekebben lejtő, nagyobb omladékkövek közötti ösvényen lehetett eljutni az *Acheronhoz*. Igazából a *Denevér-ág* felől végig lejt a terep ide és olyan érzése lehet az embernek, mintha egyre lejjebb merészkedne a sötétség birodalmába. A teremben a késő bronzkori leletek a következőképpen szóródnak: a *Denevér-ág* felőli részén, a sík, köves, agyagos felszínről kevés kerámia-töredék került elő és egy bronzbalta éltöredéke. A terem közepén sűrűsödnek a kerámialeletek, itt a keleti fal irányban lévő sík, köves, agyagos aljzatról két bronztű töredéke került elő. Az *Acheron* felé vezető ösvényen szintén van kerámiaszóródás és a patak partján, a terem közepéhez hasonló a kerámialeletek sűrűsége.

A Teknősbékához vezető út

A *Fekete-teremből* leérkezve az *Acheron* partjára, ma kényelmes, a víz fölé emelt járdán haladhatunk a patakfolyással szemben és körülbelül 45 méter után a *Teknősbéka-termébe* jutunk (6. térképlap). Ezzel szemben a bronzkorban még a patakba gázolva lehetett itt haladni a *Teknősbékáig*, legalábbis ez az általános elképzelés. Véleményem szerint jobban megfigyelve láthatjuk, hogy sok helyen a patak partján is lehetett haladni, illetve pár helyen (ma már a járda rá van építve) lehet látni a patak kavicsos hordalékára települt „cseppkötőszigetek” romjait. Iméntiek jól látszanak a *Teknősbékához* érve jobb oldalt a fal mentén, szerintem ezek folytatása van a járda alatt is néhány helyen. Másrészt az is megfigyelhető a fal melletti képződményeken, hogy ezeket a patak eróziója

folyamatosan pusztítja. 3000 éve bőven lehettek olyan képződmények, amelyek segíthették az átkelést a patak felett ezen a néhány tízméteres szakaszon, de akár fapallók segítségét is igénybe vehették, hogy száraz lábbal át lehessen kelni a vizek felett. Mindemellett az elmúlt években is tapasztaltuk,⁵⁶ valamint a 19. századi leírások is említik, hogy megfelelő csapadék hiányában a patak időről időre ki tud száradni,⁵⁷ feltételezhetően a régészeti korokban sem lehetett ez másképp. Bár a közlekedés ettől még nem lehetett zökkenőmentes, mert teljesen porszárazra nem képes kiszáradni a meder (napjainkban is) és ami a vízszint csökkenése után a mederben marad, az az igazi csúszós, vendégmarasztaló iszapos agyag. Ebben az esetben sem tudnánk átkelni rajta száraz lábbal, viszont a pallók megkönnyítik a mozgást. Természetesen kérdés, hogy a bronzkorban is az iszapos meder látványa fogadott-e volna minket aszályos időben? A *Teknősbéka-terme* előtt 10-15 méterrel a járat nyugati falánál, azzal párhuzamosan egy keskeny, 10 méter hosszú párkány van a járda szintjétől 1,5 méterrel magasabban. Itt három darab bronzkori kerámiatöredék került elő.

Teknősbéka-terme

A patak folyásával szembe, délnek haladva elérkezünk a *Teknősbéka-terméhez*. Ez a terem az *Acheron-ág* (tovább délnek) és a *Róka-ág* (keletre) találkozásánál jött létre (6. térképlap). A patak folyásirányának megfelelő jobb partjára átkelve a terem északnyugati sarkában találjuk magunkat. Itt a meder melletti agyagos, köves, viszonylag sík területre érkezünk (ma betonos rész). A patak a terem nyugati oldalán halad át, ezen a területen számos nagyobb cseppkőképződmény található, többek között a terem névadó képződménye is: a *Teknősbéka*. A patak túloldalán a nyugati fal mellett egy kis vízhozamú forrás van, vize mielőtt az *Acheronba* ömlene, egy kis cseppkőmedencébe gyűlik össze. Ebben a sarkában a teremnek a belmagasság átlag két méter, déli és keleti irányba magasodik. A sík, agyagos, erősen köves felszín enyhe emelkedéssel folytatódik keletre 30 méteren keresztül a szála északi fala mentén egy átlag öt méter széles sávban. A 20-ik és 30-ik méter között egy süveg alaprajzú oldalsó terem van, amely 25 méter hosszan elnyúlik északra, felszíne az előbbieket folytatása. Ahol a sík járófelület sávja véget ér, ott hatalmas, helyenként erősen cseppkövesedett omladék kőtömbök szabdalták fel a helyszín átláthatóságát kelet (20 méter szélességben) és dél (25 méter szélességben) felé egyaránt. A kőtömbökön és köztük több szintben kisebb-nagyobb teraszok vannak, amelyek egyre magasabban helyezkednek el dél-délkeleti irányba, ezek között a közlekedés nehézkes, csak néhány kevésbé nehezen járható ösvény van, azokon kívül mászások alkalmazásával lehet keresztülhatolni a sziklarengetegen. A kőtömbök között és alatt rengeteg embercsont és kerámia edény töredékei hevernek, ezek egy jelentős része a bronzkor előttről származik. A magasabb pontok némelyikéről a lent elterülő terület jól belátható, illetve a

56 Pl.: 2018 őszétől 2019 tavaszáig volt legutóbb megfigyelhető a vizek apadása.

57 NYÁRY 1881, 15. / SCHMIDL 1857, 32.

lenti terület nagy részéről odalátni egyes magasabb pontokra. Keleti irányba, ahol a sziklarengeteg elkezdődik, még 20 métert haladva a sziklákon át érkezünk el a *Róka-ág* bevezető folyosójára. A terem ezen részén és a mellette lévő „süveg” alaprajzú oldalüregben sok kerámiatöredék került elő, a terem többi részével ellentétben itt a bronzkor dominál. A *Róka-ág* bejárata előtti omladékon két bronztű töredék és egy kis bronz ár kerület elő. A fentebb már említett kora Árpád-kori fémleletek nagy része is erről a részről került elő.

Acheron-ág

A *Teknősbékától* délre, a barlang nyugati fala mellett folyik szembe velünk az *Acheron*. A patakmeder másik oldala mentén keskeny, anyagos, köves sáv található a délre menő omladékhegy lábánál, ahol a bronzkorban nagyobb kövek is heverhettek az útvonalon. Ezen az ösvényen tudunk továbbhaladni. Az omladék az ösvény mellett helyenként 8-10 méter magas, függőleges falat képez, csak helyenként lehetne nagy nehézségek árán felmászni. Az omladék tetején nagyrészt egybefüggő sziklák sima felületén lehet tartózkodni. A sziklák közötti hatalmas hasadékokon nehézkes az átmászás. Itt fenn és néhány hasadékban leginkább neolitik emlékanyaggal lehet találkozni, bronzkorival csak elvétve. Az ösvényen 50 métert haladva elérünk egy olyan részhez, ahol napjainkban robbantásokkal megfaragott rövid szakaszon haladunk át és érünk a *Csontház-terem* lábához. A bronzkorban azonban ez nem volt ilyen egyszerű, a patak egyszer csak eltűnik az alacsonyabbá váló főte alatt, itt csak benne gázolva lehetne továbbhaladni, ha azt szeretnénk követni. Itt a patakon átkelve, ahol az délről kissé délkelet felé kanyarodik, egy alacsony, széles átjárón keresztül a *Pitvarba* juthatunk. Az átjáró ma lehajolva járható úgy, hogy robbantásokkal ezt is magasztották egy picit,⁵⁸ szóval a bronzkorban még alacsonyabb, de járható lehetett. (7. térképlap)

Pitvar

A patakon és az alacsony, széles átjárón keresztül, amely 15 méter hosszú, a *Pitvarba* érkezve balra délkelet felé található a *Temetkezési-folyosó*, amin keresztül a *Csontház-terembe* lehet bejutni (7. térképlap). A *Pitvaron* egy enyhe emelkedőn áthaladva nyugat, majd délnyugat felé egy újabb, napjainkra kényelmesre tágított, szűkebb átjáróhoz érünk. Ezen keresztül jutunk a *Kémény* nevű terembe (1. térképlap). A *Pitvar* jelenleg sík, agyagos, köves felszíne sokszor át lett már forgatva az elmúlt 150 év ásatásai során (Nyáry 1976-77, Kadič 1910-12). A terem északi és keleti részeinek járatmagassága két-öt méter között van, amíg a terem déli részén egy alacsony (fél-egy méter magas), laposan dél felé elnyúló tér található. Ennek az alacsony szakasznak a felszínén megjelenik a bejárati kőgörgeteg, amely mutatja, hogy a bejárati zóna milyen nagy területen terül el

58 VASS 1831, 12.

és hogy a *Pitvar* összefüggésbe van a *Főbejárattal* és az azt követő bejárat teremmel, a *Kéménnyel*. A *Pitvar* északi fala mentén háromszög boltozatú kis oldalfülkék találhatóak, az egyik ilyen fülkéből került elő egy aranykincs és egy bronzborotva. A teremből számos bronztárgyat ismerünk (ár, tűk, hárommenetes hajkarika), valamint nagy mennyiségű kerámia anyagot. A *Pitvarból* a régi leírások említenek temetkezéseket, annyi bizonyos, hogy sok embercsontot lehet itt találni. A teremben a késő bronzkori anyag aránya magasabb, mint a neolitiké.

Temetkezési-folyosó

A *Pitvarból* kelet felé indulva, a *Csontház-terem* irányába tartva áthaladunk a *Temetkezési-folyosón* (7. térképlap), mely egy viszonylag rövid, 15 méter hosszú járat. A folyosó vége után található a dél felől, a felszínről érkező Vitla-pálya (egy mesterséges táró járat), ami miatt azonban jelentős átalakítások történtek a barlang ezen pontján lévő járatfalakkal. Az ásatások előtti rétegsor felső része a déli fal mentén látszik, vizsgálható. Az ásatások előtti járószint a mostaninál néhány tíz centiméterrel magasabb lehetett,⁵⁹ bár Vass Imre leírja, hogy itt „hátgörnyesztve” lehetett átjutni.⁶⁰ Ennek fényében elképzelhető, hogy magasabban volt a járószint, mint gondoltuk. Nyáry Jenő nevezte el a járatszakaszt, az itt talált nagy mennyiségű temetkezéséről. Ma az általa leírt rétegtani viszonyok felső rétegét lehet itt vizsgálni a fal mentén, amiből helyenként ember- és állatcsontok látszanak ki. Sok bronzkori kerámia került elő innen és a *Pitvarhoz* hasonlóan nagyobb arányban, mint a neolitiké, valamint számos bronztárgyat is említenek a régi ásatások dokumentumai.

Csontház-terem

A folyosón beérve ma egy nagyobb, lebetonozott részhez érünk, a terem északnyugati szegletében, ami korábban valószínűleg egy síkabb, agyagos, helyenként nagyobb kövek által szabdaltszint lehetett. A terület folytatása délkelet felé húzódik, ez tekinthető a *Csontház-terem* alsó részének (7-8. térképlap). Az egész terem alapterületét tekintve ez körülbelül az 1/4-e. A terem délre szélesedik, amely irányba hatalmas sziklatömbökből álló omladékhegy tornyosul az ide tévedő szeme elé. A nagy köttömbök teteje és az azok által körülölelt teraszos részek északról dél felé lépcsőzetesen emelkednek. A kövek és a teraszok felszíne cseppkövel, vagy sötét, szürkés, faszenes agyaggal borított. A terem egyes részeire jellemző az erőteljes cseppkőképződés. Az *Acheron* ezen omladék alól bukkan elő a terem északkeleti felén, folyásának eredését még nagyjából 50 métert lehet követni az omladék alatt. A patak a teremben délről északra (enyhén északnyugatnak) folyik, majd eltűnik az északnyugati sarkában, a lebetonozott résznél. A víz felszínre bukkanásánál, azon átkelve a terem északkeleti felén van egy 40-50 méter hosszú

59 HOLL 2007. / A helyszínen jó magam is erre a megállapításra jutottam, bár Vass Imre kicsit mást ír.

60 VASS 1831, 11.

oldaljárat/fülke. Ez a patak szintjétől egy másfél méterrel magasabb tereplépcsővel indul, bejáratánál cseppköves a felszín, az oldalfalakat is vastagon az fedi, a mennyezetről is bőven függenek alá a kisebb-nagyobb képződmények, egyes részein a falat montmilch borítja. Beljebb az agyagos felszín erősen bolygatott. A terem egésze olyan hatást kelt, mint egy Ókori színház, mivel a magasabb pontokról mindenhonnan (1-2 rész kivételével) le lehet látni az alacsonyabb, alsó rész(ek)re, illetve ez fordítva is igaz. Az első leírások során Raisz Keresztély és Bartholomaeides említik, hogy láttak egy hasadékban beszűrődő fényt, Vass Imre azonban ezt nem tapasztalta.⁶¹ Nincs tudomásunk arról, hogy látott-e azóta is valaki hasonlót ebben a teremben. Ennek ellenére véleményem szerint nem zárható ki annak az esélye, hogy ilyen megtörténhetett, mivel a terem fekvése és a hozzá közeli külszíni morfológia alapján ez elképzelhető, hiszen a terem hátsó, felső része⁶² egészen megközelíti a felszínt. A terem közepén az omladékba lemászva és abban bolyongva le lehet jutni a patakhoz. A terem alsó felében a bronzkori anyag dominál, ahol nagy mennyiségű kerámia, állatcsont és bronz leleteket írnak le a kezdeti ásások alkalmával. A teremből ismerünk egy arany- és két bronzdepót. Az elmúlt évek fémkeresős kutatásai számos bronztárgyat szolgáltatottak innen.

Kémény

A *Pitvar* nyugati oldalán egy délnyugat felé tartó átjárón érünk a *Kémény* nevű terembe. Napjainkban ez kényelmesen állva járható, minekután magasítva lett a járat. A leírások itt egy szűk átbújót említene, véleményem szerint lehajolva, vagy négykézláb lehetett közlekedni ezen a néhány méteres szakaszon. Az alacsony átbújón a *Főbejárat* kötörmelék lejtőjének alsó részére érkezünk be, ahol még néhány métert lehajolva kellett közlekedni eredetileg. Délre a bejárat és a rajta beszűrődő nappali fény is látszik már innen. Felfelé haladva meredek a törmelékdomb. A másik irányba, északra már enyhül a lejtő meredeksége a terem alsó részén és néhány méter után teljesen sík, agyagos felszínre érkezünk. Tovább északi irányba egyre jobban szűkül a terem szélessége, a lejtő alján megközelítőleg 13 méter széles. 25 méter után, átlagosan egy méter széles hasadékba érünk, amiben további 20 métert tudunk haladni. A hasadék végében időről időre vizet találni.⁶³ A sík területen számos bolygatás látható az oldalfalak mentén, sok állat- és embercsont hever másodlagos kupacokban. A késő bronzkori leletek nagyobb számban fordulnak itt elő. A keleti fal mellett egy bronz íveltél lándzsahegyet találtak. A törmelékdombon felfelé indulva, követve a beszűrődő fényt, ismét a felszínre érhetünk a *Főbejáraton* kibújva. (1. térképlap)

61 VASS 1831, 11.

62 Ennek a teremrésznek a megközelítése gyakorlott mászástudást igényel (jelenleg) és egy igencsak mozgó omladékon kell a magasban „Istent kísérteni”.

63 VASS 1831. / HOLL 2007.

Hangverseny-terem

A *Fekete-teremből* enyhe emelkedőn haladunk északkelet felé, megkerülve a két termet elválasztó óriási cseppkőképződményt. Átérve a *Hangverseny-terembe* a terep lejtenei kezd egyre meredekebben tovább északkeleti irányba 40 méteren keresztül, majd a lejtő alján jelenleg egy sík, lebetonozott széles rész van, amelynek a kiépítések előtt hasonló arculata lehetett betonozás nélkül.⁶⁴ A termet északkelet felől a *Styx-patak* határolja. Az óriáscseppkőre keleti irányból fel lehet mászni, ahol kis cseppkőfülkék és medencék szűk kavalkádja fogad minket. Fenn neolitik és bronzkori kerámiaedények töredékei is vannak, valamint az egyik cseppkőmedencébe embercsontok voltak elhelyezve.⁶⁵ A terem felszíne agyagos, jelentős méretű cseppkövek tarkítják a lejtőt. A termet a patak választja el a *Tánc-teremtől*, a két terem lényegében egy tér, a tágas járatnak egyazon folytatása. A patak északnyugat felől torkollik be a barlangjáratba és halad át annak túloldalára, majd fordul nyugatnak. Amelyik irányból a patak megjelenik az a *Styx-ág*, azon keresztül juthatunk be a *Cserepes-*, majd a *Tigris-terembe*, ahová a bronzkori ember még bemenészkedett a régészeti leletek tanulsága szerint. A *Hangverseny-teremben* jóval kisebb számban fordulnak elő leletek, mint a *Fekete-teremben*, elsősorban kerámia töredékeket találhatunk.

Tánc-terem

A *Tánc-teremben* Rezi Kató Gábor és Holl Balázs vizsgálódása során sem találtak régészeti nyomokat. Ez köszönhető annak, hogy a terem teljes felülete le van betonozva.⁶⁶ Ennek ellenére nagy az esély arra, hogy bizonyos mértékben ezt a térrészt is használták a régészeti korokban, vélhetően a bronzkorban is. Abból gondolom, hogy ettől még távolabbi pontokon is előfordul egy-két bronzkori lelet, másrészt e rész határán a *Hangverseny-terembe* és az innen induló *Styx-ágba* is (ami sokkal nehezebben járható) bemenészkedtek a bronzkorban. Vass Imre leírásaiból kiderül, hogy nagyon hasonlóan nézhetett ki a kiépítések előtt, mint ma. A patak akkor is már a terem déli fala mentén folyt végig és a terem végében egyesült az *Acheron* vizével, majd folytak tovább a főágba nyugat felé. A víz egy a terem jelentős részét kitevő szárazulatot ölel körül (ma a teljes felület betonozott). A 18. és a 19. század során a helyi fiatalok a nyári hőség elől ünnepi napokon itt gyűltek össze fáklyák fénye mellett és táncoltak hegedű muzsikára.⁶⁷ Ebből is gondolhatjuk azt, hogy ez a rész egy sík, agyagos felszínű terület lehetett. A nagy árvizek idején ez

64 VASS 1831, 17.

65 HOLL 2007, 280. - még most is fellelhetők kisebb embercsontok a cseppkőmedencében és késő bronzkori kerámiák.

66 HOLL 2007

67 VASS 1831, 19. / TARDY 1988, 89.

a felszín víz alá kerülhetett, ezért ha voltak is egyáltalán leletek, az áradások elmoshatták egy részét, de be is fedhették iszapos hordalékkal.

Nádor-utca

A *Tánc-teremtől* indulva kelet felé a főágban *Jósvafő* irányába, a két patak egyesült vizét követve, mintegy 160 méteren keresztül sétálunk a mesterségesen kialakított *Csónakázó-tó* bal oldalán a barlang bal oldali fala mentén. A „tó” kialakítása előtt itt a patakmeder meanderezett a hatalmas méretű „metróalagút” szerű járatban. A *Tánc-termet* követően nem sokkal a *Nádor-utcája* részen találjuk magunkat, bal oldalon a járószíntől helyenként vannak magasabb, agyagos, kavicsos patakhordalékból kialakult partszakaszok, melyeket az árvizek nem érnek el. Az egyik ilyen kiemelkedés mintegy öt méterrel magasabban található a járda szintjétől és a „*Király konyhája*” nevet viseli magán. Itt jelentős a cseppkőképződmények száma. A *Hangverseny-termet* követően a főágban ez a legtávolabbi pont, ahol régészek által dokumentált bronzkori leleteket találtak, azonban mindössze egy, vagy két díszes edény töredékeit találták itt meg.

Cserepes-terem

A *Styx-ágon* keresztül, arról lecsatlakozva, 80 méter után érünk el a *Cserepes-terem* feljárójához. A *Styx-ág* bejárata egy széles, alacsony járat, amiben kissé lehajolva, helyenként felállva lehet közlekedni. A *Hangverseny-teremből* indulva a patak folyásával szemben menve, a járat baloldalán, a patak partján lehet közlekedni. Két helyen kell átkelni a patakon, mire elérünk a *Cserepes-teremhez* felvezető folyosóhoz, ami baloldalt található. A *Styx-ág* meanderezik tovább. Magas vízállás, vagy árvíz idején ez az út nem járható száraz lábbal. A felfelé vezető meredek, agyagos emelkedőn egy széles, de alacsony járaton keresztül jutunk fel a *Tigris-terembe* is. Maga ez a járat és a közepéből jobbra található fülke a *Cserepes-terem*. Itt a neolitik leletanyag intenzívebb, csak néhány bronzkori kerámiatöredék került elő. Jelenleg egy az agyagba mélyített lépcső teszi lehetővé a kényelmes feljutást ezen a szakaszon egészen a *Tigris-teremig*. A bronzkorban itt leginkább kúszva, négykézláb lehetett közlekedni a meredek lejtőn.

Tigris-terem

A *Cserepes-teremből* felvezető úton a terem északi részébe érkezünk kelet felől, alulról, cseppkövek közé. Vass leírásából rekonstruálható, hogy egy nagyobb cseppkő alatti fülkébe érünk, ahol már fel lehet állni és fel tudunk bújni a cseppkövek alól/közül a terembe.⁶⁸ Egyszer csak hatalmas cseppkőképződmények között találjuk magunkat, a feljárónál még négy méter belmagasságú, majd a terem belseje felé átlag hét méter magas teremben. A terem közel téglalap

68 VASS 1831, 17.

alaprajzú, 25x45 méter alapterületű. Hossztengelye északkelet-délnyugati tájolású. A terem északi fele bővelkedik cseppkövekkel és felszínét is cseppkőkéreg borítja. A déli felét jelenleg nagyrészt betonjárda fedi. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy a kiépítések előtt hogyan nézhetett ki, de valószínűleg közel sík, agyagos felszínű lehetett. A teremben a bronzkori leletanyag dominál, az északnyugati fala mentén van egy kis fülke, ahol a teremben gyűjtött leletanyaghoz képest sok kerámiatöredék volt.

Róka-ág (bevezető folyosó)

A *Teknősbékától* keletre, mintegy 50 méterre az északi fal mellett haladva, az omladékköveken átmászva érkezünk el a *Róka-ág* „bejáratához”. Itt észak-északkelet felé mintegy 30 méteren keresztül egy közepén 3,5 méter magas és folyamatosan szűkülő szélességű folyosó indul, állva épp el lehet kényelmesen félni. Egy méter magasságig helyenként kiszélesedik, kis oldalfülkék találhatók.⁶⁹ A kényelmes folyosó végén derékszögben jobbra kanyarodik a járat, amely közel 15 méter hosszú. Ezt a rövid szakaszt többször is tágították, mélyítették és magasították⁷⁰, a legutóbbi járattágítások előtt a járat eredeti szelvényének a formája és az eredeti felszínének szintje is rekonstruálható volt, valamint a régi leírások is megerősítik⁷¹, hogy itt egy kúszós, négykézláb járható szakasz lehetett a bronzkor folyamán is. A folyosó kényelmes szakaszának felszíne agyagos, helyenként cseppkőkéreggel borított. Itt bronzkori leletanyagot találtak a kutatások során, elsősorban kerámia töredékeket. A folyosó elején a bronzkor, hátsó felében a neolit intenzívebben van jelen. A járat szélein a kis oldalfülkékben embercsontok vannak szórtan a felszínen. A járat elején a fal mellett egy alacsonyabb kiszögelésnél bronzpityke került elő, ettől néhány méterrel beljebb a folyosón szintén a fal mellett egy cseppkőlefolyásban a sztalagmit rétegekbe ágyazódva egy kis füles tokos balta került elő. Hátrébb, a kúszós járatból nem ismert leletanyag.

Róka-ág (biológiai labor-terem)

A kiépítések előtt a következő kép fogadhatott minket a helyszínen:⁷² a szűk folyosó végére érve a járat kiszélesedik és kimagasodik, cseppkövek között érkezünk meg a terembe. Az északkelet-délnyugat hossz tengelye mentén 25 méter hosszú és átlag 12 méter széles a terem. A keleti fal sík, meredek, teteje kifelé dől, felülete cseppkőlefolyással borított. A nyugati fal és a főtetele van repedésekkel, oldásokkal, barázdált felületű, ami megvilágítva különleges miliőt nyújt a

69 A „felújítási” munkálatok során ezt a részt mélyítették, jelentősen megváltoztatva a járat jellegét.

70 Legutóbb 2019. május-júniusában.

71 VASS 1831, 12. / SCHMIDL 1857, 33. / RAISZ 1807.

72 A legfrissebb kiépítések (2019.) teljesen átrendezték a termet. - Az itt folyt munkálatok nem méltók egy UNESCO-s világörökségi helyszínhez, ami kiemelt régészeti lelőhely is egyben! A leletmentés során viszont betekinthettünk a terem kiépítések előtti állapotába.

szálába érkezőnek. A terembe egy patakmedren keresztül, azon felfelé menve érkezünk be. Ez a meder átvág a termen és az északnyugati sarkában egy cseppkötömb mögött tova tűnik. A meder a bejáratnál körülbelül egy méter mély és fokozatosan sekélyül hátrafelé egy-másfél méter szélességben. A meder alját a teremben végig 10-20 centiméter vastag fehér, édesvízi mészkő (*travertínó*) borítja, amelyet kisebb-nagyobb *tetaráta* medencék tarkítanak. A medren kívül kétoldalt sík, agyagos felszín található. A terem délkeleti részén hatalmas sziklatömbök hevernek a fal mellett. A fentről érkező cseppkőlefolyás a kötömböket a falhoz és egymáshoz cementálta, teljesen beborítva azokat. Ezáltal kis teraszok, medencék alakultak ki. A mederhez legközelebbi szikla a többi sziklától elkülönülve található, ez körbejárható, alatta át is lehetne bújni. A terem déli részén az egyik cseppkőlefolyás a falról leérkezve a sík aljzatán a kő mellett (délnyugatra) folyik le a meder és a terem bejáratának irányába. Itt több kis cseppkőmedence hever a talajon, amikben számos neolitikus edény töredékei voltak megtalálhatók. A patak medrét követve tudunk továbbhaladni a teremből a víz eredésének irányába, ismét egy szűkebb hasadékjáraton keresztül. A terem nem bővelkedik bronzkori leletekben, azonban nagyon sok neolitikus kerámia volt benne. A bronzkorból mindössze két darab, innen előkerült bronztárgy ismert.⁷³ A neolitikus anyag mennyisége igen jelentős: a meder melletti sík felszínén, a nagy kő alatt és körül, a kötömbök közti kis „medencékben” számos kerámiaedényt és kőszközt találtunk a 2019-es leletmentés során és az ezt megelőző kutatások is nagy számú neolitikus leletről számolnak be. Ennek nagy részével feltehetően a bronzkoriai is találkozhattak.

Róka-ág (nagyterem)

A *biológiai labor-terem* északkeleti feléből indulunk tovább egy, az előző bekezdésben már említett szűk hasadékon. 10 méter után egyenesen, cseppköveken átmászva tudjuk követni a patakmedret, vagy balra fordulva egy rövid szakaszon négykézláb haladva érünk be egy óriási terem délnyugati részébe. Óriási sziklatömbök láthatók a terem déli felében, amelyekre hatalmas cseppkövek nőttek. A terem déli felét omladék foglalja el, az omladékhegyen felkapaszkodva észak felé, a cseppkövek és kötömbök között kanyarogva elérünk az omladék túloldalára, a terem északi felére. Ez egy sík, agyagos felszínű nagy csarnok, aminek a végén egy kisebb cseppköves domb található. A sík terület időszakosan, nagy csapadék idején tóvá változik. Bronzkori emlékek találhatóak a terem bejáratánál és a terem első felén lévő omladékos rész déli felén. Ha nem mászunk be a terembe és a patakot követjük felfelé, lényegében a terem déli végében haladunk és alulról kerüljük meg az omladékot. A medret egészen a terem keleti részéig lehet egy darabon követni a fal mentén, majd eltűnik az omladékba. A meder részben a terem hátsó részén lévő tó

73 Egy darab bronztű és egy bronzláncza hegyének a töredéke.

lefolyása. A medertől pár helyen fel lehet mászni nehézkesen a terembe, egy helyen, ahol a meder kiszélesedik, találtak bronzkori kerámiát.⁷⁴

A Baradla miliője

A késő bronzkori emberek a *Baradlában* nem egy steril, általuk elsőként bejárt hellyel szembesültek. Számukra nemcsak a barlang közege, terei lehettek kezdetben ismeretlenek, hanem véleményem szerint az előttük 3500 évvel itt járt Bükki műveltségű közösségek hagyatékával is találkozhattak, ami a számukra ismeretlen tárgyak, motívumok, ember- és állatsontok tömegének interakciójával járt. Kérdés, hogy foglalkoztak-e egyáltalán a neolitik emlékek létével, és ha igen, miként hathatott rájuk?

Hipotézisemet, miszerint a bronzkorban találkozhattak a neolitik emlékekkel a barlangban, a következőkkel indokolnám: részben Rezi Kató Gábor kutatásai is arra következtetnek, hogy napjainkra a barlang eredeti leletgazdagságának 10-20 százaléka maradt ránk.⁷⁵ A *Baradla* közel 150 éves kutatása során előkerült nagyszámú leletek és az adattári információk ismeretében elfogadhatjuk bátran az említett százalékokat. A terepbejárásaink során mint említettem, sok lelettel találkoztunk mi is a barlangban, a turisták által látogatott részekhez is közel, de eldugott hasadékokban, sziklatömbök alatt is. Számomra a barlangban töltött napok alatt világossá vált, hogy mennyire sok dokumentálatlan régészeti jelenséget rejt még magába a *Baradla*, csak megfelelő szemmel kell fürkészní. Gondoljunk bele, hogy az 1800-as évek második felétől kezdődtek meg a régészeti kutatások a barlangban, de már évszázadokkal előtte ismerték és járták járatai sötétjét a helyi lakosok és számos távoli helyről érkező utazók. Az általuk leírt első tudósítások a barlangról említést tesznek a benne található állat- és embercsontokról.⁷⁶ Elképzelhető, hogy már az Árpád-kor óta járták és ismerték a helyiek, amit a legfrissebb fémkeresős kutatás leletei is alátámasztanak (2019). Egy az 1770-es évekből származó leírás a barlangot járó kincskereső, paraszt emberről tájékoztat minket: „*Ennek a' Baraglya nevő Barlangnak számtalan sok-felé ágazó Üregei vágnak, mellyben egy Paraszt kints keresés véget bé-menvén, harmad egész napig járta, talált-is egy Ládátskát, a' mellyben elrothadot Ruhák vóltanak, de még-is végire nem mehetett.*”⁷⁷ Ehhez nagyon hasonló történet jelenik meg Vass Imre 1831-es könyvében is: „... mintegy 80 észt. ez előtt még be volt ezen Ág kőfallal rakva, mellynek széthányásával ott néhány korhadt ládákat és egy pár rothadt csizmát találtak, több tűzhelyeket a* körülök elhányt megemésztett állatok csontjaival, és több eltört fazekak' cserepeivel...”⁷⁸ Nem csak a kincsek miatt járták a barlangokat: 1781-ből van adatunk,

74 HOLL 2007.

75 REZI 2017.

76 Lásd TELEKI 1796. / ALMÁSI 1820. / VASS 1831.

77 BALÁZS 1982, 99.

78 VASS 1831, 16.

hogy a cseppköveket is gyűjtöttek és használták a környékbeliek népi gyógyászati célból.⁷⁹ Mindebből arra lehet következtetni, hogy az Árpád-kor óta eltelt évszázadokban is rengeteg leletet hordhattak ki a barlangból, vagy tapostak szét. A középkori bolygatások előtt még meglehetősen érintetlen, gazdag lehetett a barlang régészeti emlékekben, ez hatványozottan igaz lehetett a késő bronzkorban. Ezért könnyen elképzelhető, hogy az akkoriban bemerészkedők a sziklák és cseppkövek tetején lévő/alatti/közötti hasadékokban, falak mellett, kis oldalfülkékben, cseppkömedencékben, vagy az oldalfalak alábukó főtéje alatt a járatok oldalában egész, vagy összeroppant kerámiaedényekkel, ember-, állatsontokkal, csont- és kőszközökkel, esetleg már a pleisztocén idején kihalt állatok csontjaival és koponyáival találhatták szembe magukat.

A következő meghatározó jelenség, amivel minden egyes korszak felfedezői találkoznak a barlangban, az igazi, teljes sötétség. Ma már modern, elektromos világítással részben leküzdhető akadály, bár a *Baradla* járatainak méretei felemésztk, elnyelik a legtöbb modern lámpa fényét is. A régészeti korokban a fáklyán és kis mécseseken kívül nem állt rendelkezésükre más világító eszköz, amelyek fényének sajátos vibrálása és a barlang képződményeinek árnyjátéka szinte megeleveníthette, életre kelthette a barlang mozdulatlan közegét. Ezen megfigyeléseket Jakucs László is leírta a *Baradlában* végzett fagygyúfáklyás kísérletet követően.⁸⁰ Saját tapasztalatom alapján, ha valaki sok időt tölt a barlang sötétjében (világítással), a bevilágított terület perifériáján olykor elsuhanó árnyakat vizionálhatunk (ezt a megfigyelés több barlangásztársam is tapasztalta már, tehát nem egy egyedi eset), bár tudományos magyarázat nincs rá, valószínűleg a fény-árnyék hatás, illetve maga a barlangi közeg játszik ilyenkor az ember pszichéjével. A jelenséget a fáradtság, a ritmikus hanghatások, az egyén aktuális lelkiállapota és a különböző tudatmódosító szerek hatásai fokozhatják. A mai gondolkodással ma már ezt tudjuk, vagy legalábbis próbáljuk földhözragadt elméletekkel megmagyarázni, de a sok ezer évvel ezelőtt élt emberek, közösségek akik bemerészkedtek a barlangban, vajon milyen magyarázatot találhattak erre a jelenségre? Szellemek? Túlvilági lények?

A barlangban egy igen sajátos másik elem a különböző hanghatások, amiket a bronzkor folyamán a barlangba tartózkodók szintén kellett, hogy tapasztaljanak. Ilyen a víz csöpögése, a patak csordogálása, a denevérek vijjogásai, szárnycsapásai, cseppkőképződmények kongása. A felsoroltakkal szoros összefüggésben áll a különböző méretű termek, járatok sajátos akusztikája és azok váltakozásai. A barlangban a csepegő vizek hangja eleve teremt egy sajátos közeget. Abban az esetben, ha sok időt töltünk lent egyhuzamban, akár már pár óra elteltével a patak vizének csörgedezése is megtréfálhatja elménket. Messziről odaszűrődő, érthetetlen beszédnek hallatszik,⁸¹

79 HÁLA 1990, 29. / JAKUCS 1961, 79.

80 JAKUCS 1962, 107.

81 Ezt jómagam is tapasztaltam már többször is barlangban és barlangkutató társaim is.

ami akkor tud igazán fura érzést kelteni az emberben, ha tudjuk, hogy rajtunk kívül más nincs jelenleg a barlangban. A barlang nagyobb termei kiváló akusztikával rendelkeznek, amik megfelelő helyszínei lehettek az olyan eseményeknek, amelyek ének, mormolás, dobolás és/vagy zene kíséretében zajlottak. A nagyobb termek közötti folyosós járatok is sajátos módon tudják továbbítani a hangokat. Egy szűk járatban, felfokozott lelki állapotban saját szívdobogásunkat is hallani vélhetjük. Egyes cseppköveket megkocogtatva, az haranghoz illő hangot adhat. Utóbbi jelenséget a régi fáklós túrák idejében mint „látványosság” mutatták be a látogatóknak.⁸²

Véleményem szerint a felsorolt impulzusokkal feltétlenül számolnunk kell, amikor a bronzkor végi barlanghasználat okait, miéértjét keressük. Ez a neolitikum használatra is igaz, azzal az egy különbséggel, hogy ők az antropogén hatásoktól steril közeggel találkozhattak. A bronzkorban mit gondolhattak a Bükk kultúra hagyatékáról, nagy számban előforduló kerámia anyagáról? Az is elképzelhető, hogy nem volt rájuk hatással, azonban érdemes megjegyezni, hogy amíg az archeológia tudománya nem kezdte el felgöngyölíteni a *Baradla* múltját, a helyiek között a 18. és a 19. században (ami a korai utazók és kutatók leírásaiba köszön vissza) a *Csontház-terem* embercsontjairól azt tartották, hogy a tatárjárás áldozatai,⁸³ vagyis saját őseiket látták bennük, annak ellenére, hogy nem lehettek benne biztosak. Az 17. századtól kezdve a 19. századig a barlangokban megtalált jégkorszaki állatok csontjairól és koponyáiról azt tartották, hogy sárkányoktól, vagy más titokzatos lényektől származnak.⁸⁴ Véleményem szerint a bronzkorban is megtalálták a maguk magyarázatát egyes jelenségekre az emberek, főleg akkor, ha a felsorolt tényezők, mint a látvány (maga a barlang és képződményei, leletek, embercsontok, ősszállatmaradványok), a fény-árnyék hatás és a hanghatások együttesen egy sajátos, misztikus közeget teremthettek. Miután egy rövid betekintést nyerhettünk a földalatti világ sajátos atmoszférájába, térjünk rá a különböző barlanghasználati példákra.

A barlangok funkciója a késő bronzkorban

A barlangok számos időszakban többfajta funkciót is betölthettek, jelen dolgozat keretében részben a késő bronzkorra próbálok koncentrálni az analógiák terén, számos esetben neolitikum, középkori és néprajzi példával kiegészítve. Az analógiák segítségével megpróbálhatjuk a *Baradla* leleteit és összefüggéseit, kontextusait értelmezni és a helyszín(ek) használatával kapcsolatos elméleteket felállítani.

82 VASS 1831, 13-14.

83 TELEKI 1796, 38-39. / VASS 1831, 12.

84 DAWKINS 1874, 11-22.

Profán használat

Az alcímnek adott kifejezést azért bátorkodtam használni, mivel számomra sokkal kifejezőbb, mint a jól megszokott „település” jelző. Túlzottan szűk és zárt fogalom számomra. A „Profán használat” sokkal több lehetőséget, magyarázatot foglalhat magába, ugyanis végezhetünk hétköznapi- vagy gazdasági tevékenységet egy barlangban, vagy akár kényszerből is kerülhetünk oda, az még nem jelenti azt, hogy egy településsel kellene számolnunk. Abban az esetben sem, ha épp pénzhamisítók, vagy a törvény elől bujdosók használják „bűnbarlangnak” a hegy üregeit. A mai napig előfordul, hogy remeték és ninctelenek használják lakóhelyül a barlangokat. Természetes, hogy a profán mindennapjainkat áthatják a kis rítusaink, legyen az a reggeli kávé elfogyasztása, étkezések, stb. Így a következő profán barlanghasználatok esetében is megfér velük párhuzamosan a helyszínek rituális használata is.

Itt térnék vissza Nyáry korábban említett négy pontjához⁸⁵, melyeket a következő megállapításokkal egészítenék ki: 1.: a jól huzatoló barlangok esetében ténylegesen kiváló előny a levegő cserélődése és felfrissülése, különösen ha a helyszínt fáklyák, tábornüzek segítségével világítják be. Azonban a hőérzetre gyakorolt hatása is jelentősnek mondható, nagyban megnöveli a hipotermia kockázatát, ami nem túl előnyös egy lakóbarlang esetében. 2.: a három patakja (*Styx, Acheron, Róka-ági csermely*) valóban tudja az élethez szükséges tiszta ivóvizet biztosítani. A vízfolyásokon kívül a csepegő vizek is segíthetnek a készletek kielégítésében. Meg kell azonban jegyezni, hogy az elmúlt két évszázad feljegyzései és az elmúlt néhány évtized tapasztalatai alapján is időszakosan ezen patakok kiszáradhatnak akár hónapokra is. Medrükben helyenként kisebb pocsolyák maradnak csak hátra. 3.: a barlang morfológiai adottságaival nehéz vitatkozni, mivel az valóban bővelkedik tágas terekkel. Érdeemes ellenben megemlíteni, hogy a barlang mindkét, régen is használt bejárata szűk, meredek kőgörgetek lejtővel indul és a barlangon belül is vannak (voltak) olyan nehezen megközelíthető területek, amelyeket a régészeti korokban is használtak (pl: a biológiai kutatólabor terem a *Róka-ágban*). 4.: a levegő hőmérséklete kedvező, bár nem hosszútávon. Mivel a barlang levegője állandó hőmérsékletű télen és nyáron egyaránt, így a nyári nagy melegben kitűnően lehet bent hűsölni, télen pedig melegebb, mint a kinti hőmérséklet. Azonban tudjuk jól, hogy már a neolitikum során a barlangnál kényelmesebb és jól fűthető házakat tudtak építeni, vagyis nem voltak rákényszerülve, hogy hosszabb időn keresztül élettérként használják az egy idő után kényelmetlennek ható magas páratartalmú, hűvös és nyirkos környezetet.

85 1. huzatos barlang révén jól szellőzik, friss levegőt biztosítva. / 2. három csergedező patakja tiszta vizet biztosít. / 3. tágas és vízszintes terei kényelmesek. / 4. levegőjének hőmérséklete kedvezőnek mondható.

Kényszerszállás (bivak)

A barlangok minden egyes korszakban menedéket nyújthattak az időjárás viszontagságai elől, vagy ellenséges támadások esetén. Mindkét esetben majdnem teljesen mindegy, hogy épp egy száraz, kényelmes barlangüregről, vagy egy nyirkosabb közegről van-e szó, a kényszer nagy úr. Ilyen esetekben nem válogat az ember, a vészterhes időszak átvészélése a cél. A *Baradla* történetében volt rá precedens, hogy 1849-ben a barlang oltalmára kényszerültek a fagyos, téli hideg elől egy éjszakára a visszavonuló Schlich tábornok és közel 6000 katonája.⁸⁶ Számos példa áll rendelkezésünkre arról, hogy a barlangok védművekként, a támadások elől bújó-, óvóhelyként szolgálhattak. A *Baradla* a II. világháború ideje alatt menedéket nyújtott *Aggtelek* és *Jósvafő* lakosainak.⁸⁷ Továbbá ugyan írásos bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, de a környék lakói szájhagyománya alapján vélhetjük, hogy a tatárjárás idején szintén használták a *Baradlát* bújóhelyként. Azon a vidéken, ahol barlang található, általában ismert történet a tatárjárás, vagy a török dúlások idején óvóhelyként használt szerepe a közeli üregeknek, azonban sokszor nincs rá bizonyíték, hogy ez valóban így volt. A *Baradla* esetében talán mégis elképzelhető, mivel a tatárjárás idején elnéptelenedett a vidék és az adott korszakból ismerünk leleteket a barlangból.⁸⁸ A *Szlovákiában* található *Jászói-cseppkőbarlang (Jasovská jaskyňa)* esetében többször is feljegyezték, hogy a történelem viharos időszakaiban a környékbeliek menedéket találtak a barlangban, sőt a barlang szája elé erődítést, kőfalat emeltek.⁸⁹ Az erdélyi *Vargyas-szorosban* található *Orbán Balázs-barlangról* tudjuk, hogy a környék lakossága oda bújott el az 1704-ben dúló harcok során. A barlang bejáratát védfalakkal is megerősítették.⁹⁰

A fentiekből jól látszik, hogy a *Baradla* esetében is előfordult, hogy kényszerből a barlangban laktak az emberek.

Gazdasági funkciók

Egy másik alapfunkciója egyes barlangoknak, amikor a hegyvidéki gazdálkodásban kapnak szerepet. Ezt a témakört legutóbb Hála József összegezte.⁹¹ A *Baradla* esetében is felmerült elmélet, miszerint a barlangban található karólyukak egyik magyarázata az állatok rekesztése, egybetartása a barlangon belül.⁹² Mindemellett a karólyukakra számos más magyarázat is létezik, mivel többségük a neolitikus időkbe sorolható véleményem szerint, így a további magyarázatokat e

86 SZÉKELY 2015, 391. - Érdekes belegondolni, hogy a közel 6000 fő milyen károkat okozhatott a barlangba és régészeti emlékeibe.

87 SZÉKELY 2015, 393.

88 DÉNES 2013.

89 KORMOS 1917, 7. / HEVESI 2009, 36.

90 ORBÁN 1868. XV. fej.

91 HÁLA 1992.

92 HOLL 2007, 23.

dolgozatban nem fejtegetném. Álláspontom szerint a *Baradlában* a bronzkor folyamán nem történt állattartás.

„Bűnbarlangok”

Egyes esetekben a barlangok pénzhamisítók, bűnözők, rablók búvóhelyeként, tanyájaként szolgáltak. Középkori illegális barlangi pénzverdekről a *Kárpát-medencében* találunk példákat. Az egyik ilyen helyszín *Felvidéken (Szlovákia)* található, a *Felfalusi-barlang (Chválovská jaskyna)*, ahol 1954-ben Juraj Bárta régész feltárásán kerültek elő Mátyás király korabeli pénzhamisítók műhelyére utaló leletek: 18 db ezüstözött érme és 35 db ezüstözött, apróra vágott réz lemez.⁹³ A *Budai-hegységben*, a *Remete-szurdokban* számos barlang található, mint például a *Remete-hegyi 14. sz. barlang (Szurdok-barlang)*, ahol az 1971-es kutatások alkalmával kerültek elő II. András idejéből származó leletek (öt ezüst dénár és 34 darab ezüst lemezke), amelyek pénzhamisításra utalnak.⁹⁴ A *Pilis-hegységben*, a *Klastrompuszta* melletti *Csévi-szirteken* található a *Legény-barlang*, amely az ásatások idején, 1912-ben még különálló bejárattal rendelkező barlang volt.⁹⁵ A barlangban Bella Lajos és Kadič Ottokár kutattak. A barlang bejárati terme utáni egyik kis fülkében találtak vékony bronz lemezt, amelyen félkör alakú kivágások voltak és ezenkívül számos kerek pléhlemez darabokat, amik beleillettek a kivágásokba. Itt egy I. Ferdinánd idejére tehető pénzhamisító műhelyt lehetett azonosítani.⁹⁶ A pénzhamisítók által használt barlangok jellemzően nehezen megközelítő helyeken vannak.

Rituális kontextus – Szakrális barlanghasználat

A következő fejezetben a barlanghasználat azon példáit próbálom meg felsorakoztatni a *Baradlában* talált régészeti jelenségekhez kapcsolódóan, amelyek vonatkozásában felvetődhet a szakrális cselekmények gondolata. Az ilyen archeológiai jelenségek például: a temetkezések és egyéb embercsontok jelenléte, az adott korszakban nagy értéket és presztízst képviselő tárgyak (bronzok, finomkerámia, agancs,) előfordulásai, valamint ezek kontextusai (deponálás, más tárgyakkal keveredve, nagy mennyiségben – pl: kerámia és állatcsont). A felsoroltak olyan jelenségkörbe tartoznak, amelyek alapján egy felszíni lelőhelyen, akár egy településen is, az értelmezés legáltalánosabb végkifejlete a rituális, szakrális vagy egyfajta vallásos szertartás. A *Baradla*, mint barlang, önmagában egy olyan környezetet, miliőt tár elénk, amely a rituális

93 BÁRTA 1955, 115.

94 SZABÓ 1972, 7.

95 Azóta történt barlangkutatások több, a szirteken található barlangot kötöttek össze, amely az Ariadne-barlangrendszer nevet kapta. A kutatások a mai napig tartanak. Sokan a Leány-barlangba teszik az ásatások helyszínét, de Bella Lajos leírása alapján inkább a Legény-barlangról lehet szó. Bella Lajos a lelőhelyet Chlapec-barlang néven említi.

96 BELLA 1912, 363.

térhasználatot illetően az ez irányú gondolkodásnak és elméleteknek bőséggel teret nyújt.⁹⁷ Az alábbi jelenségek elkülönített tárgyalásuk ellenére, együttesen alkothattak egy összetett rituálé sort. A különböző leletek/tárgytípusok pontos elhelyezkedései a barlangban kirajzolhatnak olyan tevékenységi körzeteket, ahol a barlangot érintő szertartás(ok) egy-egy jelenete történhetett meg. Az egyes helyszínek állandó szerepe változhatott az idők során, illetve lehettek kirívó területek a barlangban, amelyeket csak kivételes helyzetekben vontak be az események folyamába (*Tigris-terem, Róka-ág, Nádor-utca/Királykonyhája*).

Emberi maradványok a barlangokban

Mielőtt áttérek a barlangok temetkezési és emberi maradványokkal kapcsolatos kezelési funkciójára, néhány gondolatot szeretnék megemlíteni a Kyjatice-kultúra temetkezési szokásairól. A legáltalánosabb a hamvasztásos rítus, melyen belül számos variáns előfordul: az urnás és a szórt-hamvas temetkezés egyaránt szokásban volt. Mindkét rítus előfordul olyan sírokban, ahol a temetkezésnek lapos kövekből kőládákat alakítanak ki és ezeket kövekkel fedik; ezen belül is számtalan formai változat lehetséges. A sírokba több edényt is elhelyeznek mellékletként a hamvakat tartalmazó urnák mellé.⁹⁸ A fentiekől teljesen eltérő szokásokkal találkozhatunk a barlangok esetében és akár felszíni lelőhelyeken is. Tudomásunk van hazánk területéről hasonló korú olyan korhasztásos temetkezésekről, amelyek nem barlangban történtek. Ilyen sírokat tártak fel *Ludas-Varjú-dűlő* lelőhelyen; a késő bronzkori település méhkas alakú gödreiből kerültek elő emberi csontvázak. Az ásató megfigyelései alapján némelyik gödörben melléklet is volt. Az egyik gödörben több emberi *mandibula* töredéket találtak.⁹⁹ Az embertani vizsgálatokat követően 26 egyén csontjait lehetett azonosítani, 18 felnőtt és 7 tíz év alatti gyerek, valamint egy meghatározhatatlan korú; a nemek fele-fele arányban fordulnak elő.¹⁰⁰ A település gödreiből előkerült maradványok esetében elképzelhető, hogy az összetett, több állomásból álló temetkezési szertartások egy-egy pillanatának tükröződését láthatjuk.¹⁰¹ A barlangokban talált emberi maradványok esetében is hasonló képzelhető el: három jól elkülöníthető jelenséggel lehet találkozni, amelyek egyaránt előfordultak magyarországi és szlovákiai barlangokban is. Első, amikor teljes csontvázakról tesznek említést, hívjuk ezeket temetkezéseknek. Ilyeneket írnak le a *Kő-lyuk*¹⁰² és a *Felfalusi-barlang*¹⁰³ (*Chválovská jaskyna*) esetében, sajnos magyarországi példákról

97 A témáról lásd bővebben: KALLA – RACZKY – V. SZABÓ 2013. és Kalla Gábor 2015-ös vita indító felhívását a IX. ΜΩΜΟΣ konferencia (KALLA 2015.)

98 FURMÁNEK et al. 2010, 126-127.

99 DOMBORÓCZKI 2004, 7-10.

100 ZOFFMANN 2008, 32. 1. táblázat.

101 KIRÁLY 2016.

102 MNM. Adattár. 297. K. IV.

103 NYÁRY 1911, 664.

pontos régészeti megfigyelés, vagy dokumentáció nem maradt fenn. Második, ahol csak néhány különböző emberi csont, a váz különböző részei kerülnek elő. Részleges emberi maradványokat találtak például a *Csapás-tetői-barlangban*.¹⁰⁴ Harmadik, amikor csak koponyák, vagy állkapcsok kerülnek elő, például a *Bronzika-barlangból*¹⁰⁵ és a *Hosszú-tetői-barlangokból*.¹⁰⁶ Mindhárom eset kapcsán felmerülhet, hogy egyfajta rituális cselekményekhez tartozó pillanatképet láttunk a jelenségek révén. A rituális töltet gondolata elsősorban már a helyszín sajátos, korábban taglalt atmoszférája miatt feltételezhető (barlang). A *Baradlában* mind a három esetre vannak példák. Miért fontos külön tárgyalása szórványos embercsontoknak és a koponya/állkapocs csontoknak? Véleményem szerint a barlangban való mivoltjuk összefügg, azonban egy adott szertartás más-más elemei lehettek és különböző cselekményekhez kapcsolódhattak.

Temetkezések

A *Baradlában* az eddigi kutatások alkalmával rengeteg emberi maradványról tudunk, de ezek egy része elveszett. A mai napig sok embercsont van a barlangban. Mintegy 40 darab teljes vázat tartalmazó temetkezésről tesz említést Nyáry Jenő. Az általa feltárt sírokat jelenleg nem köthetjük egyértelműen a késő bronzkorhoz. Az utána történt ásatok közül Tompa Ferenc említ egy teljes vázat tartalmazó sírt, amit a közelében talált bronzkincs miatt titulál bronzkorinak. Ezt követően többször is tesznek említést csontvázakról a barlangban kutatók, de egyikről sincs fennmaradt dokumentáció, így a késő bronzkorhoz jelenleg nem köthetők egyértelműen teljes vázak. További kutatások talán tisztázhatják ezt a kérdést.

Más barlangokban számos példát találunk a késő bronzkorból, hogy barlangban helyezik el a halottakat. Nagyszámú temetkezések kerültek elő 1964 és 1965 között a *Délnyugat-Horvátországban* található *Bezdanjača-barlangból*,¹⁰⁷ ahol szerencsésen régészek tárhatták fel az egész lelőhelyet és remek dokumentáció maradt fenn róla, valamint a speciális barlangi klímának és közegnek köszönhetően famaradványokat is megőrzött a mélység. Közel 200 egyén csontjait helyezték el a barlangban, ebből 57 sírt tudtak megfogni a kutatók.¹⁰⁸ A sírokban talált leletek kronológiai besorolása alapján a barlangot a középső bronzkor végétől (BrC) a késő bronzkor második feléig (HaA) használták.¹⁰⁹ A sírokban talált fa maradványokból készült radiokarbonos kormeghatározás alapján a barlangot Kr. e. 1400-tól Kr. e. 900-ig használták.¹¹⁰ A Barlang bejárata egy tágas (30x12 méter), függőleges, 31 méter mély járattal (aknával) indul, mely az akna alján

104 KORDOS 1973, 56. / HELLEBRANDT 1973.

105 GÁDOR – HELLEBRANDT 1975, 133.

106 MITÁŠ 2006. 14.

107 MALINAR 1998, 141.

108 DRECHSLER-BIZIC 1979/80, 69. - voltak közte kettős és több egyén csontjait tartalmazó sírok is.

109 DRECHSLER-BIZIC 1979/80, 33.

110 SLIEPCEVIC-SRDOC 1979/80, 81-82.

kettéágazik: van egy tágas, nyugat felé tartó, közel 70 méter hosszú ága és egy keleti irányba tartó hosszabb főága.¹¹¹ A barlangnak a rövidebb, nyugati ágában nem találtak emberi maradványokat, azonban tűzhelyeket, házi- és vadállat csontokat, két nagyobb tároló és több kisebb edényt, valamint épített, ácsolt faszerkezetekre utaló maradványokat igen. Ezt a helyet a feltáró régészek a temetési szertartások előkészítő helyének gondolják, ahol a halottat felkészítették a túlvilági útjára és étel-ital mellékleteit elkészítették elő.¹¹² A kutatóknak sikerült néhány szabályosságot megfigyelniük a temetési szertartásokkal kapcsolatban. A holtakat a barlangfal mellett, annak közelében, vagy kisebb cseppkőcsoportokon belül, természetes mélyedésekben helyezték el. Nem fedték el őket földdel, a felszínen feküdtek, általában háton, nyújtott testhelyzetben. Előfordult néhány zsugorított temetkezés is, de azok esetében az adott medence, vagy fülke mérete határozta meg a fektetés módját. Lényegében alkalmazkodtak a barlang nyújtotta feltételekhez. A barlang köves talaját elegyengetve kis teraszokat hoztak létre, amelyeket számos esetben szárazon rakott alacsony kőfallal, kősorral határoltak el a barlangjárattól. A kerámiaedények (amfora vagy tál) közül leggyakrabban egyet a fejhez helyeztek. A sírok közelében tűzhelynyomok fordultak elő, amelyet úgy értelmeztek, mint bemutatott étel-ital áldozat során használt, rögtönzött tűz maradványait. A halottakra helyezve, vagy néha a tűzhelyekben, egyik végén megégett fa „pálcák” maradtak meg. Néhány sírban és a barlang több pontján is találtak okker maradványokat.¹¹³ A sírok tájolása a barlangban kicsit összevisszának tűnik a térképre jelölt sablon alapján. Nem égtájakhoz, sokkal inkább valószínű, hogy a barlang falához, vagy a képződményekhez tájolhattak, ha tudatosan tájoltak egyáltalán. A *Bezdanjača* alapján könnyen elképzelhető, hogy a *Baradlában* is voltak bronzkori temetkezések, csak az elmúlt évszázadok fosztogatásainak eredményeként nem maradt ránk a barlang felszínén sírnak egyértelműen értelmezhető jelenség, illetve a régebbi kutatások dokumentációinak hiányossága se segíti elő e kérdés megválaszolását. A *Bezdanjača-ban* a sírok közelében/mellett megfigyelt kisebb tüzelésre utaló nyomok érdekesek, mivel ehhez hasonlót ír le a *Baradláról* Nyáry Jenő a *Temetkezési-folyosóban* és a *Pitvarban* feltárt temetkezésekről. Ő a koponyákon vett észre égésre utaló nyomokat, elmélete szerint a koponya mellett raktak egy tüzet.¹¹⁴ Természetesen ez még kevés ahhoz, hogy a bronzkorba soroljuk az általa feltárt temetkezéseket. Egy másik érdekesség a horvátországi lelőhellyel kapcsolatban, hogy a falak mentén, azok kisebb kiszögelései, kisebb nyílásokba, fülkébe, esetleg cseppkövek közé fektetettek halottakat. Ez a helykihasználás olykor észszerűnek tűnik, mivel próbálják olyan helyre helyezni a testeket, ahol a későbbi közlekedések során kevésbé vannak útba, másrészt a barlangok

111 MALEZ 1979/80, 6-7.

112 DRECHSLER-BIZIC 1979/80, 29.

113 DRECHSLER-BIZIC 1979/80, 28-32.

114 NYÁRY 1881, 74.

ilyen jellegű kisebb terei szinte megihletik az embert, ha azt temetkezésre vagy más célból szeretné használni. Mai szemmel is el tudjuk képzelni, hogy áldozatot helyezünk, vagy temetkezzünk egy szép, aláhajló oldalfal alá, mely mint egy kis fekhely, cseppkövekkel ékesítve díszileg a szemünk előtt. Egy-egy említett kiszögelés, nyílás, fülke láttán a kutató is ösztönszerűen arra gondol, hogy ezek alkalmas helyszínek valami féltve őrzött dolgunk elrejtésére, biztonságba helyezésére, ezért valószínű, hogy a régészeti korok embere sem gondolhatta ezt másképp, amikor halottai maradványainak nyugalomra helyezéséről volt szó. A *Baradlában* is számos ilyen hely van, mint minden barlangban. Azonban nem mindenhol van arra utaló jel, hogy itt talán volt, vagy még mindig van temetkezés. A *Baradlában* a terepbejárásaink alkalmával több ilyen is találtunk, némelyik neolitikus temetkezésnek néz ki a felszínen heverő leletek alapján, míg más helyeken késő bronzkori leletek dominálnak az embercsontok közelében. Ezekre a vélt temetkezési helyekre jelenleg különböző mértékű bolygatottság jellemző: szórtan elhelyezkedő embercsontok a felszínen, helyenként a feltúrt agyagban, vagy becseppkövesedve. A magyarországi barlangi lelőhelyek közül a *Baradlán* kívül jelenleg egy helyen merül fel hasonló, mint a *Bezdanjača-ba*: a *Bükk hegységben* található *Kő-lyuk* barlangban. A régészeti szakirodalomban nem annyira ismert, miszerint Saád Andor, Megay Géza és Nemeskéri János 1947-ben kutattak a barlangban és 14 egyén csontjait találták meg a falak mentén, azzal párhuzamosan fektetve. A feltárók szavaival élve a „fészkekben” anatómiai rend nem volt felismerhető. A csontok körül bronzkori kerámialeletek sűrűsödtek, amelyek alapján történt a kronológiai meghatározásuk. Szinte a felszínen heverték a leletek, egy-két centiméternyi agyagba belemélyedve.¹¹⁵ Saád Andor a gépelt jelentései mellé mellékelt rajzolt térképet is, amelyen a sírok helyét is jelölte. A helyszínt magam is megszemléltem, amely során azonosíthatók voltak az embercsontok felszedésének helyei, amik az oldalfalak aláhajlása alatt, vagy a falak kiszögeléseiben voltak. Egy esetben az egyik kiszögelés néhány kövel volt elválasztva a járattól. Ezek nagyon hasonló térhasználatok, de egyelőre nem párhuzamosítanék más lelőhelyekkel (*Bezdanjača*, *Baradla*), mivel véleményem szerint az ilyen esetekben nem feltétlenül a két közösség között van bármifajta kapcsolat (bár nem is zárom ki ennek lehetőségét), sokkal inkább a barlangot használók próbálják a barlang adottságait ösztönszerűen kihasználni, ami azonos térhasználati megoldásokhoz vezethet. A kövekkel való elválasztás, takarás a *Baradlában* is megtalálható a késő bronzkoriak részéről, de más kontextusban.

Részleges emberi maradványok

Ahogy már korábban is említettem, a *Baradla* számos pontján találhatunk szórtan elhelyezkedő embercsontokat. Ennek a jelenségnek több magyarázata is lehetséges: egyrészt a

115 MNM Adattár 297. K. IV. / NYÍRÓ 2015, 42.

régebbi ásatások alkalmával végzett feltárások nem voltak eléggé alaposak és a feltárt temetkezésekből visszamaradt embertani anyagról van szó (ilyen helyek lehetnek a barlangban a *Pitvar*, *Temetkezési-folyosó*), másrészt az illegális „kutatógödrök” és egyéb bolygatások (járda és villanszerelési munkálatok) által a felszínre, esetleg kövek közé hányt betöltésben is lehetnek embercsontok, amik egy temetkezésekhez is tartozhattak eredetileg. Az ilyesfajta szakavatatlan szemek által történő földmunkák során kerülhetnek a felszínre szórványos embercsontok többek között a *Kémény*, *Csontház-terem* és a *Teknősbéka-terem* egyes részein. Abban az esetben, ha nem voltak eltemetve a testek, természetes folyamatok által is elmozdulhatnak a felszínen heverő csontrészek (vizek, állatok által vagy az omladék mozgása révén), erre példát a *Csontház-teremben* és a *Teknősbéka-terem* környékén találhatunk. A felsorolt magyarázatokkal feltétlenül számolnunk kell. Azonban nem csak a *Baradlában*, hanem számos más barlangban előforduló jelenségről van szó, ezek kapcsán idézném Kordos László megállapítását a barlangokban előforduló szórvány embercsontokról: „Gyakori eset, hogy a barlangok holocén üledékéből előkerül néhány embercsont, tehát a halottakat nem temették el minden esetben, talán az erdőben hagyva, az állatok hordták szét maradványait.”¹¹⁶ Kordos megállapítása a kisebb barlangok esetében valóban elgondolkasztó.

A késő bronzkorban nem csak a barlangokban, hanem a felszíni lelőhelyeken is találhatóak, olyan gödrök, amik csak néhány emberi csontot tartalmaznak. Legtöbb ilyen a Gáva-kultúra lelőhelyeiről ismerünk.¹¹⁷ A témáról értekezett Király Ágnes 2016-os cikkében, ahol rávilágított, hogy figyelembe kellene vennünk, hogy mennyire sokfajta halottkezelési mód létezik a világban, amelyek során a maradványokat akár a temetés után (többször) újratemetik, vagy közszemlére teszik. Rávilágít arra is, hogy a temetés előtti előkészületi munkálatok során mennyire különböző eljárásokon esik át egy test. Lényegében a gödrökben talált szórványos embercsontoknál feltételezhető, hogy a halottkezelési módoknak egy „kimerevített” pillanatképét találjuk meg az összetett és bonyolult szertartási cselekvéssorból.¹¹⁸ Véleményem szerint a barlangokban is hasonló jelenséggel állunk szemben. A *Baradlában* a természetes folyamatok és a bolygatások által szétszórt maradványokon kívül számolnunk kell egy bonyolult szertartási rendszerrel, aminek az egyik pillanatnyi lenyomata lehet az itt-ott heverő, megbúvó embercsontok ténye a barlangban. Érdekes megjegyezni, hogy embercsontok a barlangban legnagyobb számban a *Csontház-teremben*, a *Teknősbéka-teremben* és a *Róka-ág* bevezető folyosóján találhatóak jelenleg. Kis mennyiségben fellelhetők és/vagy részben a leírásokból ismerhetők a *Fekete-teremben*, a *Pitvarban*, a *Temetkezési-folyosóban* és a *Kéményben*. A felsoroltakkal ellentétben a *Denevér-ág* nagytermében nem

116 KORDOS 1973, 56.

117 KIRÁLY 2011.

118 KIRÁLY 2016, 300.

találhatóak emberi maradványok.¹¹⁹ Ezeken a helyeken a barlangban végzett szertartások, halottkezelési stratégiák egyes nyomait találhatjuk meg.

Egy érdekes előfordulása az embercsontoknak, amikor tűzhelyekben, állatcsontokkal keverten, megégve és feltörve találhatók, és egyéb „konyhahulladék”-ok kíséretében kerülnek elő. Azonban nem egyedi esetről van szó, bár nem is mondható általánosnak a késő bronzkorban, de gyakran figyeltek meg hasonló leletösszefüggéseket más barlangokban és felszíni lelőhelyeken is. Nyáry Jenő ásatásai során a *Baradlában* a *Csontház-terem* alsó részén kalcinált és felhasított embercsontokat említ és megjegyzi, hogy szerinte kannibalizmus bizonyítékát találták meg. Mivel viszonylag kevés ilyen leletet találtak -gondolom a többi lelethez képest-, véleménye szerint rövid ideig élhetett az emberevés szokása.¹²⁰ A következő ásató, Kadič Ottokár a *Pitvartól* a *Csontház-teremig* tartó szelvényének feltárása során figyelte meg, hogy az embercsontok állatcsontokkal keverten tűzhelyekben helyezkednek el. A kikerült csontanyagnak legalább a fele embercsont volt.¹²¹ Az ekkor feltárt antropológiai anyagot Hillebrand Jenő vizsgálta meg. A csontok egy része fel volt törve, nagy részüket tűzhelyek körül találták, némelyiken égésnyomok voltak, egyes csontokon vágás és erőszakos cselekmények nyomait vélte felfedezni. A csontanyag nagy része fiatal egyénektől származott. Az anyag alapján ő is elképzelhetőnek tartja a kannibalizmus szokását a késő bronzkorban.¹²² Az általuk talált embercsontok korát nem lehet biztosan megmondani, tartozhattak egyaránt mindkét korszakhoz. Rezi Kató Gáborék munkájuk során végeztek szénizotópos kormeghatározásokat a barlangból származó embercsontokon. Az egyik minta, amely a *Temetkezési-folyosóból* származik, a késő bronzkorra datálódott.¹²³

A felsorolt megfigyelések nem egyértelmű bizonyítékai a kannibalizmusnak, sokkal inkább egy kényelmes magyarázat, ugyanis az állatcsontokkal és más „konyhahulladékkal” együtt, keverten előkerülő embercsontok nem csak az emberevésre utalhatnak. A *Szíriában* található *Qatna-i* királysírokban figyelték meg hasonlóképpen a két lelettípus keveredését. A pontosan és jól dokumentált helyszínek és a feltárást követő egyéb vizsgálatok alapján megállapították, hogy a halottakat többször újratemették és ezen alkalmak során a holtak társaságában lakomáztak, mely rítusok eredménye az embercsontok és más leletek keveredése.¹²⁴ A *Baradlában* a régebbi ásatók által leírtakat már nem tudjuk vizsgálni, de véleményem szerint a *Qatna-i* sírokhoz hasonló eseményekkel itt is számolhatunk. Szerencsére a barlangban a mai napig vannak részek, ahol embercsontok szórtan fordulnak elő más leletekkel együtt keveredve, egyes helyeken cseppkőbe

119 HOLL 2007. / Terepbejárások során tapasztaltam.

120 NYÁRY 1881, 25.

121 KADIČ 1911, 688.

122 HILLEBRAND 1913, 331-332.

123 Publikálatlan, Rezi Kató Gábor szóbeli közlése.

124 PFÄLZNER 2012, 213.

cementálódva. A csontok tűzhelyekbe, vagy azok köré keveredése is magyarázható lenne a halottakkal együtt lakomázás példájával. A csontok égett mivoltja nem ritkaság a bronzkorban, hiszen a hamvasztás egy bevált halottkezelési mód, tehát gondolhatunk a hamvasztás során visszamaradt csontokra is, bár ebben az esetben nem csak egy részük lett volna megégetve. Hillebrand említi a csontokon talált vágásnyomokat, amelyek erősítették számára a kannibalizmus tényét. A csontok letisztítása a lágyrészekről nem ismeretlen jelenség. Az egyik olaszországi lelőhelyen a *Scaloria-barlangban* találtak a neolitikumból származó olyan leletegyütteseket, ahol ember- és állatcsontok kerámiatöredékekkel keverten kerültek elő. A csontok egy része meg volt égve, összetörve és pattintott kőeszköztől származó vágásnyomokat fedeztek fel rajtuk.¹²⁵ A kutatók az itt talált együtteseket a következőképpen értelmezték: a temetést követő egy év után a vázaktól elválasztott egyes testrészeket elvitték a barlangba. A még rajta lévő lágyszövetektől megtisztították, majd más hétköznapi tárgyakkal együtt szétszórták a barlang talaján. Ezzel a cselekvéssel a csontok, vagyis az emberi test jelképes megsemmisítését végezték el. *Scaloria-ban* az embercsontokon kizárólag finom vágásokra utaló nyomok voltak, nem volt jele erőszakosabb vágásnak, vagy egyéb roncsolásnak, ami a kutatók elméletét erősíti.¹²⁶ Véleményem szerint a *Baradla* neolitikumi leletegyütteseiben fordulnak elő hasonló jelenségek. A Bükki-kultúra használhatta részben hasonló helyszíneként a barlangot, de még nagyon sok megfigyelés és vizsgálat szükséges hasonló, biztos lábakon álló elmélet felállításához. A *Baradlai* anyagban előfordultak erőszakosabb jellegű sérülések is a csontokon,¹²⁷ amely számomra azt mutatja, hogy a *Scaloria-barlangtól* eltérő cselekményekkel számolhatunk a bronzkorban.

Koponyák és állkapcsok

A harmadik, gyakori jelenség az embertani maradványokat illetően, amikor koponyák és/vagy állkapcsok kerülnek elő. Nyáry Jenő első baradlai ásatásán a *Csontház-terem* alsó részének kutatása során egy cseppkőréteg áttörése közben talált a rétegbe szétszórtan itt-ott beágyazódva 26 darab emberi állkapcsot. A fejnek más részei nem voltak megtalálhatók az állkapcsokkal együtt.¹²⁸ Szintén a *Csontház-teremben*, 30 évvel később, Kadič Ottokár és Finger Béla ásatásain négy darab ép koponyát és számos állkapcsot találtak,¹²⁹ azonban azt nem részletezik, hogy milyen kontextusban lelték azokat. Fentebb említettem már, hogy más késő bronzkorra datálható barlangi lelőhelyeken is találtak koponyát és állkapcsot (*Bronzika-barlang/Bükk, Hosszú-tetői-barlang/Aggteleki-karszt*). A *Baradlától* mintegy 10 km-re északkeletre található

125 ROBB et al. 2015, 39.

126 ROBB et al. 2015, 49.

127 HILLEBRAND 1913, 332.

128 NYÁRY 1881, 25.

129 KADIČ-SIEGMETH 1912, 462. / KADIČ 1913b, 68.

Majda-Hraškova-barlangban az 1950-es évek elején embercsontokat, koponyákat és állkapcsokat találtak. Az emberi koponyacsontokon ütés, vágás nyomait azonosították, két felnőtt férfi arckoponyája pedig meg volt munkálva, amely arra utal, hogy azokat maszkként használhatták.¹³⁰ Ezen felül az állatcsontok között találtak szarvas koponyatetőt agancs töredékével, amely szintén megmunkálás nyomait őrzi magán, valamint számos kerámia edényt, sok miniatűr példánnyal. A kerámialeletek kronológiailag megegyeznek a környék többi barlangi lelőhelyének anyagával, többek között a *Baradla* leleteivel is.¹³¹ A megmunkált ember- és állatkoponya részeket a kutatók szertartási maszkként értelmezték. A néprajzi párhuzamok alapján a leletek tánc-maszk kategóriába tehetőek és valószínűleg díszítették, vakolták, valamint a viselője (táncos, varázsló, sámán) fejére rögzítették azokat.¹³² A *Baradla* esetében hasonlót még nem figyeltek meg, bár tudjuk, hogy kerültek elő onnan is emberi koponyarészek, aránylag nagy számban, melyeknek csak egy részén végeztek vizsgálatokat. Hillebrand egy esetben figyelt meg vágásnyomokat egy állkapcsos.¹³³ Más esetről, amely a *Baradla* koponyacsontjait illeti, nincs tudomásunk. Ennek az lehet az oka, hogy azóta nem történt meg a csontanyag újabb vizsgálata, illetve a régi csontanyag holléte ismeretlen. Nyáry említi a könyvében, hogy a rengeteg állatcsont között kevés számban találtak őz- és szarvascsontokat (őz koponya homlokcsontja agancssal, szarvas koponya részek, agancstöredékek, csigolyák és kecske koponya szarvakkal).¹³⁴

Összegezve: egyrészt az embertani anyag datálása kétséges, de a korai ásatások alkalmával a szórványos embercsontok valószínűleg bronzkoriak, mivel a leírások alapján bronzkori rétegből valók. A barlangba való temetkezés kérdését szintén datálási problémák miatt nehéz jelenleg eldönteni. A barlangba kerülésük bizonyos elképzelések szerint feltétlenül egyfajta szertartás keretein belül történt. Véleményem szerint az embercsontokon fellelhető sérülések alapján akár egyfajta emberáldozatokkal (is) járó, összetett cselekménysor részeként értelmezhetőek, mivel a barlang egyes pontjaira jellemzőek (*Teknősbéka-terme*, *Csontház-terem* és *Pitvar* környéke) a szórványos embercsontok, így azon területek specifikumai az ottani csontokhoz és leletekhez fűződő egykori események.

Bronztárgyak a barlangban

Az elmúlt 150 év kutatása alatt nagy mennyiségű késő bronzkori fémleletanyag látott napvilágot a *Baradlából*. Sajnos pontos helyét csak azon részüknek ismerjük, amelyek a 2001-2002-ben végzet terepbejárások és a 2015-től tartó fémkeresős kutatások alkalmával kerültek elő. A

130 VLČEK 1958, 357.

131 BARTA 1958, 348-351.

132 VLČEK-KULKA 1959, 545. és 525.

133 HILLEBRAND 1913, 332.

134 NYÁRY 1881, 65-66.

korai ásatásokból dokumentált bronzok egy részét lehet csak terekhez, vagy térrészekhez kapcsolni (Nyáry 1876-77, Kadič 1910-12, Tompa 1929). A leletek jelentős része szórtan, magányosan került elő, legalábbis a nagyon korai leírások nem dokumentáltak egy kupacban (deponálva) feltárt leletanyagot. Elképzelhető, hogy nem ismerték fel annak jelentőségét, hogy elkülönítsék a magányosan és az együttesen (kincslelet) előkerülő leleteket.

„Kincsleletek”- Deponálás szokása

A hazai barlangi lelőhelyeinkről öt késő bronzkori kincsleletről tudunk, ebből négyet a *Baradla* mélysége őrzött meg számunkra: két bronzdepót és két aranytárgyakkal álló depót. Az ötödik egy arany leletegyüttes, amelyet a *Hosszú-tetői-barlangban* találtak.¹³⁵ A *Baradlában* 1929-ben Tompa Ferenc a *Csontház-teremben* találta az első bronz depót, amelyet ő egy harcos felszerelésének titulált. A kincslelet ékszerekből, viseleti elemek tartozékaiból és egy ívelt élű lándzsahegyből állt.¹³⁶ Tompa Ferenc a kincsben található lándzsahegy, a nagyszámú bronzpityke és a kézfejjvédő bronztekerics miatt gondolta azt, hogy egy bronzkori harcos felszerelése a leletegyüttes. Azóta már tudjuk jól, hogy a pitykék sokkal inkább viseleti elemek, ruhára felerősített díszítő tartozékok, mint védőruházat tartozékai és a tekerics is sokkal inkább egy ékszerként értelmezhető tárgytypus. A depó mellett nagy mennyiségű megszenesedett gabonát találtak.¹³⁷ Ugyanezen kutatások alkalmával került elő az első aranykincslelet, amelyet Tompa segítője, Csalogovits József (később: Csalog József) talált a *Csontház-teremben*, két sziklatömb közti hasadékban.¹³⁸ A kincslelet 28 darab tárgyból áll, amely huzalból készült, különböző átmérőjű karikákat és szintén huzalból készített, spiráltekerics hengerkéket, valamint gyöngyöket tartalmazott.¹³⁹ A két depó a *Csontház-teremben* került elő, pontos helyét nem lehet lokalizálni, így a kontextusát sem. Az újabb aranykincset 2015-ben találták, a V. Szabó Gábor vezette kutatások alkalmával, a *Pitvar* oldalsó fala mentén húzódó egyik kis fülkében. A leletek vékony arany lemezből/fóliából és aranyhuzalból készült ruhadíszek és viseleti elemek. A leletegyüttes valószínűleg több tárgyból állhatott eredetileg, ezt abból lehet feltételezni, hogy többszörösen átforgatott talajból származik.¹⁴⁰ 2019. június 11-én a *Róka-ágban* folytatott leletmentési munkálatok mellett a barlang egyéb részeiben is folytatódott a fémkeresős kutatás. Sándor Lajos fémkeresős kolléga ekkor találta a második bronzdepót, amely szintén a *Csontház-teremben* volt előkerülve. Az 59 darabot számláló leletegyüttes három tárgytypusból áll: nagyrészt bronzlemezből

135 FURMÁNEK 2001, 11.

136 TOMPA 1937b, 106.

137 TOMPA 1929.

138 CSALOG 1976, 61.

139 TOMPA F. 1937a, 53.

140 V. Szabó Gábor szóbeli közlése alapján.

készült, poncolt szélű, kerek alapú, kúpos formájú, két átlukasztással rendelkező falerák; szintén bronzlemezről készült fecskefark alakú csüngők; a harmadik tárgytípus, amiből a legkevesebb van, lemez vékonyságú nyelv alakú bronzöntecsek.¹⁴¹ A *Hosszú-tetői-barlang* a *Baradlától* mintegy 15 kilométerre helyezkedik el. 2001-2008 között kerültek elő innen az aranytárgyak, a Rezi Kató Gábor által vezetett ásatások alatt.¹⁴² A kincslelet összetételét tekintve nagyon hasonlít a Tompa Ferenc (1929) ásatásán előkerült aranyleletekhez.¹⁴³

A deponálás szokását, a kincsek földbe kerülését a kutatás már régóta próbálja értelmezni. A tudomány már a kezdetektől (18. századtól) a profán, vagy szakrális cselekmények lenyomataként interpretálja a kincsek elrejtésének szokását. A kétfajta elképzelés körül kialakult tudományos vita sokáig a profán használatot helyezte előtérbe. Hazánkban ez körülbelül az 1980-as évekig preferált elméleti irányzat volt.¹⁴⁴ Elsősorban a késő bronzkort egy konfliktusoktól és háborúktól erősen megtépázott időszaknak vélte a régészet.¹⁴⁵ Ennek eredményeképpen a kincsek egy részét, mint értékmentés céljából elrejtett vagyontárgyakat értelmezték. Egyes kincseket pedig kereskedők, vagy fémműves mesterek nyersanyag- és/vagy raktárkészleteinek értelmezték.¹⁴⁶ A profán és a szakrális magyarázatok is rengetek érvet sorakoztatnak fel. Ma már a kutatás mindkét értelmezési kört elfogadja, de a depók nagy része valószínűleg szakrális cselekményekhez, áldozati felajánlásokhoz fűződik, amit a leletegyüttesek válogatott összetétele és deponálási módja, helyszíne enged feltételezni.¹⁴⁷ A *Baradlából* 1929-ben előkerült kincseket is jó ideig a háborús időkben elrejtett vagyontárgyaknak, vagy raktárleleteknek vélte a tudomány.¹⁴⁸ Ma már a *Baradlával* foglalkozó kutatók is másként látják ezt a kérdést. Jelenleg sokkal inkább a rituális cselekményekhez fűződő áldozati felajánlásoként értelmezhetők, ami a barlang sajátos közegéből és az egyéb késő bronzkori leletekből feltételezhető. A lelőhely depóinak tárgyösszetétele egy lándzsahegy kivételével, teljes egészében ékszerekből és ruhadíszekből áll.

„Magányos” (szórt) bronzleletek

Nyáry Jenő ásatása során és azt követően is kerültek elő magányos bronzleletek a barlangból. Akkor ő könyvében 12 bronztárgyat és 27 vastárgyat említ. A bronztárgyak a következők voltak: öt karperec, négy tű, kettő gyűrű és egy kés (6. kép).¹⁴⁹ A tárgyakat a *Csontház-*

141 Jelen voltam a feltáráson.

142 REZI 2015, 351.

143 FURMÁNEK 2002, 140-141.

144 V. SZABÓ 2009, 124.

145 KOVÁCS 1977, 13-19.

146 V. SZABÓ 2009, 124-125.

147 V. SZABÓ 2012, 1. - A téma profán és/vagy szakrális kérdéskörének és érveinek jó összefoglalását lásd: V. SZABÓ 2009.

148 KEMENCZEI 1970, 40-41.

149 NYÁRY 1881, 171. - A következő vastárgyakat találta: 10db nyílhegy, 6db lándzsahegy, 4db kés, 3db karperec, 3db gyűrű, 1db tű.

terem alsó, „konyhahulladékös” bronzkori rétegében találták. A kést érdemes kiemelni, amely nyélnyúlványos, ívelt hátú kialakítású (kép). Nyele (csont vagy fa lehetett) két bronzszeggel volt felerősítve, hossza 13 centiméter.¹⁵⁰ A kést inkább eszközként értelmezhetjük és nem fegyverként, amelynek a szertartások alatt lehetett funkciója. Nyáry kutatása során előkerült többi tárgy mind ékszer, vagy viseleti elem.

Az 1910-es ásatás anyagából 16 bronztárgyat ismerünk, 5 tárgy biztosan a *Csontház-terem* alsó részéről került elő, 9 biztosan a *Temetkezési-folyosóról* és 2 bronztűről nem eldönthető egyelőre honnan jött elő, annyi bizonyos hogy a két barlangszakasz egyikéből. A *Csontház-teremben* talált tárgyak: 1 bronz fűrészlemez (13,3x1,5 centiméter), a többi tárgy 2 tű és 2 kis karika. A *Temetkezési-folyosóról* származó tárgyak: 6 tű, 1 karperec, 1 sarló és 1 ívelt hátú, karikában végződő nyelű kés.¹⁵¹ Ezt követően számos alkalommal találtak bronzleleteket a barlangban, a legtöbb esetben pontos helymegjelölés nélkül. A bronztárgyak a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lelhetők fel, amelyeket nem tárgyalnám jelen dolgozatban mélyrehatóan, mivel egyelőre csak nagyjából tudjuk azokat a barlang tereiben elhelyezni. Ennek megoldása a jövőbeli kutatásokra marad. A tárgyak egy részének pedig az előkerülési idejét nem lehet biztosra tudni. Jelenleg főként a 2015 óta talált bronzleleteket tárgyalnám, mivel azokat tudjuk a barlangon belül pontos koordinátákhoz kötni. Az első két ásatást (Nyáry és Kadič) azért tartottam fontosnak megemlíteni, mivel olyan bronztárgyakról tesznek említést, melyeket a későbbi kutatások nem hoztak még a felszínre, azonban megközelítőleg nagy pontossággal tudjuk az előkerülési helyüket visszaazonosítani.

A 2015-től kezdődő fémkeresős kutatások alkalmával 39 db késő bronzkori tárgy került elő a barlangból, amelyeknek ismerjük a pontos előkerülési helyét (3. kép). Ezek közül a legkiemelkedőbb példányok: egy íveltél bronzlándzsa hegy (két darabban), bronzborotva, bronz tokos véső. (XII. tábla, 1, 3-4.)

Azt biztosan állíthatjuk, hogy a magányosan előkerülő tárgyak jelentős része ékszer és/vagy ruhadísz: tűk, pityke, karperec, hajkarikák, különböző csüngők, kézfejjvédős bronztekercecsek, bronz spirál gyűrűk, lapos karikák, fibula, gyöngy.

Majd a sorban a különböző eszközök következnek: füles tokos balta, tokos véső, árvéső, kés, sarló pengetőredékek, karikás végű borotva, fűrész.

Fegyverek közül egy bronz nyílhegy, két ívelt élű bronzlándzsa és egy lándzsa hegyének csúcstörredéke került eddig elő (az egyik lándzsa az imént említett első bronzkincs része).

150 NYÁRY 1881, 22-23.

151 MNM Adattár 5.A.I / Fűrészlapot ismerünk a közeli Tállya lelőhelyről (MOZSOLICS 1985, 200., T. 162. 8.)

Egy darab bronzcsésze ismert a barlangból, amelyre vélhetően a *Denevér-ágban* találtak rá és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe 1965-ben került, vásárlás útján.¹⁵² Érdekes, hogy nem ismerünk több bronz edényt a barlangból, véleményem szerint azonban elképzelhető, hogy volt (van) még a *Baradlában* fémedény. Az a tény, hogy vásárlás útján jutott hozzá a Magyar Nemzeti Múzeum, azt engedi feltételezni, hogy létezhetnek olyan fémleletek, amelyek nem kerültek a régészettudomány látóterébe, köszönhetően a 20. század második felétől kezdődő, nem megfelelő szinten felügyelt kivitelezési munkálatoknak.

Egy másik tárgytypus a barlangba az egyszerű bronz nyersanyag darabok. Kettő ilyen ismert, az egyik egészen apró rög (*Teknősbéka-terme* 2019), azonban a másik egy nagyobb öntecs felismerhető töredéke (*Fekete-terem* 2015). Mindkettő a fémkeresős kutatások során került elő, pontos előkerülési körülményeik ismertek.

Bronztárgyak értelmezése a barlangi közegben

A bronztárgyak fontos információval szolgálhatnak a barlangot érintő cselekményekről, mivel árulkodhatnak a tágabb, vagy szűkebb származási helyükről, ezáltal a kapcsolatrendszerekről. Megmutathatják azt a területi vonzáskörzetet, ahonnan az idelátogatók érkezhettek a barlangban folytatott szertartásokra. A tárgytypusok összetételének vizsgálata lehetőségeket nyújthat a barlanghoz fűződő cselekményekre vonatkozó narratívák felállítására. A felvázoltakra délnyugat *Szlovéniában* találunk példát a *Muše-Jama-ba* (*Legyek-barlangja*), amely a *Skočijan* barlangrendszerhez tartozó, különálló üreg, annak vízgyűjtőjén és közelében helyezkedik el. A *Musa-Jama-t* körülölelő tájat több száz méter átmérőjű és mélységű dolinák által szabdaltságot jellemzi. A barlang egy közel 50 méteres, függőleges bejárati aknával indul és a viszonylag szűk bejáratot követően kiszélesedik egy harangaknává, amely lényegében a mélyben található monumentális terem felszínre felszakadt főtéje. A barlangot elsőként Friedric Müller írta le 1891-ben.¹⁵³ Ezt követően 1909-ben Pietro Savini triezsti alpinista járt a barlangban és találta meg az első bronztárgyakat a közel 900 darabból álló leletegyüttesből.¹⁵⁴ Az itt talált tárgyak mennyiségük alapján három leletcsoportra oszthatók fel: a legnagyobb arányban támadó- és védőfegyverek képviseltetik magukat. A mennyiségi sorban a bronzedények szolgáltatták a második legnagyobb számú töredéket, végül legkisebb arányban a különböző ékszerek és viseleti tárgyak kerültek elő. A fegyverek és a védőfelszerelés feltehetően egy harcos elithez tartoztak, a magas presztízzsel felruházott bronzedények szintén ehhez a réteghez köthetők. A leletegyüttes 82%-át teszik ki az edények, védő- és támadó fegyverek.¹⁵⁵ A tárgyakat több évszázadon át vetették a

152 PATAY-PETRES 1990, 49.

153 TREZAN et al. 2016, 15.

154 SZOMBATHY 1912.

155 TREZAN et al. 2016, 459.

mélybe a bejárati aknán keresztül, legalábbis az előkerült bronzleletek kronológiailag a Kr.e. 1200-tól a Kr.e. 700-ig terjedő időszakhoz köthetők. A leleteket mielőtt ledobták az alvilágba, előre eltervezett módon megrongálták kivonva ezzel a profán használatból, majd a mélységbe hajították, így véglegesítve az eljárást. Nem egyszeri cselekmény lenyomata ami a *Muše-Jama-ba* megjelenik, hanem legalább három évszázadon keresztül élő kanonizált rituálé, amit a fegyverek állandó jelenléte is igazol.¹⁵⁶ Azon depók esetében, ahol a fegyverek dominálnak, felvetődött elmélet, hogy a leletegyüttes a legyőzött ellenfelek fegyvereiből és tárgyaiból szerzett hadizsákmányként értelmezhető.¹⁵⁷ A szlovén régészeknek az az álláspontja, hogy a *Muše-Jama-ban* talált leleteket is e szerint érdemes interpretálni.¹⁵⁸ A szlovéniai példa rávilágít arra, hogy a *Baradla* bronztárgyait érdemes hasonló szemlélettel vizsgálni, tehát tekinthetjük őket egy rítus elemeinek. A tárgyak kapcsolatrendszerének feltérképezése a jövőbeli kutatások célkitűzéseinek sorába tartozik. Az ékszerek és a viseleti elemek dominanciája a *Baradlaban* jól érzékelhető, amelyek betölthették a szertartások során felajánlott, áldozni kívánt tárgyak szerepét. Az említett tárgyak miért kerülhettek a felszín alatti világba? Ennek számos oka és magyarázata lehet, erre véleményem szerint egy jó példát az akkád mitológiai eposzok világában találunk, amely talán egy kis narratívás színfoltot csempészhetsz, az amúgy fekete-fehér tudományvilágába: ez az *Istár alvilágjárása* című eposz. A történet szerint Istár¹⁵⁹ elindul az alvilágba nővérehez Ereskigal¹⁶⁰-hoz, aki jöttétől nem repes, feldühödik, féltvén birodalmát, ahová hét kapun keresztül lehet lejutni. Ereskigal a kapuk őreinek megparancsolja, hogy engedjék majd át Istár-t és járjanak el az ősi törvények szerint, ahogy a holtakkal szokás. Istár átkelt a hét kapun, minden egyes átkelésnél az adott kapu őre elvesz tőle egy tartozékot ruházatából, viseleti tárgyaiból:¹⁶¹ az első a „gyöngy-süvegét”, a második a „fülönfüggőjét”, a harmadik a „nyakába hordott ékes láncát”, a negyedik a „gyémánt tűjét”, az ötödik „csípője varázsövét”, a hatodik „karja fém-csatjait”, a hetedik „lenge leplét” veszi el, aminek eredménye képen Istár fázva, mezítelenül járul nővére elé.¹⁶² A történet jelképesen az éves (téli) vegetációs időszak beálltát és végét írja le.¹⁶³ Véleményem szerint a téli időszakot megelőző, vagy azt követő időpontokban tartott ünnepek, események elképzelhetők a kései bronzkorban és a *Baradla* is adhatott teret ezek lebonyolítására. A természettel szorosan együtt élő, annak kiszolgáltatott őskori társadalmakban a rítusok és a szertartások fontos szerepet töltöttek be, hiszen

156 TREZAN et al. 2016, 460-464.

157 V. SZABÓ 2009, 126. / HOMÉROSZ – Iliász, VII. 65-99., X. 444-477.

158 TREZAN et al. 2017, 464.

159 Istár (többek közt) a termékenység Akkád istennője.

160 Ereskigal az alvilág Akkád istennője

161 KOMOROCZKY-RÁKOS 1974, 52.

162 KOMOROCZKY-RÁKOS 1974, 54-55.

163 KOMOROCZKY-RÁKOS 1974, 52.

egy adott időszak lezárását és egy új időszak kezdetét ünnepelték azok alkalmával, tehát a mindennapi élet folytonosságát voltak hivatottak fenntartani.¹⁶⁴

Véleményem szerint a *Baradlában* talált ékszerek és viseleti elemek is lehettek egy ilyen rítus/szertartás alkalmával felajánlott/feláldozott tárgyak. Az említett tárgycsoport(ok) a *Pitvarban*, a *Temetkezési-folyosóban* és a *Csontház-teremben* nagy számban fordul(nak) elő, amíg a barlang többi bronz lelőhelyein (*Denevér-ég*, *Fekete-terem*, *Teknősbéka-terme* és a *Róka-ág* bevezető folyosójának környéke) kisebb, elenyésző számban kerültek elő. A barlangban talált bronzeszközök is bele tartozhatnak az áldozati ajándékba, de nézőpontom szerint inkább a feltételezett szertartások szerves eszközei, szereplői lehettek. A barlangban található eszközök nagyjából jól elkülönülő területi egységekre lebonthatók (jelen ismereteink szerint). Az ép tokos balták és tokos vésők a *Denevér-ágban* jellemzőbbek (2-2 példány), egy ép kis füles tokos balta ismert a *Róka-ág* bevezető folyosójáról, egy-egy balta éltörédket ismerünk a *Fekete-* és a *Csontház-teremből*. A két kést a *Temetkezési-folyosóban* és a *Csontház-teremben* tárták fel, ahol egy fűrészlap töredéket is találtak. A két borotva közül csak a *Pitvarban* talált előkerülési helye ismert. A tokos balta, véső, fűrész elsősorban famegmunkáló eszközökként értelmezhetők. Elképzelhető, hogy a barlangba folyó eseményekhez kapcsolódtak faanyaghoz köthető előkészületi munkálatok, mint például fapallók, egyéb ács szerkezetek, fáklyák faragása, készítése, tűzifák aprítása. A leletek közül a tokos baltának, mint multi funkcionális eszköznek, egyéb szerepe is lehetett. A *Baradlában* talált nagy mennyiségű állatcsont alapján feltételezhető, hogy a barlanghoz kapcsolható események egyik eleme az áldozati állat levágása és feldolgozása lehetett, ezt követhette a lakoma, amelyekhez bronzeszközöket is használhattak. Szabó Géza kaukázusi gyűjtőútján, *Észak-Oszétiában* dokumentálta a még ma is élő, több száz éves helyi hagyományt, amely a *Zadaleszki* kis hegyi falu közelében lévő, barlangi *Nana-szentélyhez* kapcsolódik. Az általa leírtakból kiemelendő, hogy a barlanghoz vezető ösvényen egy tisztáshoz felvezették a faluból hónapokkal előtte kiválasztott áldozati szarvasmarha bikát, amit ott rituálisan leöltek és szétbontottak (kés és balta segítségével). Ezt követően a barlang előtt ételt készítettek belőle egy ünnepi lakoma céljából.¹⁶⁵ Mint azt a fenti példa is mutatja, a *Baradla* tokos baltáit és bronzkéseit is használhatták hasonló cselekményekre is akár. A gondolatmenetet folytatva arra a kérdésre is kaphatunk/kereshetünk válasz alternatívákat, hogy: Miért voltak az eszközök a barlangban? Szintén Szabó Géza említi az egyik lehetséges jó magyarázatot, miszerint az áldozati állat megfőzésének eszközeit a helyiek a barlang előterében tárolták.¹⁶⁶ Egy másik magyarázat alapján az eszközök rituálisan szennyezettek lettek, vér tapadt hozzájuk és ezért kivonták azokat a profán életből (eldobták a barlangban). Hasonlóról tanúskodik nekünk a Diipolia ünnepének

164 ELIADE 1998, 82-83.

165 SZABÓ 2018, 450-454.

166 SZABÓ 2018, 454.

alapítási legendája is, amely során a nagy becsben tartott („szent”) állat életének kioltását nem egy személyen torolták meg, hanem a késen (vagy bárdon, változat függő), ezt az eszközt büntették meg úgy, hogy behajították a tengerbe. Ezzel lényegében legitimálták egy tabu megszegését, a szent állat megölését.¹⁶⁷ A fentiekből kitűnik, hogy a szórványosan előkerülő bronzeszköz tárgyaknak más narratíváik is lehetnek mint az „áldozati ajándék” magyarázat, amit inkább a barlangban talált ékszerek, viseleti elemek és depók esetében tartok elképzelhetőnek.

Lakoma és kellékei a barlangban

A lakoma egy olyan kulturális jelenség, amelynek számos megjelenési formája lehet és sokfajta ünnepi és/vagy szertartási eseményhez kapcsolódhat.¹⁶⁸ A barlangokhoz fűződő ilyen jellegű cselekményekhez egyes esetekben a közösség által rendezett/adott lakomák is párosulhattak.¹⁶⁹ A lakomák jelenlétéről régészeti bizonyítékként a nagymennyiségű állatsont, mint az elfogyasztott étel és a kerámiaedénykészletek árulkodhatnak. Az edénykészletekből egyaránt fogyaszthattak italt és ételt is, emellett tároló, tálaló és főző funkcióval is rendelkezhetek.¹⁷⁰ A *Baradlában* a felsoroltak közül az állatsont- és a kerámiaanyag vizsgálata szolgáltathat elsősorban információt a lakomák jelenlétére. Jelen dolgozat a kerámialeletekre, tüzetesebben azoknak is csak egy részére, a *Pitvarban* 2001-2002 között felszedett felszíni töredékekre fókuszál. A helyszínnel kapcsolatban szükséges megemlítenünk, hogy a terület jelentős része a 2000-es évek elejére többszörösen, teljesen át lett forgatva ásatások és építkezések által, ezért az itt talált, bizonyos mértékben másodlagos helyzetű leletanyagot ehhez mérten kell kezelni, bár véleményem szerint a felásott és átforgatott talajt nem mozgatták nagy távolságban, maradt helyben, vagyis a leletanyag is maximum a termen belül keveredhetett. A nagy mértékű talajátforgatások ellenére a terem térfelosztásainak leletintenzitásai különbségeket mutatnak, amely alapján az feltételezhető, hogy a leletek maradtak az eredeti helyükön a *Pitvaron* belül, legalábbis jelentősebb elmozdulások nélkül. A leletanyag abban az esetben tükrözheti a lakoma jelenlétét, ha az arra alkalmas edénykészletet reprezentál. A késő bronzkorban számos edénydepót ismerünk, ezeknek is csak egy része az, amit összetételük alapján valószínűleg lakoma során használhattak. A készletek általában a következő három, vagy négy fajta edénytípusból állnak: pár darab nagyobb tároló-/főző- és/vagy szervírozóedényből, nagyméretű tálakból és/vagy korsókból és komolyabb számú kis- és közepes méretű bögréből és tálból. Megfigyelhető tendencia, hogy a kisméretű, egyéni fogyasztást sugalló

167 TRENCSENYI-WALDAPFEL 1983, 18-19.

168 KALLA-RACZKY-V. SZABÓ 2013. A lakoma témakörének mélyebb tárgyalására jelen dolgozatban nem térnek ki, erről bővebben lásd a hivatkozott irodalmat.

169 Lásd fentebb, a már említett Zadaleszki Nana-barlang szentély példáját (SZABÓ 2018).

170 TWISS 2008, 420-422.

étkező- és ivóedények aránya a teljes készlet kétharmada. Ilyenek például a tiszapüspöki¹⁷¹ és az igríci¹⁷² kerámiadepók. Az említett edénykészletek zárt leletegyüttesből származnak, azonban a Pitvar esetében nem beszélhetünk erről, egyrészt a már fentebb említett bolygatások miatt, másrészt a régi ásatások idején innen kikerült, eltávolított leletanyag által okozott hiátus révén nem a teljes képet adja vissza a vizsgálódásunk. Ettől függetlenül a 2001-2002-es terepbejárási anyag feldolgozása átfogó ismereteket és reprezentatív eredményeket szolgáltat. Az edényeket méretük és formai jegyeik alapján a következőképpen lehet csoportosítani: a nagy- és közepes méretű, szűkebb szájú és/vagy nyakú edényeket (továbbiakban amfora típusú) folyadék tárolására, vagy folyékony/kásás állagú készítmények készítésére, esetleg szervírozásra alkalmazhatták. A nagy és közepes, széles szájú és nyakú edényeknek tároló vagy főző funkciójuk lehetett. A nagy tálak étel, a közepes méretű amfora típusú edények ital (folyadék) felszolgálására szolgálhattak. A kisméretű bögréket és tálakat pedig merítésre, vagy egyéni fogyasztásra használhatták.¹⁷³

A Pitvar kerámiatöredékei – lakomák lenyomatai-e?

A Pitvart tíz különböző formájú, mesterséges és természetes terepviszonyokhoz idomuló térrészre (blokkokra) osztotta fel 2001-ben Holl Bálázs (...kép).¹⁷⁴ A 106-os számú terület egy cseppkőréteget jelöl, onnan nem gyűjtöttek leleteket. A 6-os blokk a Pitvar déli, alacsony belmagasságú része, az innen gyűjtött leletanyag jelenleg nincs beletárolva, ezért jelen dolgozatban sem került feldolgozásra. A terem többi blokkjának (90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97) kerámiaanyaga feldolgozásra került. A 91-es blokkból csak egy szalagfűl töredéke került elő, amely mindkét oldalán gondosan felfényezett volt (I. tábla, 7.). A leletanyag gyakran nagyon kicsi töredékekből áll, sok esetben az edények formáját nem lehet rekonstruálni, esetleg a méretükre kaphatunk megközelítő adatokat (kicsi-, közepes-, nagyméretűek), valamint formai és külső jegyeik alapján feltételezett funkciójukra (folyadéktároló-, főzőedény, stb.).

90-es blokk: a Kémény felől ide érkezünk be, a Pitvar nyugati-északnyugati fala mellett van és az ellenkező irányból a termen áthaladó járda (91-es blokk) határolja. Az itt talált kerámiák falvastagságuk és peremátmérőjük alapján három darab közepes méretű edény töredékei lehetnek. Ebből kettő a soványításuk alapján, amely kő (kalcit, fehér-mesze), valószínűleg főző és/vagy tálaló edény, egyiknek enyhén kihajló pereme van és szélesedő nyaka (I. tábla, 1.), a másikkal enyhén behúzott pereme (I. tábla, 2.). A harmadik egy kihajló peremű, szűkített nyakú amfora típusú edény,

171 V. SZABÓ 2004, 85-90.

172 HELLEBRANDT 1990.

173 V. SZABÓ 2004, 85-86.

174 Holl Bálázs szóbeli közlése és az általa szerkesztett térfelosztásos térkép alapján.

amely folyadék tárolására lehetett alkalmas (I. tábla, 3.). 2016-ban az egyik hárommenetes bronzhajkarika ebből a blokkból került elő.¹⁷⁵

92-es blokk: A terem közepe és déli része, nyugatról a 91-es és a 6-os, északra a 93-as blokk határolja, délkeleti részén van benne egy kisebb terület, a 96-os blokk. Itt szintén legalább három edény részei kerültek elő: egy nagyméretű, vastagfalú, kihajló és ujjbenyomkodással díszített peremű, szűkített nyakú tárolóedény peremtöredéke (I. tábla, 4.), egy kis bögre oldaltöredéke (I. tábla, 5.) és egy közepes méretű edény díszített (vízszintes árkolások és benyomkodott lencsedísz) oldaltöredéke (I. tábla, 6.).

93-as blokk: A terem északi részén helyezkedik el, nyugatról a 90-es, délről a 92-es és a 95-ös (nyugati csücske), keletről a 94-es blokk határolja, északról pedig a barlang fala, ahol két kis fülke található. Az előkerült töredékekből 20 különböző edényt lehetett rekonstruálni: három nagyméretű, vastagfalú, egyenes-, szélesszájú tároló és/vagy főzőedény peremtöredékei (III. tábla, 1-3.), négy darab közepes méretű, kihajló peremű, amfora típusú, folyadéktároló edény peremtöredékei (IV. tábla, 1-4.) és egy nagyméretű, behúzott peremű tál peremtöredéke (II. tábla, 1.) került innen elő. Ezekon kívül négy közepes méretű tál perem- és oldaltöredékeit (II. tábla, 2-4, 6.), két nagyobb bögre peremtöredékeit (III. tábla, 7-8.) és három-három példány kisméretű bögre (II. tábla, 4-6.) és tál (III. tábla, 5, 7-8.) peremtöredékeit találták ezen a helyszínen. Ebben a blokkban van az a kis oldalfülke, ahonnan előkerült a második aranydepó és egy bronzborotva.¹⁷⁶ Területének méretét tekintve az egyik legkisebb blokk a *Pitvarban*, mégis a legtöbb leletet ez a terület szolgáltatja.

94-es blokk: a terem északkeleti felében van, nyugatról a 93-as, délről a 95-ös blokk határolja, keletről az *Acheron* vize, északról pedig a barlang fala. Legalább hét különböző edény töredékei kerültek elő erről a területről: egy nagy, széles szájú, a pereme alatt nem sokkal fogóbütyök fülekkel ellátott tároló-, vagy főzőedény töredéke (V. tábla, 1.), két nagy amfora típusú edény részei, az egyiknek a kannelurázott oldala, a másiknak az enyhén kihajló pereme (V. tábla, 2-3.) és egy nagy, behúzott peremű tál töredéke (V. tábla, 4.), valamint egy közepes méretű (fazék) főzőedény bütyökdiszes oldaltöredéke (V. tábla, 5.) és két kisméretű edény peremtöredéke (V. tábla, 6-7).

95-ös blokk: a terem keleti-középső részén van, nyugatról-délnyugatról a 92-es, délkeletről a 97-es, északnyugatról a 93-as és északról a 94-es blokk veszi körül. Keletről az *Acheron* és a barlang törmelékes kitöltésébe alábukó főte határolja. Legalább 15 különböző edény töredékei kerültek innen elő: egy nagyméretű kihajló peremű, szűkített nyakú amfora típusú, kalcittal

175 V. Szabó Gábor szóbeli közlése alapján.

176 V. Szabó Gábor szóbeli közlése alapján.

soványított tároló-, vagy főzőedény (VIII. tábla, 1.); öt közepes méretű edény, három kihajló peremű, szűkített nyakú, amfora típusú tároló-, vagy tálalóedény (VIII. tábla, 2-4.); két fazék, vagy amfora töredékei (VIII. tábla, 5-6.); két közepes méretű, széles szájú, kétfülű edény töredékei (VII. tábla, 1, 3.); egy nagyméretű bögre perem fölé húzott füllel (VII. tábla, 2.) és öt közepes méretű egyéni fogyasztást szolgáló tál (VI. tábla, 1-4, 6.).

96-os blokk: a terem déli részén, lényegében a 92-es területen belül található, délről a barlang mennyezete alá futó kitöltés (cseppkórteg, egykori ásatási szelvényyszél) határolja, keletről a 97-es blokk, ami már a *Temetkezési-folyosóban* van, északról pedig a 92-es blokk veszi körül. Területileg ez a legkisebb blokk a *Pitvarban*. Két-három edény töredékei kerültek innen elő: egy közepes méretű főző-, vagy tárolóedény töredéke (IX. tábla, 1.) és egy darab egyfülű bögre peremtöredéke (IX. tábla, 2.).

97-es blokk: ez már lényegében a *Temetkezési-folyosó*, de nem indokolt a különválasztása a *Pitvartól*. Jelenleg a blokk területének nagyrésztét betonjárda fedi. Hat különböző edény részei kerültek innen elő: egy nagyméretű edény fenéktöredéke, amelynek belsejében sötét színű lerakódás látható (X. tábla, 5.); egy nagyméretű főzőedény oldaltöredéke, vékony, néhány milliméter vastag sártapasztással a külső felületén (X. tábla, 8.) (Hasonló tapasztás az úgynevezett Gömöri lakodalmas kásafőző edényeken figyelhető meg: a kerámia külső felületét vékony sarazással látják el mielőtt a hőforrás közelébe helyezik.¹⁷⁷); két közepes méretű, szélesszájú főzőedény peremtöredékei (X. tábla, 1-2.); egy közepes méretű edény díszes oldaltöredéke (X. tábla, 6.) és egy kisméretű edény bordázott nyaktöredéke (X. tábla, 7.), valamint kettő darab oldaltöredékből, másodlagosan ovális alakúra kialakított tárgy. Méreteik megközelítőleg azonosak: 4,5x4 centiméter és vastagfalú töredékből készültek (X. tábla, 3-4.), ilyen tárgyak kerültek elő a *Denevér-ágból* is, valamint hasonló leletet említ Nyáry Jenő a könyvében a *Temetkezési-folyosóról*, amely az általa leírtak alapján egy kisméretű bögre szájának lefedésére szolgált és egy gyermekcsontváz mellől került elő.¹⁷⁸

A leleteket térképen ábrázolva kitűnik, hogy a terem északi felének a középső részén van egy gócpont a 93, 94, 95-ös blokkok területén, ahol az edények száma jóval magasabb, mint a Pitvar déli és nyugati részén (7. kép). Az edények együttesen azt a típusbeli változatosságot mutatják, amely egy lakoma során használt edénykészletnek is megfelelne. Néhány edényen megfigyelhető volt, hogy főzésre használták, valamint a korai ásatok által leírt tűzhelyek, égett állatcsontok gyakorisága és a nagymennyiségű kerámia is feltételezni engedi a lakoma jelenlétét a

177 Leskovár Gábor néprajzi régiséggyűjtő és restaurátor szóbeli közlése alapján. Szerencsém volt személyesen is részt venni egy általa frissen szerzett Gömöri lakodalmas kásafőzőedény megvizsgálásában, amelyen még ott volt a ráégett tapasztás.

178 NYÁRY 1881, 27.

Baradla ezen részén. Nyáry Jenő által használt „konyhahulladék” kifejezés se áll messze a lakoma jelenségétől, mivel ő az itt talált temetkezésekhez tartozó halotti tor emlékeinek titulálta az említett jelenségeket,¹⁷⁹ amely szintén a lakoma egy típusa.

A már korábban említett bronzkések is a *Pitvarhoz* közel kerültek elő, amelyek szintén kapcsolhatók a lakomákhoz. Nemcsak az állat leölésében, hanem az ételt osztó által darabolásra, felszelésre használt eszközként is értelmezhető tárgy. A hús sütés előtti, vagy utáni szeletelése is gyakran megjelenik mind az Iliászban, mind az Odüsszeiában is.¹⁸⁰

A *Baradla Denevér-ág* felőli bejáratának a nagytermében is van bronzkori lakomára utaló, megfigyelt régészeti jelenség. A terem fala mellett, egy síkabb részen, 2015-ben V. Szabó Gábor vezette kutatások alkalmával a kölejtő köveinek 1 négyzetméternyi területről való elpakolásával változatos kerámiaedények töredékeit és nagy mennyiségű állatsontokat találtak.¹⁸¹

Az általam feldogozott kerámialeletek nagy része álláspontom szerint kalcitúzalékkal van soványítva, amely gyakran fehér-meszes megjelenésűre ég ki. Bár erre vonatkozólag egyelőre még nem rendelkezek természettudományos vizsgálattal (amit a jövőben feltétlenül pótolni szándékozok), azonban érdemesnek tartom megemlítését, mivel már Nyáry Jenő is felismerte¹⁸² a jelenséget és foglalkozott vele. Az eddig földalatti közegben töltött tapasztalataim alapján én is kalcitnak tartom az egyes töredékekben észlelhető anyagot.

Összegzés – egy szertartás leforgása

Amint azt a dolgozat több pontján is említettem, véleményem szerint valószínűleg egy összetett, több állomásból álló szertartásnak/ünnepnek adhatott helyszínt a *Baradla* a bronzkor végén.¹⁸³ A barlang előtti tér alkalmas lehetett emberek tömegeinek az összegyűlésére, ahol a barlangban végzett rítusokhoz köthető előkészületeket megtehették, esetlegesen bronztokos eszközeikkel fapallókat, fáklyákat, egyéb a barlangba való közlekedést segítő szerkezeteket készíthettek. Abban az esetben, ha ez több napig tartott meg is szállhattak, amelyekről a barlang előtti feltételezett megtelepedés (ház padló, és a gyűjtött kerámia) utal, bár ennek alátámasztására további kutatások szükségesek, mert nagyon kevés információval rendelkezünk a barlang előtti területről. A bejárat fölé tornyosuló sziklafal lenyűgöző benyomást nyújt, amely önmagában is tiszteletet érdemel annak ellenére, hogy a hegyvidékeken nem szokatlan látvány, de nem minden szikla tövében lehet lejutni egy olyan föld alatti világba, mint a *Baradla*. Véleményem szerint

179 NYÁRY 1881, 33.

180 HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, XIV. 425-440.

181 V. SZABÓ 2019, 72-85.

182 NYÁRY 1881, 133.

183 Véleményem szerint a neolitikumban is hasonló szerepe lehetett.

lehetek személyek, akik jól ismerték a barlangot és az itt zajló szertartásokat levezényelték. Ők lehetett a közösség olyan vezető, saját csoportjuk által különleges képességekkel felruházott egyéniségei, akik különböztek a közösség többi tagjától és akikről az adott társadalom tagjai hitték, hogy önkívületi tudatállapotban képesek kapcsolatot teremteni közöttük és a túlvilág, vagy a szellemvilág között.¹⁸⁴ Ez a feltételezés újabb kérdéseket vet fel, melyekre az archaikus népcsoportok hitvilágának behatóbb tanulmányozásával kaphatunk választ.

A közeli *Majda-Hrasko-barlangban* talált arckoponyából készített maszk talán egy ilyen személy viseleti, szertartási kelléke lehetett. A barlang két bejárati nyílása és belső járatainak összefüggése lehetővé teszi az úgynevezett „átmenőtúrát”¹⁸⁵ már a bronzkori emberek számára is, melynek stációi összefüggésbe hozhatók a nagyobb leletsűrűségű helyszínekkel. Véleményem szerint a magasabban elhelyezkedő, *Denevér-ági bejáraton* indultak be a bronzkorban. Itt a bejárati teremben a nagy mennyiségű állatcsont és kerámialeletek tanulsága szerint sor kerülhetett egy lakomára. Az állatokat itt, vagy még a barlangon kívül, az oda felvezető úton vághatták le és készítették elő/el. Az előkészítő munkálatokban részt vevő bronztokos baltákat és vésőket elhelyezhették a *Denevér-ági bejárat* közelében és a járatban. Egészen a *Fekete-teremig* kevés edénnyel és bronzalattal találkozhatunk, majd ott ismét megnő a számuk. A *Fekete-terem* lehetett egy újabb állomása az itt folyó szertartásoknak, legalábbis a leletek megnövekvő intenzitása ezt engedi feltételezni. Itt a bronzkor során két irányba haladhattak, a leletek gyakorisága azt mutatja, hogy az esetek többségében a *Pitvar* felé mentek. Ritkábban mehettek a *Fekete-teremből* a *Hangverseny-terembe*, ahol a *Styx-patak* vize megjelenik és keresztezi útjukat. Itt is két útvonal közül választhattak, véleményem szerint az esetek többségében elindultak az alacsony, széles járaton befelé, ahonnan a *Styx* is folyik kifelé. Ott, ahol már csak a patakba gázolva lehetett haladni, találtak egy felfelé vezető nagyon alacsony járatot (*Cserepe-terem*), majd egy nagyobb, cseppkövekkel teli üregbe értek (*Tigris-terem*). Ide ritkán jöttek, de mi vonzotta őket ebbe a részbe? Talán a felszín alatti patak? A *Hangverseny-teremből* a másik irány, amerre mehettek a barlang hatalmas méretekké rendelkező főága, aminek a közepén a két patak (*Styx* és *Acheron*) vize együttesen tovameanderezik a teljes sötétségbe. Errefelé a *Hangverseny-teremtől* mintegy 220 méterre található a legtávolabbi pont, ahová az eddigi régészeti kutatások alapján igazolhatóan bemenészkedtek (*Király konyhája*). A leletek alapján ide egy, vagy két alkalommal biztosan betértek a bronzkorban: két díszes amfora típusú edényt hagytak maguk után. A *Fekete-teremből* lefelé a *Főbejárat* felé indulva elsőként az *Acheron* partjára ékezhettek le, ahol a hatalmas, omladék sziklatömbök előtt egészen a patak vizéig egy sík terület található. Itt megint választás elé kerülhettek a tovább haladást illetően: egyik irány

184 DIÓSZEGI 1998, 9-13.

185 Barlangász szakzsargon arra amikor nem ugyanazon a bejáraton jövünk ki, mint amelyiken bementünk, és a barlangon belül is jelentős részben nem érintjük kétszer ugyanazt a járatszaksaszt.

az a terem sarkába tovakanyargó *Acheron* követése egy olyan járatba, ahol csak a vízbe gázolva lett volna lehetőségük tovább haladni, a másik a patak folyásával ismét szemben a Főbejárat felé. A parton lévő sík területen kimagasló számú kerámialeletet gyűjtöttek 2001-2002 során, a leletek sűrűsödése a bronzkoriak újabb aktivitási zónáját jelöli a barlangban. Véleményem szerint köze lehetett a patakhoz, mivel azzal itt találkozhattak először a *Denevér-ág* irányából jövet és láthatták folyásirányát, valamint azt is, ahogy elnyeli a sziklák mögötti sötétség. A *Főbejárat* felé indulva, a patakon többször átkelve érhettek el egy újabb elágazáshoz (*Teknősbéka-terme*). Az egyik út a patak folyásával szemben halad tovább, a másik egy (a dokumentált leletek alapján) szintén ritkábban látogatott útirány a bronzkorban (*Róka-ág*): az elején omladékköveken áthaladva, majd egy szűk folyosón, egy időszakosan vizet fakasztó patak medrén keresztül haladó járaton kúszva egy kisebb terembe érhettek be (*Biológiai labor-terme*). A bronzkorban ide bemerészkedni nagy bátorság kellett, megjegyezném ismét vízfolyással szembe menő útvonalról van szó, amely lehet, hogy akkoriban is, mint manapság, csak időszakosan adott vizet. A *Róka-ágban* is jól megfigyelhetőek leletekben szegény és intenzív szakaszok, amelyek az itt történt szertartások különböző állomásairól is tanúskodhat. A *Teknősbékától* tovább haladva az *Acheron* eredését keresve, elsőként ismét követhetetlené válik a víz, majd így érünk a *Pitvarba*, a *Temetkezési-folyosóba* és a *Csontház-terembe*, ahol ismét találkozunk a patakkal és ebben a teremben találjuk meg eredését is. Itt ebben a három térben egybefüggően folyhattak az események. Az egész eseménysorozat, amely még a felszínen vette kezdetét itt csúcsosodhatott ki, mivel innen ismerjük a legtöbb és legváltozatosabb bronzkori leletet és jelenségeket. Innen ered az omladékkövek alól az *Archeron-patak* is. Ezek a termek adhattak teret (álláspontom szerint) az áldozatok bemutatásának, amelyek során ékszereket és viseleti tárgyakat, ételt, italt ajánlottak fel. Temetkeztek, és/vagy egyfajta halotti kultuszhoz köthető szertartásokat végeztek, majd itt egy újabb lakomával zárhatták a barlangi eseményeket. A *Denevér-ági* bejáraton a *Pitvarig* végig lejt a helyszín, vagy látszólag vízszintesen lehet haladni, egy-két kisebb emelkedőt kivéve. A *Pitvarból* a *Főbejárat* felé haladva már végig felfelé vezet az út a felszínig.

A fent leírtak egy személyes, narratív elképzelést tükröznek, amit azért tartok szükségesnek megosztani, hogy rendszerbe szedje és könnyebben értelmezhetővé tegye a *Baradláról* eddig összegyűlt, amúgyis nehezen kibogozható ismereteinket. Amit biztosan állíthatunk, hogy a barlangot több évszázadon keresztül, nagy tömegek keresték fel és olyan leleteket és jelenségeket hagytak maguk után, amelyek a hétköznapi tevékenységi körökből kiválnak és ez a helyszínnel együtt párosulva a rituális értelmezést vonja maga után. Azt, hogy a *Baradlába* milyen gyakorisággal és az év mely szakaszában jártak, fontos kérdése a jövő kutatásainak. Az időbeliséget és a területi behatárolást illetően azt lehet feltételezni, hogy vissza-

vissza jártak egy nagyobb területi régióból. Jelenleg úgy értelmezhető a helyszín, mint egy „búcsújáráshely”¹⁸⁶ ahova időről időre visszatérnek, cseppkőzúzalékot kevernek a kerámiájuk agyagába, ásványokkal telített víz és levegő fogadja őket a mélyben, amelyeknek gyógyhatásuk is van. Lent hagynak egy-egy személyes tárgyat. Megjegyzem a búcsújáráshelyek gyakran létesültek források közelében, amelyek vizének gyógyító erőt tulajdonítanak és otthagynak egy-egy személyes tárgyat.¹⁸⁷

A barlang leletanyagának teljeskörű feldolgozás szükséges, amely magába kell, hogy foglalja a barlangon belül pontosan és kevésbé nagy pontossággal lokalizálható tárgyakat. Ezek segítségével a különböző aktivitási zónák jól elkülöníthetővé válnak, ami az eddigi feldolgozásból is látszik. A kerámiaanyagot nemcsak töredékszám szerint szükséges kiértékelni, hanem egyedszám szerint is, mivel az mutatja meg, hogy hány darab edényhez tartozhatott az adott mennyiségű töredék, egyes terekben hány edény található és azok száma milyen tevékenységre utal. A kerámialeletek nagyrészt lefedik a barlang bronzkorban is használt teljes területét. A fémanyag alapján is elkülöníthetünk zónákat, amelyek más-más cselekményről tanúskodnak. Érdekes, hogy a barlangban folyó patakok gyakran jelen vannak azon a területen, ahol a leletanyag is nagyobb számban megtalálható. Egyes területeken a patakmeder átvizsgálása is hozhat eredményeket. Részemről a jövőben feltétlenül folytatni kívánom elsősorban a kerámia- és a fémanyag feldolgozását, valamint a terepi munkát a *Baradlában*. A leletanyag párhuzamainak felkutatása is szükséges feladat annak érdekében, hogy le tudjuk határolni, hogy mekkora területről és mely közösségekből érkeztek a lelőhelyre a bronzkor során. Kérdés továbbá milyen összefüggésben áll a Baradla a környék egykorú barlangi és nyíltszíni lelőhelyeivel?

186 V. Szabó Gábor és jómagam is egy őskori „Búcsújáráshelynek” tekintjük a Baradlát. Lásd pl.:V. Szabó 2019.

187 HÁLA 1994, 45.

Bibliográfia

- ALMÁSI 1820 ALMÁSI B. P. (fordító), TOWNSON R.: Baradlai utazás 1818-ik esztendőben. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1. 1820, 63-90.
- BÁRTA 1955 BÁRTA, J.: Chvalovská jaskyna a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase. *Slovenská Archeológia*, 3, 1955, 110-121.
- BÁRTA 1958 BÁRTA, J.: Majda-Hragkova jaskyňa a jej kultuvá funkcia v dobe halštatskej. — Die Majda-Hrakto Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit. *Slovenská Archeológia*, 6. 347-354. 1985.
- BALÁZS 1982 BALÁZS D.: Az tsudálatos Baraglya nevő barlang. *Karszt és Barlang*, 1982 évf., II. füz., 97-100. Budapest.
- BELLA 1912 BELLA L.: Újabb hazai barlangkutatások. *Archaeologiai Értesítő*, 32. 1912. 357-365. p.
- CLOTTES 2012 CLOTTES J.: Ritual Cave Use in European Paleolithic Caves. In: Holley Moyes (ed.): *Sacred Darkness: A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*. University Press of Colorado. Boulder, 2012. 15-26.
- CSALOG 1976 CSALOG J.: AZ újkőkorszak embere. In: *A magyar régészet regénye*. Panoráma, Budapest, 40-69. 1976.
- CSENGERI 2010 CSENGERI P.: A bükki kultúra kutatásának új eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Gesta*. 9. 2010. 55-77.
- DAWKINS 1874 DAWKINS, W. B.: Cave Hunting - Researches on the evidence of caves respecting the early inhabitants of Europe. London. 1874.
- DÉNES 2013 DÉNES GY.: A középkori Gömör megyei Noak birtok helye és neve, Aggtelek és Jósvafő betelepítése. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 52. Miskolc, 2013. 195-212.
- DIÓSZEGI 1998 DIÓSZEGI V.: *Sámánizmus*. Terebess Kiadó. Budapest, 1998.

- DOMBORÓCZKI 2004
DOMBORÓCZKI L.: Régészeti kutatások Ludas, Varjúdűlőn 1998 és 2002 között (Előzetes jelentés). *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2002. KÖH-MNM, Budapest 5-23. 2004.
- DRECHSLER-BIZIC 1979-80
DRECHSLER-BIZIC, R.: Nekropola brončanog doba u pecini Bezdanjaci kod Vrhovina, *VAMZ* 3, sv. XII-XIII. 27-85.
- ELIADE 1998
ELIADE M.: *Az örök visszatérés mítosza*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998. Pásztor Péter (ford.)
- FURMÁNEK 2001
FURMÁNEK, V.: V jaskyni Julcsa.-Spoločný slovensko-maďarský archeologický výskum. *Správy SAV* 37, 09/2001, 11.
- FURMÁNEK 2002
FURMÁNEK, V.: Archeologický prieskum v jaskyni Julcsa na území národných parkov Aggtelek a Domica. In: *Veda na oboch brehoch Dunaja. Prednášky z konferencie Naše spoločné akademické výskumy*. Bratislava 2002, 139-144.
- FURMÁNEK et al. 2010
FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V. – PAVELKOVÁ, J.: The burial ground of the Kyjatice culture in Cinobaňa, Slovakia. In: Sz. Guba and K. Tankó (eds), *'Régről Kell Kezdenünk'*. Studia Archaeologica in Honorem Pauli Patay. Szécsény: Nógrád County Museums, 125-136. 2010.
- GÁDOR-HELLEBRANDT 1975
GÁDOR J.-HELLEBRANDT M.: A Herman Ottó Múzeum 1973-1974. évi ásatásai és leletmentései *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 13-14. 131-141.
- GRUBER-GAÁL 2015
GRUBER P. - GAÁL L.: Fekvés. In: GRUBER P. - GAÁL L. (szerk.): *A Baradla-Domica-barlangrendszer - A barlang, amely összeköt.* Kiadja: Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága. Jósvafő. 2015. 11-16.
- GYURICZA et al. 2003
GYURICZA GY. - PIROS O. - SZILÁGYI F. - SALAMON G.: Baradla-barlangrendszer. In: SZÉKELY K. (szerk.) *Magyarország fokozottan védett barlangjai*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 2003. 26-36.
- HÁLA 1990
HÁLA J.: Barlangi képződmények a népi gyógyászatban. In: *Karszt és Barlang*, 1990 évf., I. füz., 29-32. Budapest.

- HÁLA 1992 HÁLA J.: Caves and shepherding. 18th-20th century data from the Carpathian Basin. In: *Karszt és Barlang, Special issue*. 1992 évf. 37-40. Budapest.
- HÁLA 1994 HÁLA J.: Egy borszönyi búcsújáró hely: a hont-csitári Kutyka. In: *Honismeret*, XXII. 3. sz. 43-48. Budapest, 1994.
- HÁLA 1995 HÁLA J.: Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatosok. *Életmód és Tradíció* 7. köt. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 1995.
- HELLEBRANDT 1973 HELLEBRANDT M.: A Kyjatice-kultúra újabb lelőhelye. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12. 589-598. 1973.
- HELLEBRANDT 1990 HELLEBRANDT M.: Az igríci kerámiadepot. — Der Gefässverwahrfund von Igrici. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 93–111. 1990.
- HERMAN 1911 HERMAN O.: Herman Ottó előadása a Magyarhoni Földtani Társulat barlangkutató bizottságának 1911 február 6-iki ülésén. — Közlemények a Magyarhoni Földtani Társulat barlangkutató bizottságából. *Földtani Közöny*, XLI. köt. 1-2. füz. 1911. 105-111.
- HERMAN 1913 HERMAN O.: A magyar palaeolith és tartozékai. *Barlangkutató*, I. köt. 1. füz. Budapest, 1913. 10-12.
- HEVESI 2003 HEVESI A.: A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról. *Földrajzi Értesítő* 52, 3-4, Budapest, 2003, 253-267.
- HEVESI 2009 HEVESI A.: Valamit a Jászói-barlang és környékéről. *Karsztfejlődés XIV*. Szombathely, 2009. 33-43.
- HILLEBRAND 1913 HILLEBRAND J.: Az aggteleki Baradla-barlangból újabban kikerült anthropologiai anyag ismertetése. *A MNM. Néprajzi Osztályának Értesítője*. XIV. évf. 3-4 füz. Budapest, 331-334.
- HOLL 2007 HOLL B.: A Baradla-barlang régészeti kutatása. *Archaeologiai Értesítő*, 132. köt. Budapest. 2007. 267-288.

- HOMÉROSZ HOMÉROSZ: *Iliász*. -Devecseri Gábor (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- HOMÉROSZ HOMÉROSZ: *Odüsszeia*. -Devecseri Gábor (ford.), Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1963
- JAKUCS 1961 JAKUCS L.: *Aggtelek és környéke*. Útikalauz. Sport Kiadó. Budapest. 1961.
- JAKUCS 1962 JAKUCS L.: *A faggyúfáklyás expedíció*. Sport Kiadó. Budapest. 1962.
- KADIČ 1907 KADIČ O.: Adatok a színvavölgyi diluviális ember kérdéséhez. *Földtani Közöny* XXXVII. köt. 9-11. füz. 1907. 333-345.
- KADIČ 1911 KADIČ O.: Jelentés az aggteleki Baradla-barlangban 1910-ben végzett rendszeres ásatásokról. – Közlemények, A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából. *Földtani Közöny*, XLI. köt. 9-10. füz. 1911. 665-668.
- KADIČ 1913a KADIČ O.: Hivatalos Jelentések. *Barlangkutató*, I. köt. 2. füz. Budapest, 1913. 82-86.
- KADIČ 1913b KADIČ O.: Jelentés a Barlangkutató Bizottságnak 1912. évi működéséről. *Barlangkutató*, I. köt. 2. füz. Budapest, 1913. 68-81. p.
- KADIČ 1914 KADIČ O.: Jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1913. évi működéséről. *Barlangkutató*, II. köt. 1. füz. Budapest, 1914. 19-32.
- KADIČ 1929 KADIČ O.: Adatok a magyar barlangkutató történetéhez. *A Természet*, 25. évf. 23-24. sz. 1929. 232-233. p.
- KADIČ 1934 KADIČ O.: A jégkor embere Magyarországon – Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn. *A magy. kir. Földtani Intézet Évkönyve*, XXX. köt. 1. füz. 1934.
- KADIČ-SIEGMETH 1912 KADIČ O.-SIEGMETH K.: Az 1911. évi jelentés és az 1912. évi munkaterv. - A Barlangkutató Bizottság közleményei - A M.F.T. Barangkutató Bizottságának hivatalos jelentései. *Földtani Közöny*, XLII. köt. 6. füz. 1912. 462-463.

- KALLA 2015 KALLA G.: Felhívás a miskolci ΜΩΜΟΣ konferencia előadásaira. ΜΩΜΟΣ – Őskoros Kutatók IX. Összejövetele- A rituálé régészete. 2015.
- KALLA-RACZKY-V. SZABÓ 2013 KALLA G. – RACZKY P. – V. SZABÓ G.: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. In: *Convivium* – Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai & Gaál Balázs Vegetarianizmus és nem-ártás az ókori Indiában–Keleti és nyugati perspektívák. Ed.: B. Déri. AFION könyvek 2. Budapest 2013, 11–46.
- KEMENCZEI 1969 KEMENCZEI T.: Új régészeti leletek az aggteleki Baradla-barlangból. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 8. 1969, 1-6.
- KEMENCZEI 1970 KEMENCZEI T.: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 9. 1970, 17-78.
- KEMENCZEI 1984 KEMENCZEI T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung. 51. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- KESSLER 1934 KESSLER H.: *A Nagy-Baradla*. (magán kiadás). Budapest.
- KESSLER 1957 KESSLER H.: *Az örök éjszaka világában*. Kossuth Könyvkiadó, 1957.
- KIRÁLY 2011. KIRÁLY Á.: *A Gáva-kultúra temetkezései az Alföldön*. ELTE BTK RI. Mesterszakos szakdolgozat. Kézirat. Budapest. 2011.
- KIRÁLY 2016. KIRÁLY Á.: A terminológia halálától a halál terminológiájáig. Megjegyzések a temetkezés fogalmához és a temetkezési ciklus állomásainak nevezékteréhez. *TISICUM – a Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XXV*. Szolnok, 2016. 297-302.
- KOMOROCZKY-RÁKOS 1974 KOMOROCZKY G. (szerk.) -RÁKOS S. (fordító): *Gilgames, agyagtáblák üzenete. - Ékirásos Akkád versek*. Európa Kiadó, Budapest, 1974.

- KORDOS 1973 KORDOS L.: A Csapás-tetői-barlang gerinces maradványai. Régészeti Közlemények - *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 12. köt. 1973. 52-57.
- KOREK 1970 KOREK J.: Nyíltszíni bükki telep és sírok Aggteleken. *Archaeologiai Értesítő* 97. köt., Budapest, 1970, 3-22.
- KORMOS 1917 KORMOS T.: A jászói Takács Menyhért-barlang. *Barlangkutatás*, V. köt. Budapest, 1917. 3–24.
- KOVÁCS 1977 KOVÁCS T.: *A bronzkor Magyarországon*. Budapest, Hereditas Corvina Kiadó.
- MALEZ 1979/80 MALEZ, M.: Pecina Bezdanjaca kod Vrhovina i njezina kvartama fauna, *VAMZ* 3, sv. XII-XIII.
- MALINAR 1998 MALINAR M.: Brončanodobni lokalitet špilja Bezdanjača – Novi materijal i interpretacija. *Opuscula archeologica*, Vol. 22, str. 141-162, Zagrab. 1998.
- MERVEL 2016 MERVEL M.: *A Baradla-barlang a késő bronzkorban. Régebbi ásatások kerámialeleteinek feldolgozása*. ELTE BTK RI. Alapszakos szakdolgozat. Kézirat. Budapest. 2016.
- MITÁŠ 2006 MITÁŠ V.: Tajomství jaskyne Julcsa. *Správy SAV* 10, 2006, 14.
- MOZSOLICS 1985 MOZSOLICS A.: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. – Budapest. 1985.
- MÓGA 2003 MÓGA J.: Az Aggteleki-karsztra és a Rudabányai-Szalonnai-hegység. In: SZÉKELY K. (szerk.) *Magyarország fokozottan védett barlangjai*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 2003. 19-25.
- NYÁRY 1881 NYÁRY J.: *Az aggteleki barlang, mint őskori temető*. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala. (Az Akadémia épületében). 1881.
- NYÁRY 1911 NYÁRY A.: A felfalusi barlang ismertetése. - Közlemények, A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából. *Földtani Közöny*, XLI. köt. 9-10. füz. 1911. 662-665.

- NYÍRÓ 2015 NYÍRÓ Á. A.: *Északkelet-Magyarország barlangi lelőhelyei a késő bronzkor időszakában*. PTE BTK TTI RT. Alapszakos szakdolgozat. Kézirat. Pécs, 2015.
- ORBÁN 1868 ORBÁN B.: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisei szempontból*. I. kötet. Pest, 1868.
- PATAY-PETRES 1990 PATAY P.-PETRES F. É.: Die Bronzegefäße in Ungarn. *Prähistorische Bronzefunde* 2/10 (1990).
- PFÄLZNER 2012 PFÄLZNER, P.: How did they bury the Kings of Qatna? (Re-)Constructing Funerary Rituals in the Ancient Near East. In: P. Pfälzner, H. Niehr, E. Pernicka, and A. Wissing (eds.) *(Re-)Constructing Funerary Rituals in the Ancient Near East. Proceedings of the First International Symposium of the Tübingen Post-Graduate School "Symbols of the Dead" in May 2009*. Qatna Studien Supplementa 1 Wiesbaden, Harrasowitz, 205-220. 2012.
- RAISZ 1807 RAISZ K.: Topographische Beschreibung der in Gömörer Comitate bei dem Dorfe Aktelek befindliche Hühle Baradla'. In: Bredetzky, S. (szerk.): *Neue Beyträge zur Topographie und Statistik des Königreichs Ungarn*, Wein 1807.
- REZI 1997 REZI K. G.: Aggtelek-Baradla barlang bejárata. *Régészeti Füzetek* II., Ser. 1. No. 48. 5. 1997.
- REZI 2004. REZI K. G.: Miskolc, Baradla-barlang. *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2002. KÖH-MNM, Budapest, 2004, 241-242.
- REZI 2015 REZI K. G.: Baradla a Történelem előtti időkben – A barlang és az ember. In: GRUBER P.-GAÁL L. (szerk.): *A Baradla Domica-barlangrendszer - A barlang, amely összeköt*. Kiadja: Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága. Jósvafő, 2015. 327-354.
- REZI 2017 REZI K. G.: Emberáldozatok a Baradla-barlangban? In: Műemlékem.hu Magazin. http://muemlekem.hu/magazin/baradlabarlang_oskor_emberaladozatok (2019.10.18. 14:00)

- ROBB et al. 2015 ROBB, J. - ELSTER, E. S. - ISETTI, E.- KNUSEL, C. J. - TAFURI, M. A. - TRAVERSO, A.: Cleaning the dead: Neolithic ritual processing of human bone at Scaloria Cave, Italy. *Antiquity* 89, (2015), 39–54.
- SCHMIDL 1857 SCHMIDL A.: Die Baradla-Höhle bei Aggtelek und die Lednica Eishöhle bei Szilítze im Gömörer Com. Ungarns. Wien. 1857. 1-45.
- SIEGMETH 1910 SIEGMETH K.: *Az Aggteleki-barlang*. Kiadja: A M.O. Kárpát Egyesület Keleti Kárpátok Osztálya. Kassa, 1910.
- SIEGMETH 1911 SIEGMETH K.: Keleti Kárpátok Osztálya - Egyesületi ügyek- In: A Magyarországi Kárpát Egyesület Évkönyve. 38. évf., Igló, 1911. 115-119.
- SLIEPCEVIC-SRDOC 1979/80 SLIEPCEVIC, A.-SRDOC, D.: Odredivanje starosti uzoraka drveta i sige iz spilje Bezdanjace, *VAMZ* 3, sv. 12-13., 79-85.
- SZABÓ 2018 SZABÓ G.: Kutatóúton az oszétéknél – a szénakaszálás ünnepe és a Zadaleszki Nana barlangja. In: *Tisicum – A Jász-Nagykún-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XXVI*, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2018. 445-476.
- SZABÓ 1972 SZABÓ L.: Gazdag régészeti anyag egy Remete-hegyi barlangból. In: *MKBT Tájékoztató*. 1. füz. 1972. 6-7.
- SZEKERESS 1885 SZEKERESS Fr Ö.: A muzeum természetrajzi osztályából. - Dr. Stöhr A. (szerk.) *A Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet évkönyve*, 6. Kassa, 1885. 40-58.
- SZÉKELY 2003 SZÉKELY K. (szerk.): *Magyarország fokozottan védett barlangjai*. Mezőgazda Kiadó. 2003.
- SZÉKELY 2005 SZÉKELY K.: *Időutazás a cseppkövek birodalmába – Baradla-barlang*. Aggtelek. 2005.
- SZÉKELY 2015 SZÉKELY K.: A Baradla története – A Barlang és az ember. In: GRUBER P.-GAÁL L. (szerk.): *A Baradla–Domica-barlangrendszer - A barlang, amely összeköt*. Kiadja: Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága. Jósvalő. 2015. 367-426.

- SZOMBATHY 1912 SZOMBATHY J.: Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. – *Mitteilungen de Prähistorischen Kommission der Kais. Akademie der Wissenschaften* II/2 – 1912, (1913), 127–190.
- TARDY 1988 TARDY L.: *Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon*. Budapest, Gondolat kiadó, 1988.
- TELEKI 1796 TELEKI D.: Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországok rövid esmértetésével együtt. Béts, 1796, 36-39.
- TOMPA 1929 TOMPA F.: A Nemzeti Múzeum ásátásai az aggteleki Baradla-barlangban. *Magyarság*. 1929.
- TOMPA 1937a TOMPA F.: Adatok az őskori aranykereskedelemhez. *Archaeologiai Értesítő*, L. köt. 49-56. p. Budapest. 1937.
- TOMPA 1937b TOMPA F.: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. *Bericht der Römisch-Germanischen Komission* 54–55 (1934–35). 27–114. p. 1937.
- TRENCSÉNYI-WALDAPFEL 1983 TRENCSÉNYI-WALDAPFEL I.: *Mitológia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, (nyolcadik kiadás).
- TREZAN et al. 2016 TREZAN, B. - BORGNA, E. - TURK, P.: Depo iz mušje jame pri Škocjanu na krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dope na slovenskem III. - Il ripostiglio dalla grotta delle mosche presso san canziano del carso. Ripostigli delle eta del bronzo e del ferro in slovenia III. In: *Kataloi in Monografije*, 42. Založnik / Editore Narodni muzej Slovenije. Ljubjana, 2016.
- TWISS 2008 TWISS, K. C.: Transformations in an early agricultural society: Feasting in the southern Levantine Pre-Pottery Neolithic”, *Journal of Anthropological Archaeology* XXVII, 418–442.
- VASS 1831 VASS I.: Az Aggteleki barlang leírása, fekte területével, talprajzolatával és hosszába való átvágásával. Pest, 1931.
- VLČEK 1958 VLČEK, E.: Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultova funkcia v dobe halštatskej, časť Antropologicky posudok. *Slovenská Archeológia*, 6. 355-360. 1958.

- VLČEK-KULKA 1959
 VLČEK, E.-KULKA, J.: Halštatské kultovní masky z lidských lebek z Hraškovy jeskyně z Kilenc-fa v Jihoslovenském krasu. – Die halstattzeitlichen Kultmasken aus Menschenschädeln aus der „Hraška“ Höhle (Kilenc-fa) im südslovakischen Karst. *Památky Archeologické* 50/2 (1959) 507-556.
- V. SZABÓ 2004
 V. SZABÓ G.: A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához. — Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve — Studia Archaeologica* X, 81–113. 2004.
- V. SZABÓ 2009
 V. SZABÓ G.: Kincsek a föld alatt. Elrejtett bronzkori fémek nyomában. In: *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*, szerk. Anders A. – Szabó M. – Raczky P., 123-138. Budapest: ELTE BTK Régészettud. Int. – L'Harmattan. 2009.
- V. SZABÓ 2012
 V. SZABÓ G.: Késő bronzkori kincsek nyomában. *Magyar Régészet Online Magazin*. 2012. tél. (http://www.magyarregeszet.hu/wpcontent/uploads/2013/02/SzaboG_12T1.pdf 2019. november 01. 10:00).
- V. SZABÓ 2019
 V. SZABÓ G.: *Bronzkori kincsek Magyarországon: földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában*. [Hereditas Archaeologica Hungariae](http://www.hereditas.hu), 3., *Archaeolingua*, Budapest, 2019.
- ZOFFMANN 2008
 ZOFFMANN ZS., K.: A késő-bronzkori Kyjatice kultúra embertani leletei Ludas-Varjú dűlő lelőhelyről. *Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*. 17-35.

Katalógus: Kerámia (Pitvar)

90-es blokk

Ltsz: 2010.41.1.1.

Kívül fekete, belül vörösesbarna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, közúzalékkal (kalcittal, fehér meszes) soványított. Enyhén kihajló peremű közepes méretű fazék peremtöredéke. Perem átm.: 130 mm, Falvastagsága: 9-11 mm, Hossz: 30 mm, Szélesség: 30 mm. Díszítetlen. *(I. tábla, 1.)*

Ltsz: 2010.41.1.11.

Kívül vörösesbarna, belül sötétbarna, törésfelülete vörös. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, közúzalékkal (kalcittal, fehér meszes) soványított, enyhén behúzott peremtöredék. Perem átm.: 100 mm, Falvastagsága: 9 mm, Hossz: 36 mm, Szélesség: 19 mm. Díszítetlen. Külső oldalán nagyon vékony cseppkőréteg. *(I. tábla, 2.)*

Ltsz: 2010.41.1.12.

Kívül, belül barnás szürke, törésfelülete szürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, kihajló peremtöredék. Perem átm.: 140 mm, Falvastagsága: 11 mm, Hossz: 36 mm, Szélesség: 28 mm. Díszítetlen. *(I. tábla, 3.)*

91-es blokk

Ltsz: 2010.41.1.33.

Kívül sötétbarna, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, közúzalékkal (fehér meszes) soványított szalagfűl töredéke. Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 30 mm, Szélesség: 38 mm. Díszítetlen. *(I. tábla, 7.)*

92-es blokk

Ltsz: 2010.41.1.34.

Kívül, belül vörös, törésfelülete vörös-sötétszürke-vörös (szendvicses). Külső felülete simított, egyetlen, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal és kavicsúzalékkal soványított. Nagy tárolóedény, hombár díszített, kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 380 mm, Falvastagsága: 16 mm, Hossz: 108 mm, Szélesség: 90 mm. Díszítése: a perem élén ujjbenyomkodásos dísz. A perem élén és a külső oldalán (és a belső oldalának felső részén) vékony cseppkő réteg. *(I. tábla, 4.)*

Ltsz: 2010.41.1.35.

Kívül fekete, belül vörösesbarna, törésfelülete kívülről befelé barna-vörös. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal és közúzalékkal (fehér meszes) soványított, díszített, oldaltörredék. Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 31 mm, Szélesség: 28 mm. Díszítése: külső oldalán keskeny, bekarcolt vízszintes árkok, alatta sekély, benyomkodott lencse dísz sor. *(I. tábla, 6.)*

Ltsz: 2010.41.1.40.

Kívül barnásszürke, belül nem látszik, törésfelülete sötétszürke. Külső felülete fényezett volt, belső felülete nem látszik. Kézzel formált, homokkal soványított, kisméretű bögre oldaltörredéke. Has átm.: 70 mm, Falvastagsága: 6-4 mm, Hossz: 37 mm, Szélesség: 29 mm. Díszítetlen. Belső oldala teljesen fedett (1-4 mm vastagon) cseppkőréteggel, a törésfelület is nagyon kis részen. *(I. tábla, 5.)*

93-as blokk

Ltsz: 2010.41.1.47.

Kívül barnásszürke, belül fekete, törésfelülete vörös. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított, bögre kihajló perem- és oldaltörredék, a peremből induló kicsi szalagfüllel. Perem átm.: 160 mm Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 36 mm, Szélesség: 32 mm, Fül hossz: 30 mm, Fül falv.: 5-9 mm, Fülszél: 17 mm (az egyik széle le van törve). Díszítetlen. *(III. tábla, 7.)*

Ltsz: 2010.41.1.48.

Kívül, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső felülete fényezett, belső felülete durva. Kézzel formált, homokkal soványított, háromszatú (bordázott) szalagfül töredék. Falvastagsága: 9 mm, Hossz: 25 mm, Szélesség: 38 mm. Díszített: függőleges bordák által háromszatú fül. *(IV. tábla, 8.)*

Ltsz: 2010.41.1.49.

Kívül, belül fekete, törésfelülete barna. Külső felülete simított, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal közúzalékkal (fehér meszes) soványított tál enyhén behúzott, megvastagodó peremtörredéke. A peremélének külső oldalán egy síkozott felület. Perem átm.: 220 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 41 mm, Szélesség: 35 mm. Díszített: kívül síkozott perem. Törésfelületén vékony cseppkőtörredék. *(II. tábla, 2.)*

Ltsz: 2010.41.1.50.

Kívül fekete, belül barna, törésfelülete sötétszürke-vörös. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, közúzalékkal (kalcit) soványított, enyhén kihajló peremtörredék. Perem átm.: 180 mm, Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 48 mm, Szélesség: 36 mm. Díszítetlen. Törésfelületén vékony cseppkőréteg. *(IV. tábla, 1.)*

Ltsz: 2010.41.1.51.

Kívül, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított tál enyhén behúzott peremtöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 30 mm, Szélesség: 25 mm. Díszítetlen. (II. tábla, 7.)

Ltsz: 2010.41.1.52.

Kívül barna-szürke, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított, enyhén kihajló perem- és bordázott nyaktöredék. Perem átm.: 80 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 60 mm, Szélesség: 42 mm. Díszített: A perem alatt 4,5 cm-rel a nyakrészen, besimított vízszintes keskeny árkolások (bordázott). (IV. tábla, 4.)

Ltsz: 2010.41.1.53.

Kívül szürke, belül barnásszürke, törésfelülete sötétbarna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított tál behúzott, síkozott peremtöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 24 mm, Szélesség: 23 mm. Díszített: külső oldalán vízszintes síkozás. (II. tábla, 5.)

Ltsz: 2010.41.1.54.

Kívül, belül fekete, törésfelülete sötétbarna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított. Kihajló peremű tál nyak- és hastöredéke. Has átm.: 200 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 64 mm, Szélesség: 35 mm. Díszített: külső oldalán a nyakon benyomkodott pontsor. A pontokból lefelé a vállon besimított keskeny, sekély, srég árkolások futnak végig a has törésvonaláig (bordázott). (II. tábla, 4.)

Ltsz: 2010.41.1.55.

Kívül fekete, belül sötétszürke, törésfelülete kívülről fekete-szürke. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított oldaltöredék. Has átm.: 200-210 mm, Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 45 mm, Szélesség: 39 mm. Díszített: külső oldalán benyomkodott lencsedísz (3db), egy sorban, vízszintesen. (IV. tábla, 9.)

Ltsz: 2010.41.1.56.

Kívül fekete, belül sötétbarna, törésfelülete kívülről fekete-barna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, kihajló peremű edény nyaktöredék. Nyak átm.: 160-170 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 50 mm, Szélesség: 40 mm. Díszített: külső oldalán a nyakon besimított, vízszintes árkolások. Alatta 2 cm-rel benyomkodott lencsedísz (4db) egy sorban, vízszintesen. Közvetlenül alattuk kér besimított árkolás. (IV. tábla, 7.)

Ltsz: 2010.41.1.57.

Kívül, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal soványított. „S”-profilú, kihajló peremű bögre nyak- és hastöredéke. Has átm.:

140 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 40 mm, Szélesség: 20 mm. Díszített: külső oldalán az edény vállán kissé felfelé álló csücskök (bütykök), 5-ös vonalkötegből álló zezzug dísz. A csücskök között a vállon benyomkodott lencsedísz. (III. tábla, 5.)

Ltsz: 2010.41.1.58.

Kívül barna, belül sötétszürke, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított. „S”-profilú, kihajló peremű bögre nyak- és hastörédeke. Has átm.: 120 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 26 mm, Szélesség: 25 mm. Díszített: külső oldalán az edény válla kannelurázott. A törésfelületein vékony cseppkőréteg. (III. tábla, 6.)

Ltsz: 2010.41.1.76.

Kívül sötétszürke, belül barna, törésfelülete sötétszürke és barna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, kerámiazúzalékkal soványított, nagy tárolóedény (hombár) peremtörédeke. Perem átm.: 420 mm, Falvastagsága: 17 mm, Hossz: 60 mm, Szélesség: 46 mm. Díszítetlen. (III. tábla, 1.)

Ltsz: 2010.41.1.77.

Kívül, belül vörösesbarna, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete simított (érdes). Kézzel formált, kerámia- és közúzálékkal soványított, nagyméretű tároló/főzőedény (hombár vagy fazék) enyhén behúzott peremtörédeke. Perem átm.: 310 mm, Falvastagsága: 11 mm, Hossz: 51 mm, Szélesség: 39 mm. Díszítetlen. Külső, belső oldalán feketés elszíneződés (korom?). (III. tábla, 3.)

Ltsz: 2010.41.1.78.

Kívül barna, belül sötétbarna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, kerámia- és közúzálékkal (fehér meszes) soványított, nagyméretű tároló/főzőedény (Hombár/fezék/tál) peremtörédek. Perem átm.: 340 mm Falvastagsága: 11 mm, Hossz: 42 mm, Szélesség: 42 mm. Díszítetlen. (III. tábla, 2.)

Ltsz: 2010.41.1.79.

Kívül fekete, barna foltos, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal soványított nagyméretű tál behúzott peremtörédeke. Perem átm.: 350 mm, Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 87 mm, Szélesség: 39 mm. Díszítetlen. (II. tábla, 1.)

Ltsz: 2010.41.1.80.

Kívül fekete, sötétszürke, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal soványított, fél gömbös testű tál enyhén megvastagodó és kissé behúzott peremtörédeke. Perem átm.: 200 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 36 mm, Szélesség: 33 mm. Díszítetlen. (II. tábla, 6.)

Ltsz: 2010.41.1.81.

2 db töredék egy leltári szám alatt. Nem ugyanazon edény töredékei. A kisebb töredéket az „A” a nagyobb töredéket pedig a „B” jelzésekkel különítem el a rajzon és a leírásnál is.

„A” töredék: Kívül fekete, belül sötétszürkés barna, törésfelülete barna. Külső felülete fényezett, belső felülete fényezett. Kézzelel formált, homokkal soványított, közepes méretű fazék, vagy szűkített nyakú (urna), amfora típusú (folyadéktároló) edény, kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 24 mm, Szélesség: 23 mm. Díszítetlen. (*IV. tábla, 2.*)

„B” töredék: Kívül, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső felülete fényezett, belső felülete fényezett (volt). Kézzelel formált, homokkal soványított, „S”-profilú, kihajló peremű, közepes méretű tál perem- és nyaktöredéke. Perem átm.: 200 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 35 mm, Szélesség: 29 mm. Díszítetlen. A perem belső oldalán, a peremre merőleges „karcolások” - kopás/használati nyom (?) vagy recens sérülés (?) található. (*II. tábla, 3.*)

Ltsz: 2010.41.1.82.

Kívül, belül fekete, törésfelülete sötét szürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzelel formált, homokkal soványított tál enyhén kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 48 mm, Szélesség: 29 mm. Díszítetlen. A perem éle kissé kopottabb. (*II. tábla, 8.*)

Ltsz: 2010.41.1.83.

Kívül, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzelel formált, homokkal soványított, kis méretű, szűkített nyakú, kihajló peremű edény peremtöredéke (bögre?). Perem átm.: 100 mm, Falvastagsága: 3 mm, Hossz: 20 mm, Szélesség: 18 mm. Díszítetlen. (*III. tábla, 4.*)

Ltsz: 2010.41.1.84.

Kívül barna, belül vörösesbarna, törésfelülete barna. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzelel formált, homokkal soványított, közepes méretű, szűkített nyakú amfora (urna) típusú edény kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 180 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 38 mm, Szélesség: 29 mm. Díszítetlen. (*IV. tábla, 3.*)

Ltsz: 2010.41.1.85.

Kívül sötétszürkés barna, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete simított. Kézzelel formált, homokkal soványított, közepes méretű (főző) edény oldal- és aljtöredéke. Fenék átm.: 100 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 86 mm, Szélesség: 79 mm. Díszítetlen. (*IV. tábla, 5.*)

Ltsz: 2010.41.1.87.

Kívül barna, belül sötétszürkés barna, törésfelülete sötétszürke. Külső felülete simított, belső felülete fényezett. Kézzelel formált, homokkal soványított, perem fölé húzott egyfülű, nagyméretű bögre oldaltöredéke, szalagfül alsó csonkjával. Has átm.: 180 mm, Falvastagsága: 6

mm, Hossz: 60 mm, Szélesség: 40 mm. Díszítetlen. A töredék külső oldalán és egyes törésfelületein vékony cseppkőréteg. Belső oldalán fehéres elszíneződés (kalcit? Egyéb maradvány?). (III. tábla, 8.)

Ltsz: 2010.41.1.89.

Kívül fekete, belül sötétbarna, törésfelülete kívülről fekete-barna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, nagyméretű, bikónikus edény oldaltöredéke. Has átm.: 380-400 mm, Falvastagsága: 9 mm, Hossz: 46 mm, Szélesség: 35 mm. Díszítetlen. (IV. tábla, 6.)

94-es blokk

Ltsz: 2010.41.1.160.

15 db oldaltöredék egy leltári szám alatt: nem egy edény töredékei, néhány lehet, hogy azonos edényből származnak, de nagy része különbözik és nem is összeilleszthetők. 2 darabot találtam érdemesnek lerajzolni. A rajzokon „A” és „B” megkülönböztetéssel láthatok:

2 db Kívül, belül sötétszürke, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított „A” nagyobb méretű bikónikus edény kannelurázott hastöredéke, „B”: nagyméretű tál behúzott perem- és válltöredéke, a peremrész hiányzik. Mindkét töredék 300 mm átmérőjű edény része. Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 50 mm (A) és 38 mm (B), Szélesség: 33 mm (A) és 28 mm (B). Díszítetlen a „B”, a másik „A” díszített (kannelurázott). A „B”-nek a külső, belső oldalán és a törésfelületén is vékony cseppkőréteg található. („A” V. tábla, 3. / „B” V. tábla, 4.)

Ltsz: 2010.41.1.164.

Kívül, belül vörös, törésfelülete vörös. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, kerámia- és közúzálékkal (fehér meszes) soványított, nagyméretű tároló/főzőedény (hombár/fazék) oldaltöredéke, nem sokkal a perem alatt lévő hosszúkás bütyök füllel. Az edény szája kissé szűkített lehetett. A töredéknél az edény átmérője 360 mm. Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 70 mm, Szélesség: 48 mm. Díszítése: bütyök. Külső oldalán feketés elszíneződés. (V. tábla, 1.)

Ltsz: 2010.41.1.165.

Kívül barna vörös foltos, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, közúzálékkal (fehér-mesze) soványított, közepes méretű főzőedény (fazék) kissé „S”-profilú oldaltöredéke, kicsi hegyes lekerekített bütyökkel. Az edény átmérője a töredéknél 240 mm. Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 29 mm, Szélesség: 24 mm. Díszített. Külső felületén feketés elszíneződés – főzés nyomai. (V. tábla, 5.)

Ltsz: 2010.41.1.168.

Kívül, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete simított. Kézszel formált, kőzúzalékkal (fehér-mesze) soványított, vastag falú közepes vagy nagyméretű szűkített nyakú edény peremtöredéke. Perem átm.: 220 mm, Falvastagsága: 10 mm, Hossz: 30 mm, Szélesség: 30 mm. Díszítetlen. (*V. tábla, 2.*)

Ltsz: 2010.41.1.169.

Kívül szürke, belül sötétszürke, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete simított. Kézszel formált, homokkal soványított, kisméretű edény enyhén kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 100 mm, Falvastagsága: 4 mm, Hossz: 25 mm, Szélesség: 24 mm. Díszített: külső oldalán a perem alatt 0,5 cm-rel sekély vízszintes árkolás fut körbe. (*V. tábla, 7.*)

Ltsz: 2010.41.1.170.

Kívül, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézszel formált, homokkal soványított, egyenes, szűkített nyakú, derékszögben kihajló peremű bögre, vagy kis egy edény perem- és nyaktöredéke. Perem átm.: 80 mm, Falvastagsága: 3 mm, Hossz: 32 mm, Szélesség: 21 mm. Díszítetlen. (*V. tábla, 6.*)

95-ös blokk

Ltsz: 2010.41.1.186.

Kívül barnásszürke, belül barna, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézszel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, főzőedény (fazék) teljes fenékrésze és oldaltöredéke. Fenék átm.: 90 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 147 mm, Szélesség: 110 mm, Magassága: 27 mm. Díszítetlen. Külső belső oldalán feketés elszíneződés, égés nyomai. (*VI. tábla, 7.*)

Ltsz: 2010.41.1.187.

Kívül sötétszürke, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézszel formált, homokkal soványított, közepes méretű edény oldal- és aljtöredék. Fenék átm.: 80 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 98 mm, Szélesség: 70 mm, Magassága: 33 mm. Díszített: Külső oldalán, a fenéktől 1-1,5 cm-rel feljebb, besimított függőleges kannelurák/árkolások. (*VII. tábla, 4.*)

Ltsz: 2010.41.1.188.

Kívül, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézszel formált, homokkal soványított, közepes méretű, szűkített nyakú edény (amfora típusú) kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 190 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 45 mm, Szélesség: 31 mm. Díszítetlen. (*VIII. tábla, 3.*)

Ltsz: 2010.41.1.189.

Kívül, belül fekete, törésfelülete barna. Külső, belső felülete grafittal fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes méretű, szűkített nyakú edény (amfora típusú) kihajló peremtöredéke. Perem átm.: 180 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 31 mm, Szélesség: 19 mm. Díszítetlen. (*VIII. tábla, 4.*)

Ltsz: 2010.41.1.190.

Kívül, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes méretű, „S”-profilú tál kihajló perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 180 mm, Falvastagsága: 3-4 mm, Hossz: 55 mm, Szélesség: 50 mm. Díszítetlen. (*VI. tábla, 3.*)

Ltsz: 2010.41.1.191.

Kívül, belül sötétszürke, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal soványított, vastag falú, közepes méretű, behúzott és kannelurázott peremű tál perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 170 mm, Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 95 mm, Szélesség: 82 mm. Díszített: a kannelurázott peremen kis bütyök. Külső oldalán vastag cseppkőréteg, amely durva, rücskös felszínű és fekete színű (valószínűleg kormos). (*VI. tábla, 1.*)

Ltsz: 2010.41.1.192.

Kívül, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal soványított, fordított csonka kúp alakú, vastag falú, kihajló peremű tál perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 10 mm, Hossz: 64 mm, Szélesség: 53 mm. Díszítetlen. Belső oldalán és egyik törésfelületén vékony fehér meszes kiválás, cseppkőréteg. (*VI. tábla, 6.*)

Ltsz: 2010.41.1.193.

Kívül, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes méretű, csonka kúpos nyakú, egyenes falú, szűkített szájú edény perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 70 mm, Szélesség: 45 mm. Díszítetlen. Belső oldalán „vastag” cseppkőréteg, rücskös felszínű, feketésszürke (kormos), külső oldalán, törés felületein és a perem élén vékonyabb, szürke cseppkőréteg. (*VIII. tábla, 5.*)

Ltsz: 2010.41.1.194.

Kívül barna, belül fekete, törésfelülete kívülről barna-fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, félgömbös testű, enyhén behúzott peremű tál perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 47 mm, Szélesség: 28 mm. Díszítetlen. (*VI. tábla, 4.*)

Ltsz: 2010.41.1.195.

Kívül fekete, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal soványított, nagyméretű amfora típusú, vagy közepes méretű fazék, egyenes

perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 200 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 50 mm, Szélesség: 28 mm. Díszítetlen. (*VIII. tábla, 6.*)

Ltsz: 2010.41.1.196.

Kívül szürke, barna foltos, belül barna, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított. Közepes méretű egy-, vagy kétfülű, egyenes peremű edény perem- és oldaltöredéke, a perem alatt kb. 1 cm-rel induló szalag füllel. Perem átm.: 210 mm, Falvastagsága: 9 mm, Hossz: 82 mm, Szélesség: 81 mm. Fülhossz: 55 mm, Fülész.: 35 mm, Fül falv.: 10 mm, fül b. átm.: 25x16 mm. Díszítetlen. Minden részén vékony cseppkőréteg. (*VIII. tábla, 3.*)

Ltsz: 2010.41.1.197.

Kívül fekete, belül vörös, törésfelülete vörös. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal és közúzalékkal (kalcit) soványított, nagyméretű, szűkített nyakú amfora típusú edény kihajló perem- és nyaktöredéke. Perem átm.: 300 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 90 mm, Szélesség: 60 mm. Díszítetlen. Minden részén rücskös, feketés (kormos), vékony cseppkőréteg (*VIII. tábla, 1.*)

Ltsz: 2010.41.1.198.

Kívül fekete, barna foltos, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, nagyméretű, félgömbös testű, egyenes peremű, egyfülű bögre perem- és oldaltöredéke, a perem fölé húzott szalagfül csomkjával. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 4 mm, Hossz: 90 mm, Szélesség: 63 mm. Díszítetlen. (*VII. tábla, 2.*)

Ltsz: 2010.41.1.199.

Kívül fekete, belül vörös, törésfelülete barna. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal és közúzalékkal soványított, nagyobb vagy közepes méretű tároló/főzőedény (hombár/fazék) oldaltöredéke, fogó bütyökfüllel. Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 78 mm, Szélesség: 75 mm. Díszítetlen: bütyökfül. (*VIII. tábla, 9.*)

Ltsz: 2010.41.1.200.

Kívül barnásszürke, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete fényezett (volt). Kézzel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, egy-, vagy kétfülű, egyenes peremű, közepes méretű edény peremtöredék, a peremből induló szalagfül csomkjával. Perem átm.: 180 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 44 mm, Szélesség: 36 mm. Díszítetlen. (*VII. tábla, 1.*)

Ltsz: 2010.41.1.201.

Kívül barnásszürke, belül barna, törésfelülete barna. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes vagy nagyméretű amfora típusú edény bordázott nyaktöredéke. Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 82 mm, Szélesség: 51 mm. Díszített: az

edény nyakán, sűrűn, keskeny, besimított, vízszintes bordákkal díszített a teljes felülete. Külső felületén vékony cseppkőréteg, fekete (kormos) elszíneződés. (*VIII. tábla, 8.*)

Ltsz: 2010.41.1.202.

Kívül fekete, belül sötétszürke, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes méretű, szűkített nyakú, kihajló peremű amfora típusú edény nyak és váll része. Has átm.: 210 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 57 mm, Szélesség: 51 mm. Díszített: külső oldalán az edény vállán függőleges, kissé srég kannelurázás fut körbe, e rész felett a nyakon, a töredék szélén 1 db apró lencsedísz látható. (*VIII. tábla, 2.*)

Ltsz: 2010.41.1.203.

Kívül fekete, belül vörös, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal és kőzúzalékkal (kalcit) soványított, vastagfalú oldaltöredék. Falvastagsága: 9 mm, Hossz: 60 mm, Szélesség: 31 mm. Díszített: külső oldalán függőleges kannelurázás fut körbe. (*VIII. tábla, 10.*)

Ltsz: 2010.41.1.204.

Kívül fekete, belül vörös, törésfelülete kívülről sötétszürke-vörös. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzel formált, kőzúzalékkal (fehér-meszes, kalcit) soványított, (legalább közepes méretű) edény oldaltöredéke. Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 45 mm, Szélesség: 35 mm. Díszített: külső oldalán bekarcolt, vízszintesen futó sávok (bordázott nyak) (*VIII. tábla, 11.*)

Ltsz: 2010.41.1.205.

Kívül fekete-barna, belül fekete, törésfelülete sötétbarna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, kőzúzalékkal (fehér-meszes, kalcit) soványított, közepes méretű (amfora típusú) edény hasrészének oldaltöredéke. Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 50 mm, Szélesség: 40 mm. Díszített: külső oldalán függőleges, kissé srég kannelurázás fut körbe. Az edény oldalát díszítő kannelurának az alsó része. (*VIII. tábla, 7.*)

Ltsz: 2010.41.1.207.

18 db oldaltöredék egy leltári szám alatt. Több edény töredékei, némelyik lehet, hogy egyazon edény töredékei, de nem összeilleszthetők. Egy darab volt érdemes a rajzolásra.

1 db Kívül, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes méretű, „S”-profilú, kihajló peremű tál oldaltöredéke. Has átm.: 200 mm, Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 44 mm, Szélesség: 35 mm. Díszítetlen. Belső oldalán feketés lerakódás, ételmaradvány? (*VI. tábla, 2.*)

Ltsz: 2010.41.1.209.

10 db töredék egy leltári szám alatt, 2 illik össze, ragasztva van – 1 oldal és 1 oldal- és aljtöredék.

1 db Kívül barna, belül világosbarna, törésfelülete kívülről barna-fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal és közúzalékkal (fehér-meszes, kalcit) soványított oldal- és aljtöredék. Fenék átm.: 80 mm, Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 58 mm, Szélesség: 50 mm. Dísztetlen. Külső belső oldalán vékony cseppkórétteg. (VI. tábla, 5.)

96-os blokk

Ltsz: 2010.41.1.244.

Kívül barnás vörös, belül barna, törésfelülete barna-szürke-barna. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal soványított, szalagfűl töredék. Falvastagsága: 10 mm, Hossz: 49 mm, Szélesség: 35 mm. Dísztetlen. (IX. tábla, 3.)

Ltsz: 2010.41.1.245.

Kívül, belül barna, törésfelülete barnásvörös. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal és közúzalékkal (fehér meszes) soványított, közepes méretű edény oldaltöredéke, szalagfűl alsó csonkjával. Az edény átmérője a töredéknél 270-260 mm. Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 62 mm, Szélesség: 40 mm. Dísztetlen. (IX. tábla, 1.)

Ltsz: 2010.41.1.247.

Kívül barnás fekete, belül barna, törésfelülete barna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, egyfűlű bögre kihajló peremtöredéke, a peremből induló szalagfűl felső csonkjával. Perem átm: 160 mm, Falvastagsága: 4-5 mm, Hossz: 42 mm, Szélesség: 26 mm. Dísztetlen. (IX. tábla, 2.)

Ltsz: 2010.41.1.248.

Kívül barnásfekete, belül sötétszürke, törésfelülete fekete. Külső felülete fényezett, belső felülete simított és enyhén fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, díszített oldaltöredék. Falvastagsága: 6 mm, Hossz: 35 mm, Szélesség: 30 mm. Díszített: 4 db besimított vízszintes árkolás, alatt 6-os köteg besimított függőleges árkolás. (IX. tábla, 4.)

Ltsz: 2010.41.1.250.

2 darab töredék egy leltári szám alatt, de külön edény darabjai, csak az egyiket találtam érdemlegesnek leírni.

1 db: Kívül fekete, belül sötétbarna, törésfelülete fekete-barna. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal és közúzalékkal (kalcit) soványított, nagyméretű edény (amfora típusú) oldaltöredéke. Az edény átmérője a töredéknél 380-400 mm. Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 112 mm, Szélesség: 65 mm. Belső oldalán teljesen, egyik törésfelületén, és külsejének kis részén vékony cseppkórétteggel borított. Díszített: két besimított vízszintes, kissé íves árkolás. Talán fűlet, vagy bütyköt kerítő árkolások. (IX. tábla, 5.)

97-es blokk

Ltsz: 2010.41.1.215.

Kívül vörös, belül barna, törésfelülete fekete. Külső felülete fényezett és durvított, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, nagyméretű edény oldal- és aljtöredéke. Fenék átm.: 140 mm, Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 92 mm, Szélesség: 81 mm, Magassága: 35 mm. Díszített: Külső oldalán bekarcolt függőleges vonaldíszek. Belső és külső oldalán is sötét színű lerakódás. Ételmaradvány? (*X. tábla, 5.*)

Ltsz: 2010.41.1.216.

Kívül barna, belül barna, törésfelülete barna. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzel formált, kerámia- és kőzúzalékkal (kalcit) soványított, közepes méretű, enyhén kihajló peremű főzőedény (fazék) perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 180 mm, Falvastagsága: 7 mm, Hossz: 92 mm, Szélesség: 61 mm. Díszítetlen. Külső felületén feketés elszíneződés – égés, főzés nyoma. (*X. tábla, 1.*)

Ltsz: 2010.41.1.217.

Kívül barna, belül sötétbarna, törésfelülete barna. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzel formált, kerámia- és kőzúzalékkal (kalcit) soványított, közepes méretű, enyhén kihajló peremű főzőedény (fazék) perem- és oldaltöredéke. Perem átm.: 160 mm, Falvastagsága: 4 mm, Hossz: 40 mm, Szélesség: 37 mm. Díszített: A perem alatt 1 cm-rel pici, lapos, hosszúkás bütyökkel. (*X. tábla, 2.*)

Ltsz: 2010.41.1.218.

Kívül fekete, belül fekete, törésfelülete sötétszürke. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, közepes méretű edény nyaktöredéke. A töredéknél az edény átmérője 160 mm. Falvastagsága: 5 mm, Hossz: 47 mm, Szélesség: 37 mm. Díszített: külső oldalán besimított díszek. Minta: 4 vízszintes besimítás (8-10 mm-es sávban), majd ezek között a sávok között 6 mm széles sáv – függőleges besimításokkal. (*X. tábla, 6.*)

Ltsz: 2010.41.1.219.

Kívül fekete, belül fekete, törésfelülete fekete. Külső, belső felülete fényezett. Kézzel formált, homokkal soványított, kisméretű edény, talán bögre bordázott nyaktöredéke. A töredéknél az edény átmérője 60 mm. Falvastagsága: 4 mm, Hossz: 25 mm, Szélesség: 20 mm. Díszített: külső oldalán vízszintes bekarcolásokkal, bordázott. (*X. tábla, 7.*)

Ltsz: 2010.41.1.221.

2 db töredék, nincs ragasztva, lehet egy edényé, de nem biztos, nem összeilleszthető. Az egyik falvastagsága kicsit vastagabb.

Kívül vörösesbarna, belül fekete, törésfelülete vörös-sötétszürke. Külső felülete durva, belső felülete simított és fényezett. Kézzel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, nagyméretű tároló-, vagy főzőedény (hombár/ fazék) oldaltöredéke. Falvastagsága: 10-16 mm, Hossz: 60-50 mm, Szélesség: 45-45 mm. Dísztetlen. A vastagabb falú töredék külső oldalán sártapasztás (sár és növényi lenyomat) maradványai látszanak – A néprajzból ismert Gömori lakodalmas edényeknél a parázsban főzésnél figyelhető meg hasonló jelenség. Csak a tapasztásos van lerajzolva. (*X. tábla, 8.*)

Ltsz: 2010.41.1.222.

Kívül szürke, belül fekete, törésfelülete szürke-fekete. Külső felülete simított, belső felülete durva. Kézzel formált, homokkal soványított, vastagfalú oldaltöredék. Falvastagsága: 11 mm, Hossz: 44 mm, Szélesség: 42 mm. Dísztetlen. Másodlagosan ovális alakúra formált és az élei lekerekítettek. (*X. tábla, 4.*)

Ltsz: 2010.41.1.224.

Kívül vörös, belül barnászvörös, törésfelülete sötétszürke. Külső felülete fényezett, belső felülete simított. Kézzel formált, homokkal és kőzúzalékkal (fehér-meszes, kalcit) soványított oldaltöredék. Falvastagsága: 8 mm, Hossz: 46 mm, Szélesség: 43 mm. Dísztetlen. Másodlagosan ovális alakúra formált, az élei nincsenek lekerekítve. (*X. tábla, 3.*)

Katalógus: Bronz leletek (2015-2016)

2015.09.08. No.:04. (15. pont)

Bronztű vízszintesen bordázott, kónikus feje. Teteje egyenes. Fejének átmérője 13 mm, a töredék hossza 13 mm. Zöld patina. Előkerülési helye: Denevér-ági bejárati nagyterem keleti fele, a cseppkőerdő mellől. (*XI. tábla, 1.*)

2015.09.07. No.:42.(6. pont)

Kicsi bronz árvéső. A hosszanti szélein az öntés utáni felesleges anyag nincs lesorjázva/lecsiszolva. Ovális átmetszetű. Hossza: 67 mm. Szélessége: 5x3,5 mm. Sötétzöld patina. Előkerülési helye: Denevér-ági bejárata mögötti nagy teremben, a cseppkőerdő mentén, az első járat szűkület után a járda mellett. (*XI. tábla, 4.*)

2015.09.07. No.:45.(9. pont)

Pici bronzpityke, kerek alapú, domború, gömbszelet metszetű, 0,2-0,1 mm vastag bronz lemezből készített (kalapált). Átmérője: 21x22 mm. A gömbszelet mélysége: 5-6 mm. Két oldalán átlukasztott (kívülről befelé – valószínűleg felvarráshoz), a lyukak átmérője 2x3 mm. Egyik széle vissza van hajolva maga alá, tetején közepén kissé be van nyomva és át van lyukadva (korrózió).

Sötétzöld patina. Előkerülési helye: Csontház-terem alsó része, Acheron-patak túlsó partján lévő oldalágban, a „T” alakú elágazásnál, a szemben lévő fal mellett. (XI. tábla, 2.)

2015.09.07. No.:41.(5. pont)

Egyoldalú öntőformában készített bronz karika. Egyik oldala lapos, a másik domború, kerek/ovális alakú. Külső átmérője: 25 mm. Belső átmérője: 17 mm. Szélessége: 3-5 mm. Vastagsága: 1mm. A szélén egy helyen kis csúcsosodás (öntési csatorna helye?). Sötétzöld patina. Előkerülési helye: Pitvar déli része, az alacsony belmagasságú (1 méter) teremrészben, az itt található cseppkötő és a délkeleti fal közti területről. (XI. tábla, 3.)

2015.09.07. No.:44.(8. pont)

Bronzvarrófej és az alatta lévő tütest egy része. Feje nyújtott, csepp alakú, áttört fűzőlyukkal. Feje oldalról kissé lapított. A tütest kerek átmetszetű, 3mm vastag. Hossza: 49 mm. Sötétzöld patina. Előkerülési helye: Csontház-terem alsó része, Acheron-patak túlsó partján lévő oldalág bejáratában, baloldalt a fal mellett, erősen cseppkövesedett részen, a patak szintjétől 1,5 méterrel magasabban. (XI. tábla, 5.)

2015.09.07. No.:46.(10. pont)

Bronzhajkarika spirál, nyitott oldalán 3, a másikon 4 menetes. Lapos, lekerekített sarkú téglalap átmetszetű, 24 cm hosszú huzalból készült. A huzal vastagság: 2 mm, szélessége: 2-3 mm között váltakozik. A karika külső átmérője: 20 mm, belső átmérője: 16 mm, magassága: 12 mm. Sötétbarnás. Előkerülési helye: Csontház-terem keleti felében az omladék alsó részén az Acheron előbukkanása felett, attól 5-6 méterre dél felé. Omladékkövek által körülölelt fekete, faszenes agyagból. (XI. tábla, 7.)

2016.03.25. No.:--.(3. pont)

Bronzkarpercec töredék (a tárgy fele). Egyik vége megvan, valószínűleg nyitott végű karpercec lehetett. Meglévő vége egyik oldalán rovátkolt díszítésű. Minta: 2 „erőteljesebb” rovátkolás, onnét két irányba (az egyik az ép vége felé) hat-hat finomabb rovátka látható. Domború aljú gömbszelet átmetszetű. Vastagsága: 3 mm. Szélessége: 5 mm. A töredéken mérhető átmérő: 54 mm – valószínűleg nem volt szimmetrikusan kör átmérőjű, a mérhető kisebb átmérője (54 mm) lehetett. Sötétbarna. Előkerülési helye: Pitvar déli részén, az alacsony belmagasságú (1 méter) teremrészben, az itt található cseppkötőtől délre a keleti fal mellett. (XI. tábla, 6.)

2016.03.25. No.:--.(2. pont)

Bronzhajkarika spirál, 3 menetes. Eredetileg az egyik oldalon nyitott lehetett (2 és 3 menet ebben az esetben). Egyik vége befelé be van hajlítva (eltorzult). Lapos, lekerekített sarkú téglalap átmetszetű, 22 cm hosszú huzalból készített. A huzal szélessége: 4 mm, vastagsága: 1-1,5 mm. A karika külső átmérője: 21x22 mm, belső átmérője: 17x18 mm, magassága: 13-14 mm. Sötétzöld és

zöld patina. Előkerülési helye: Pitvar északi fala mentén, a Kémény irányába közelebb eső oldalfülkéből. Közvetlenül a fal mellől, 5-10 cm mélységből. (XI. tábla, 8.)

2015.09.08. No.:07.(18. pont)

Egy nagyobb bronzöntecs töredéke. Egyik lapja sima, másik göröngyös. Hossza: 43 mm. Szélessége: 29 mm. Vastagsága: 12 mm. Sötétzöld patina. Előkerülési helye: Fekete-terem keleti felén a sík, köves, agyagos felszínű részről. (XI. tábla, 9.)

2015.09.08. No.:05.(16. pont)

Két darab kerek átmetszetű, 2 mm vastag bronz dróthuzal, valószínűleg tütöredékek, a rajzon „A” és „B” jelzésekkel megkülönböztetve.

„A” töredék: sötétzöld patina, enyhén hullámos, „S” alakú. Hossza: 28 mm. Egyik végénél törött, a másikonál lekerekített. Előkerülési helye: Csontház-terem alsó része, Acheron-patak túlsópartján lévő oldalágban, a „T” alakú elágazástól egy méterre jobbra, a járat közepén. (XI. tábla, 10.)

„B” töredék: szürkés, réz színű, „U” alakban meghajlított. 72 mm hosszú drótból készült. Mindkét végénél törött. Előkerülési helye: a Denevér-ági bejárat mögötti nagy teremben, a cseppköerdő mentén, az első járatszükület után a járda mellett. (XI. tábla, 11.)

2015.09.07. No.:49.(12. pont)

Kétélű bronzborotva, karikás végű nyéllal. A nyele áttört (hosszúkás-ovális) a karika és a borotva teste között. A karika a nyél végéről hiányzik, le van törve, a nyélteste a borotva egyik lapja felé enyhén meg van hajolva. A borotvatestre nagyjából lekerekített téglalap alakú, közepén, hosszúkasan áttört. Öntött, majd a testrészt kalapálással lapított. Az egyik élén csekély csorbulások. Nagyon jó állapotú megtartása van. Sötétzöld patina, helyenként kissé feketés. Lapja (pengéje) 1 mm vastag, 52 mm hosszú és 47 mm széles. Nyelének hossza 30 mm, ebből 8 mm a pengén van, 18 mm széles (a két szár). Nyél szárainak átmetszete csúcsokban végződő ovális, 2x3 mm vastagok. Az eszköz teljes hossza 72 mm. Előkerülési helye: Pitvar északi oldalában lévő kis oldalfülke előtt, a többszörösen átforgatott földből. (XII. tábla, 1.)

2015.09.07. No.:37.(1. Pont)

Ívelt, homorú élű, kiugró gerincű, bordázott pengéjű bronztokos lándzsahegy. Törött, két darabra, köpője és a hegy rövid köpőrészével. Hossza: 121 mm, Pengeszélessége: 23 mm, Köpű átm.: 19x20 mm. A köpű lemeze a végénél 1 mm vastag. Három lyuk van a köpűn: egy a penge alatt 0,5 cm-rel és kettő egymással szemben, az előzőre merőlegesen, a pengétől 2,5 cm-re. Az éle helyenként kissé csorbult. A pengéhez közeli lyuk alatt 3 mm-rel el van a köpű törve. A törésnél és a felső lyuknál a bronz felülete sérült, a lyuk felett éles töréssel van behajolva, a sérüléseket okozhatta

a barlang kőtörmelékes kitöltése is. Sötétzöld patina. Előkerülési helye: Kémény északi felében, a sík, agyagos, köves felszínű résznél, a keleti fal tövében. *(XII. tábla, 3.)*

2015.09.07. No.:43.(7. Pont)

Bronztokos baltaél töredéke. Enyhe oldalívű. Az él felett 2 cm-rel három függőleges borda. Mind a két oldalának felületén behorpadások, sérülések. Sötétbarna. Előkerülési helye: Csontház-terem északkeleti részén, az omladék legalsó teraszosorán kerület elő. *(XII. tábla, 2.)*

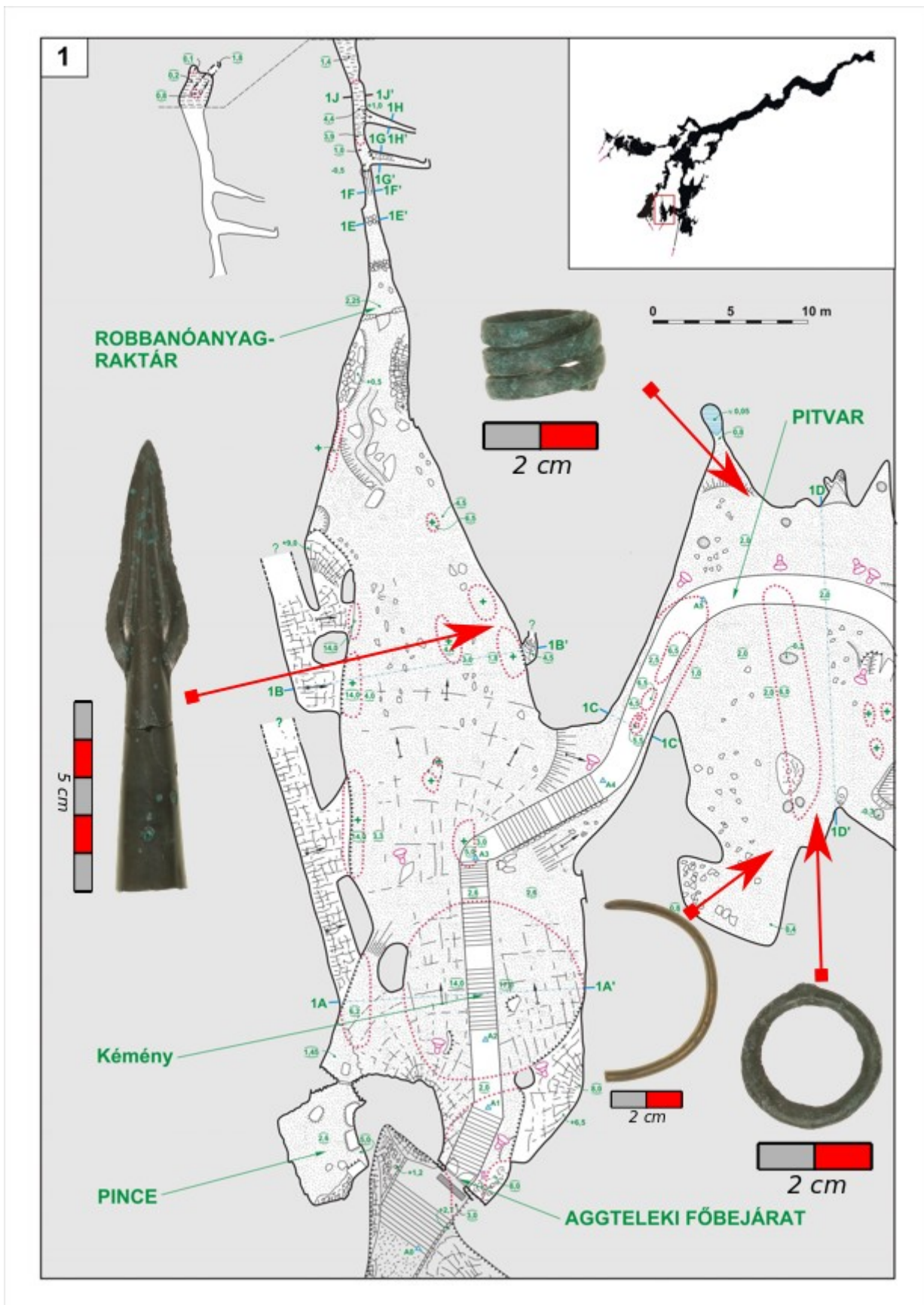
2015.09.08. No.:03.(14. Pont)

Bronztokos véső, ép. Hossza: 63 mm, Élszélessége: 12,5 mm, Köpőjének belső átm.: 13 mm, külső átm.: 20x17 mm, belső hossza: 35 mm. A köpő külső oldalán, az egyik keskenyebb oldalon egy kis akasztó bütyök van. Előkerülési helye: Denevér-ági bejárat mögötti nagy teremben a törmelék lejtő felső részén, a járda mellett. *(XII. tábla, 4.)*

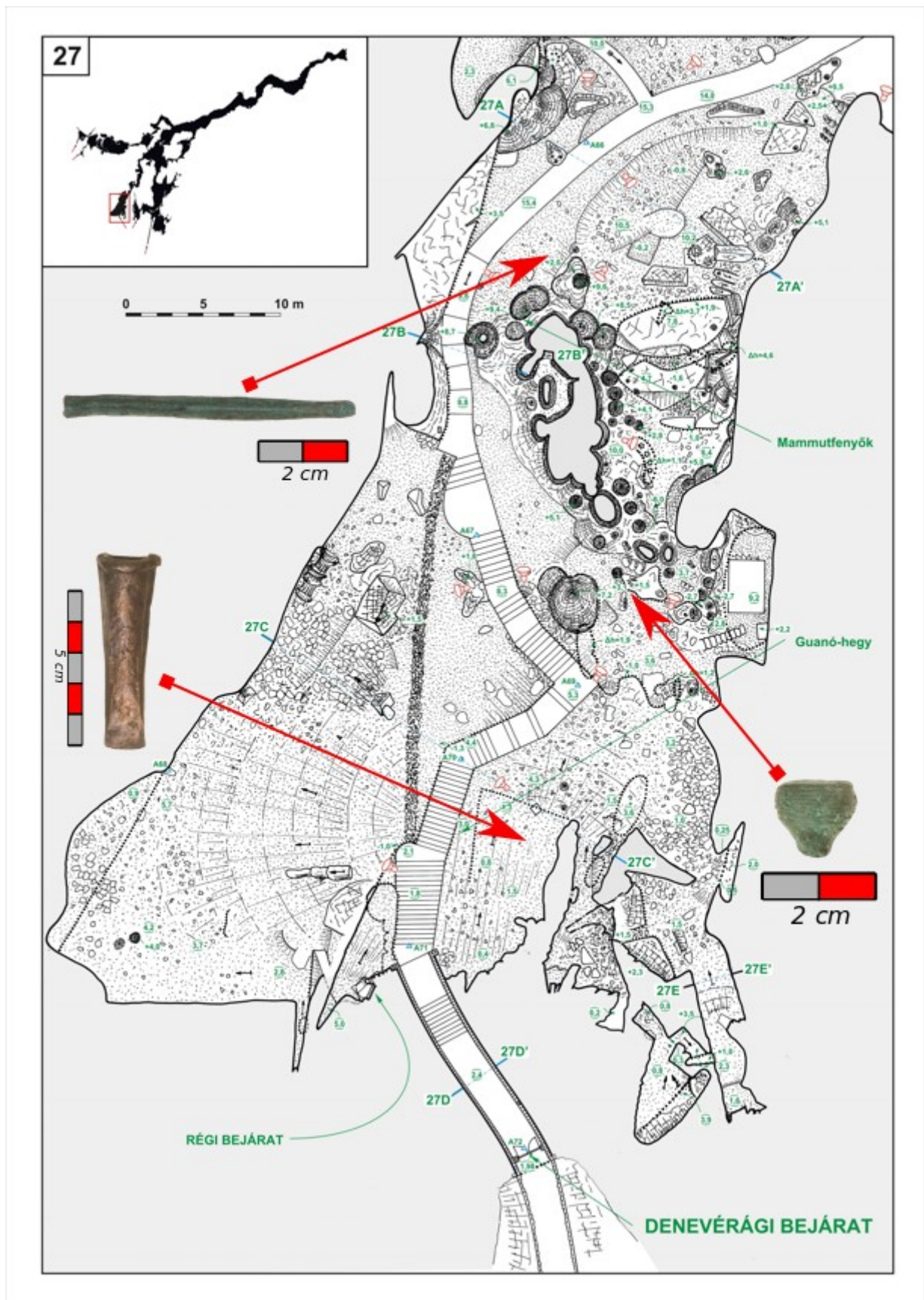
Baradla-barlang, Aggteleki szakaszának térkép lapjai

Prof. Dr. Szunyogh Gábor által készített térképlapokat közlöm a Baradla-barlang Aggteleki szakaszának azon részeiről, amelyek a dolgozatban is említésre kerülnek. Azok közül is a felvázolt főút vonal lapjait közlöm csak, mert a lelet feldolgozás azt érinti. A dolgozatban rajzformájában leközölt bronzok közül néhányat a térképlapokon fotókkal megjeleníték a 2015 és 2016-os kutatások alkalmával előkerült leletekből. A tárgyak előkerülési helyét piros nyíllal jelöltem.

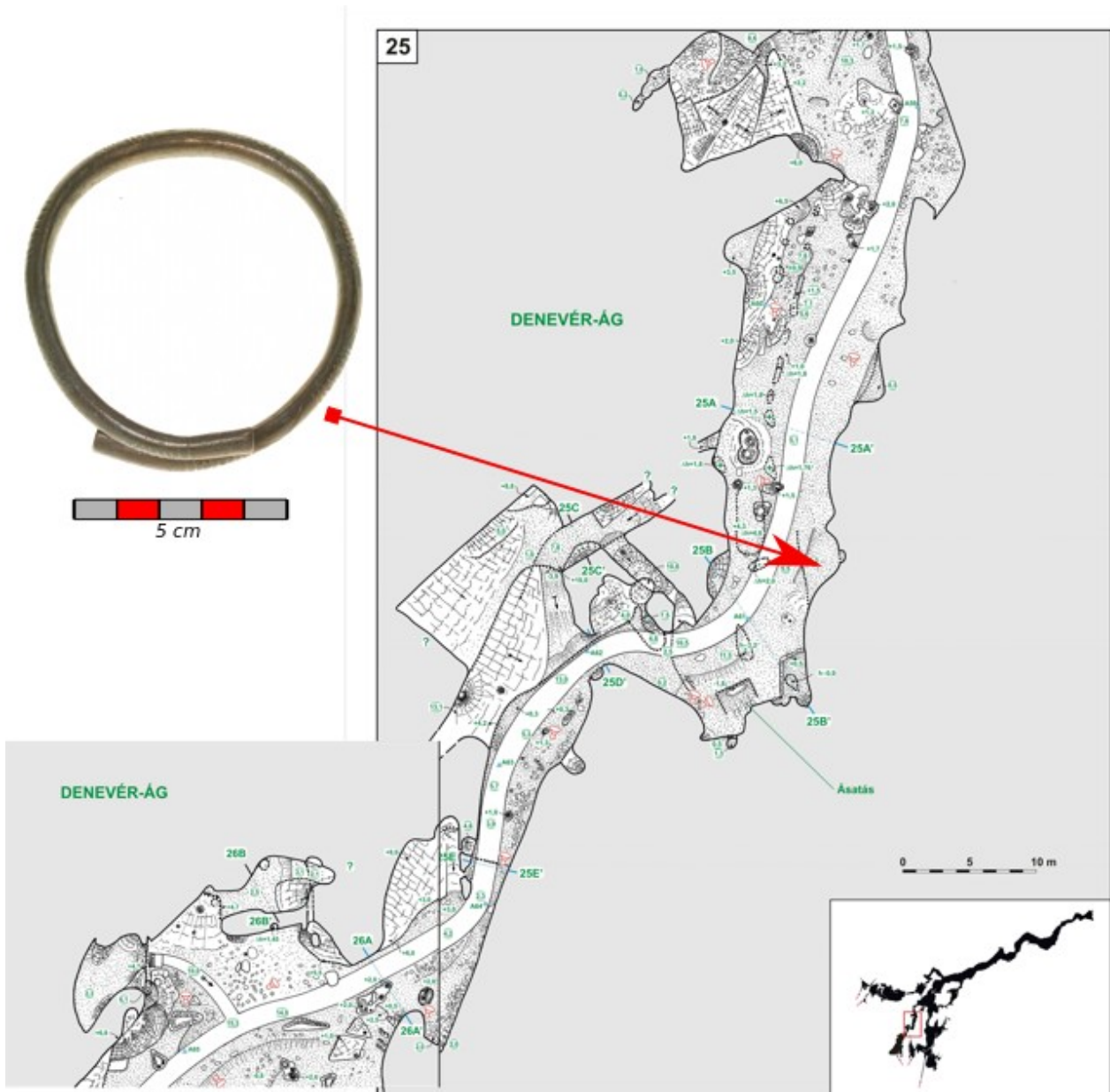
A térképlapok úgy követik egymást, mint ahogy a barlang leírását közöltem: Főbejárat, Kémény az első lapon, a következőn a Denevér-ági bejárat, a továbbiak a leírás szerinti sorrendben. Egyes térképlapokon feliratokat helyeztem el, amelyeket pirossal kereteztem és piros nyíllal jelöltem a magyarázatok helyét.

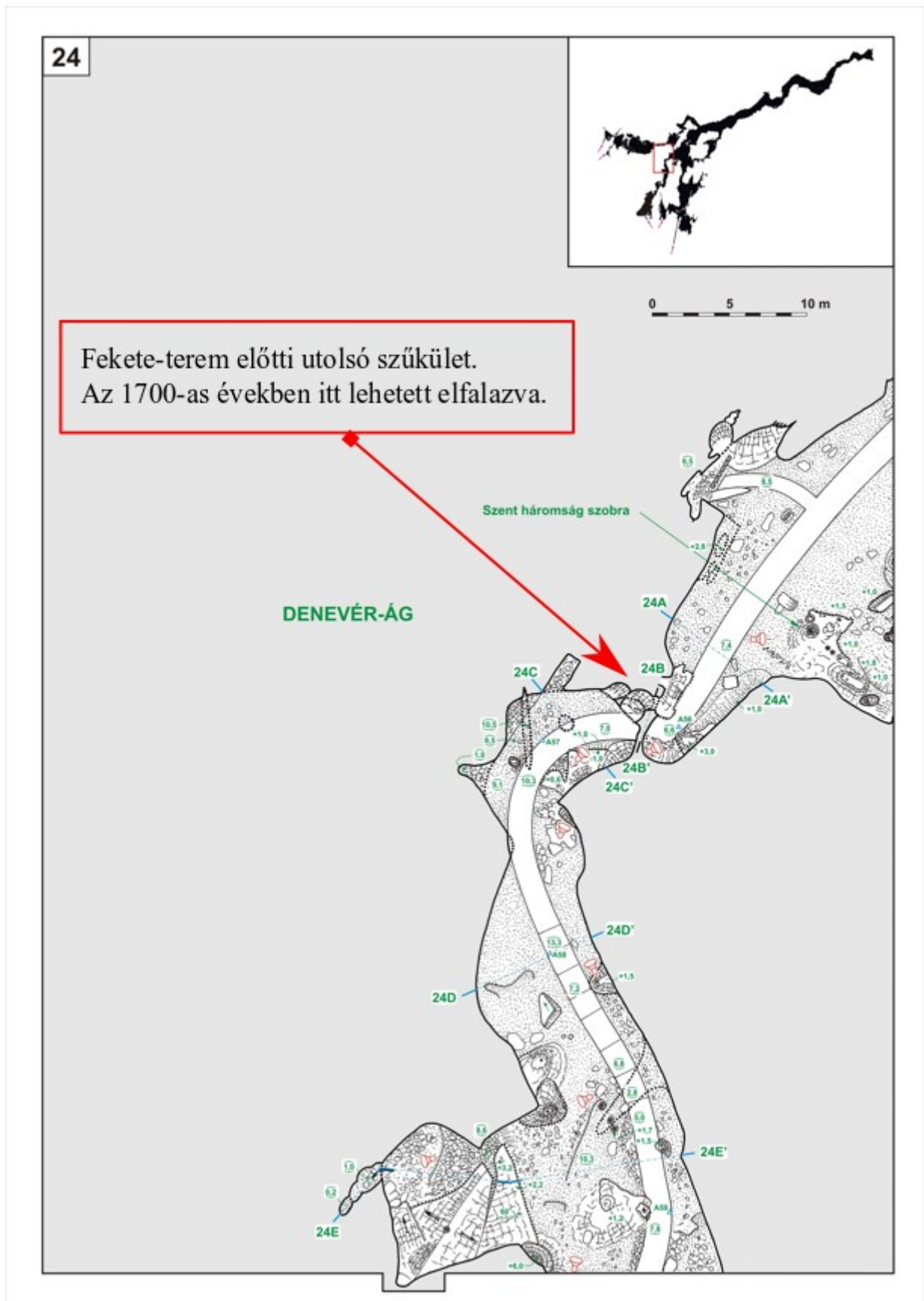
1. térképlap: Főbejárat, Kémény és a Pitvar jelentős része. A bronzlándzsahegy, bronz karperec töredék, kis bronzkarika és az egyik bronz hajkarika fotóival és előkerülési helyeikkel.

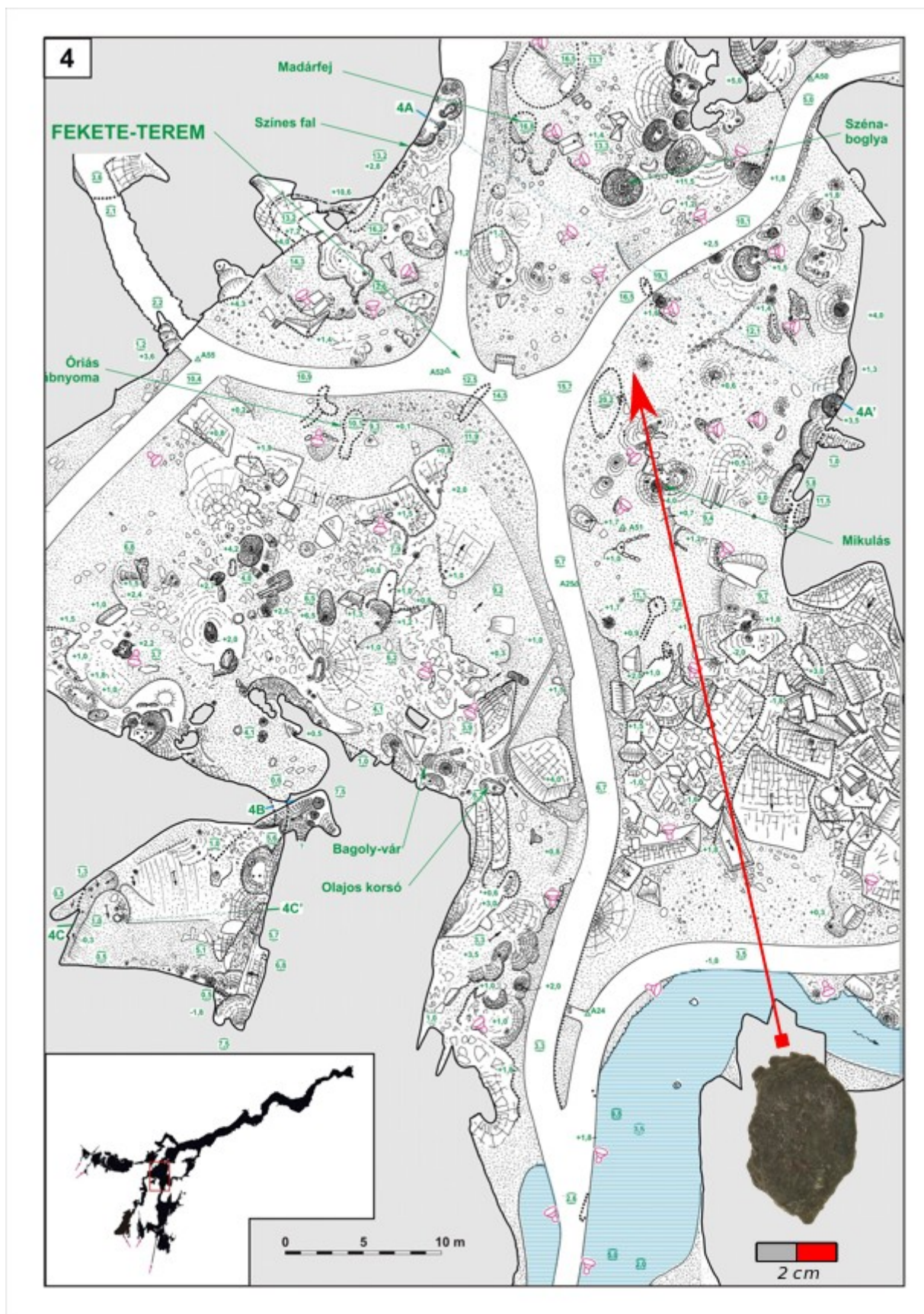
2. térkép: Denevér-ági bejárat és a nagy terem. A bronztokos véső, a díszített bronztű feje és a kicsi bronzvéső fotóival és előkerülési helyeikkel.

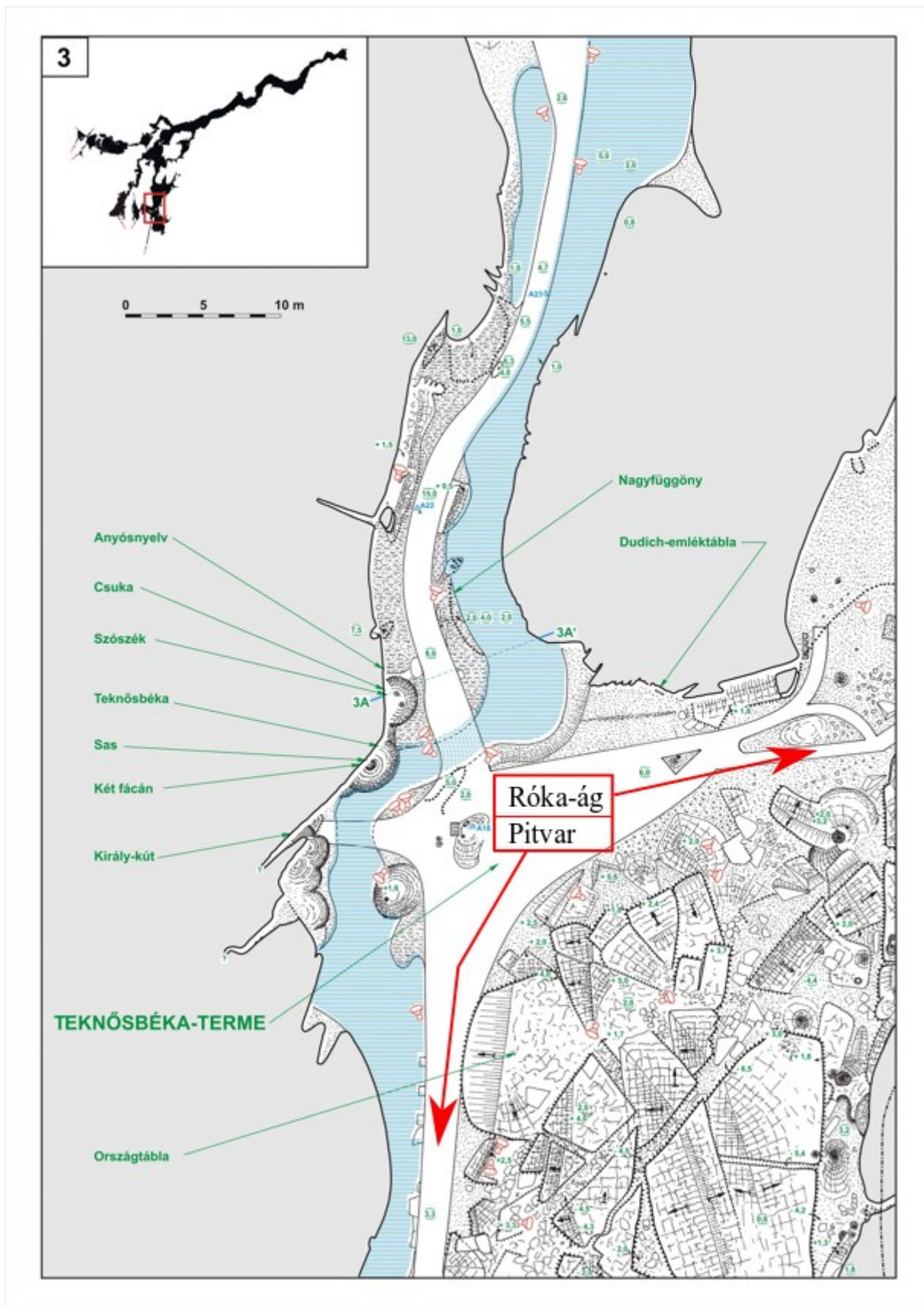
3. térképlap: Denevér-ág folyosó szakasz közepe. 2015-ben előkerült bronz díszített karperec fotója és előkerülési helye.

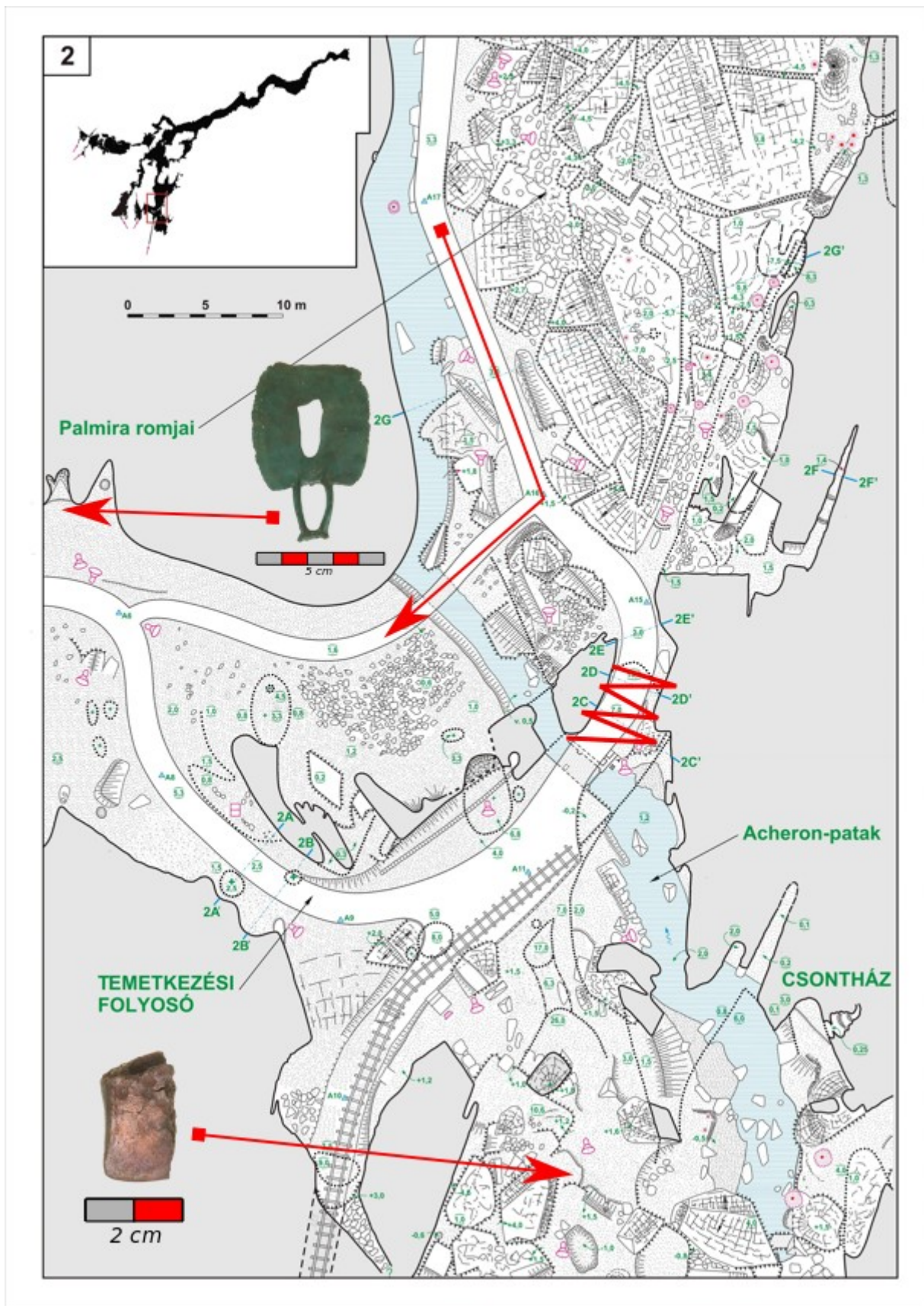
4. térképlap: Denevér-ág folyosó szakasz Fekete-terem felőli vége, és a Fekete-terem torkolata.

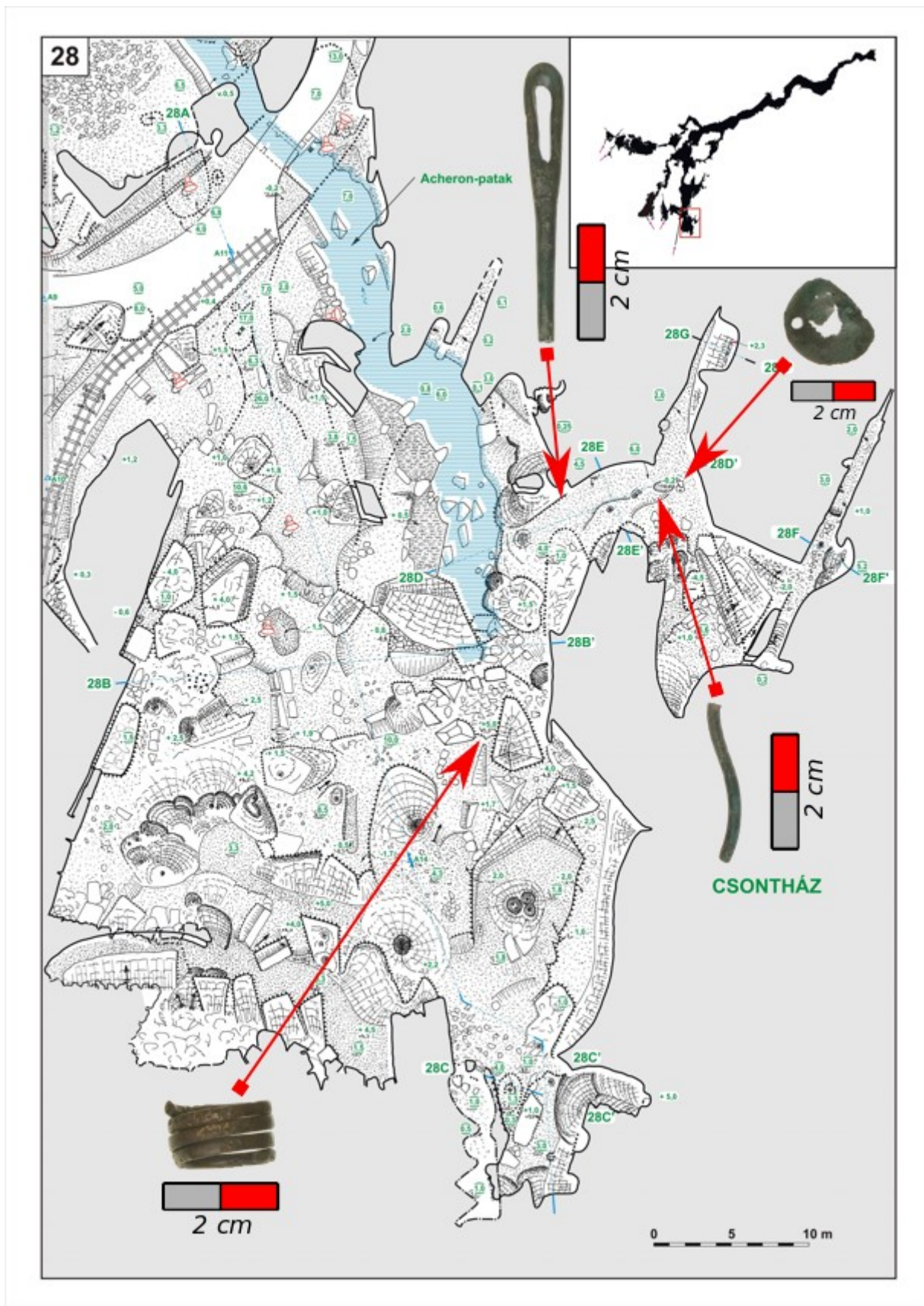
5. térképlap: Fekete-terem és az Acheron-patak. Az itt előkerült bronzöntecs töredék és annak előkerülési helye.

6. térképlap: Teknősbéka-terme és az Acheron-patak.

7. térképlap: Acheron-ág, Pitvar, Temetkezési-folyosó, Csontház-terem alsó része. Bronzborotva és bronztokos baltaél töredékének fotója és előkerülési helyeik. A piros nyíl az őskorban is járható útvonal, a piros cikk-cakk vonal mesterségesen tágitott járat, őskorban nem volt járható.

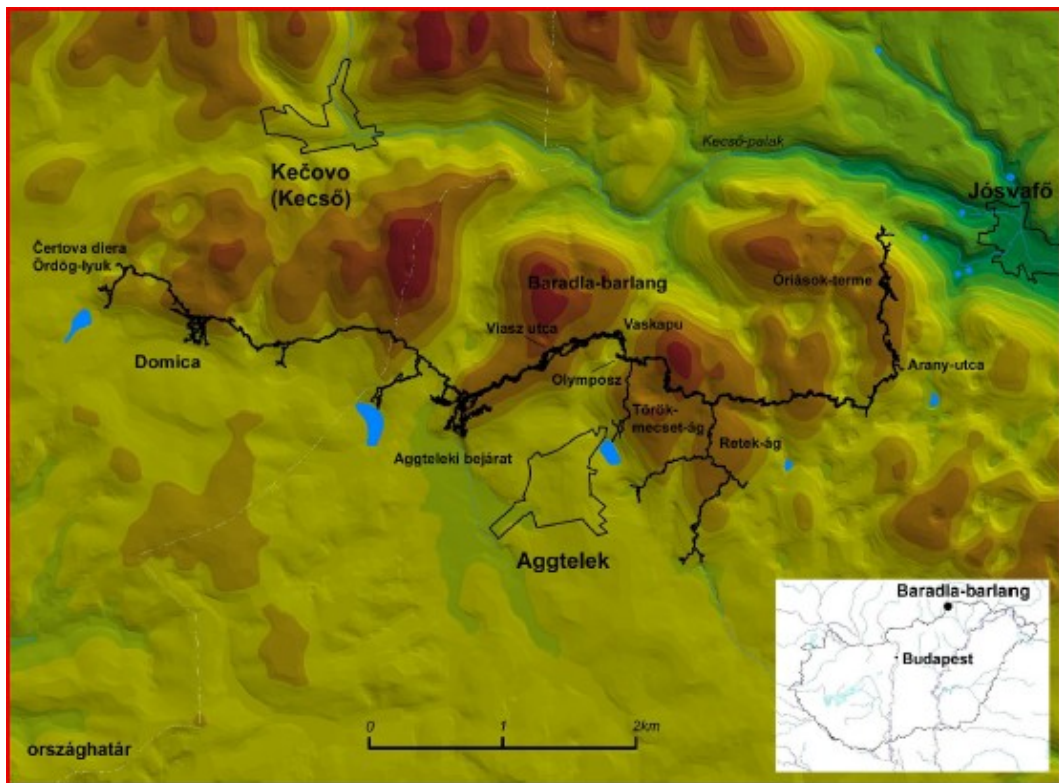

8. térképlap: Csontház-terem. Bronz varrotű töredék, bronz pityke, bronz tűtöredék és az egyik bronz hajkarika fotója és előkerülési helyeik.

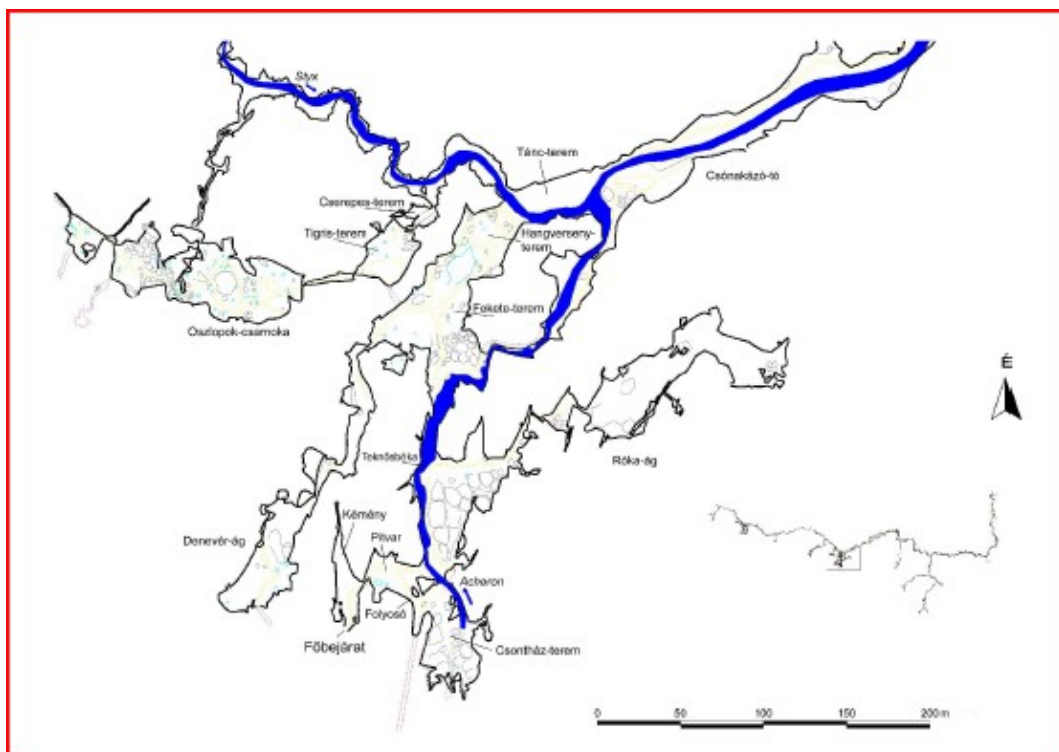
Képek jegyzéke

- 1. kép** A Baradla-Domica barlangrendszer alaprajza és a környék domborzata, a rekonstruált vízrajzzal. - *HOLL 2007. 1. kép.*
- 2. kép** A Baradla-Domica barlangrendszer Aggteleki szakaszának alaprajza. - *HOLL 2007. 2. kép.*
- 3. kép** A 2000 és 2016 között előkerült bronzleletek szóródása. - A térképet Holl Balázs készítette, amelyhez az 1989-ben kiadott Baradla-atlasz szolgált alapul. A terepen a leletek pontos helyét Holl Balázs vezette térképre és digitalizálta be.
- 4. kép** A 2019-ben előkerült bronzleletek szóródása. - A térképet Holl Balázs készítette, amelyhez az 1989-ben kiadott Baradla-atlasz szolgált alapul. A terepen a leletek pontos helyét Nyíró Ádám Artúr vezette térképre és Holl Balázs digitalizálta be.
- 5. kép** 2000 és 2019 között előkerült késő bronzkori fémleletek szóródása. - A térképet Holl Balázs készítette, amelyhez az 1989-ben kiadott Baradla-atlasz szolgált alapul. A terepen a leletek pontos helyét Holl Balázs és Nyíró Ádám Artúr vezette térképre és Holl Balázs digitalizálta be.
- 6. kép** Nyáry Jenő ásatásán előkerült bronz leletek a Csontház teremből. - NYÁRY 1881. 1-7. ábra.
- 7. kép** A Pitvar blokkjai és a bennük a 2001/2002 -ben talált késő bronzkori kerámiák. - Az ábrát készítette Nyíró Ádám Artúr. A térképet a blokkfelosztással Holl Balázs készítette, amelyhez az 1989-ben kiadott Baradla-atlasz szolgált alapul.

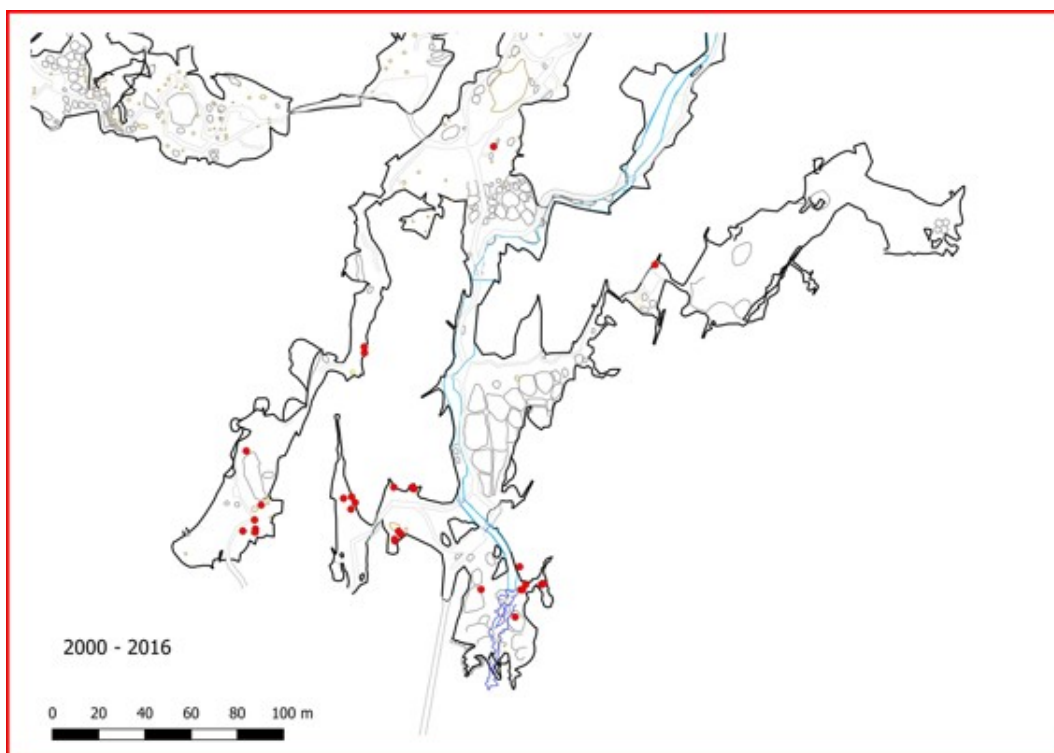
Képek/Ábrák

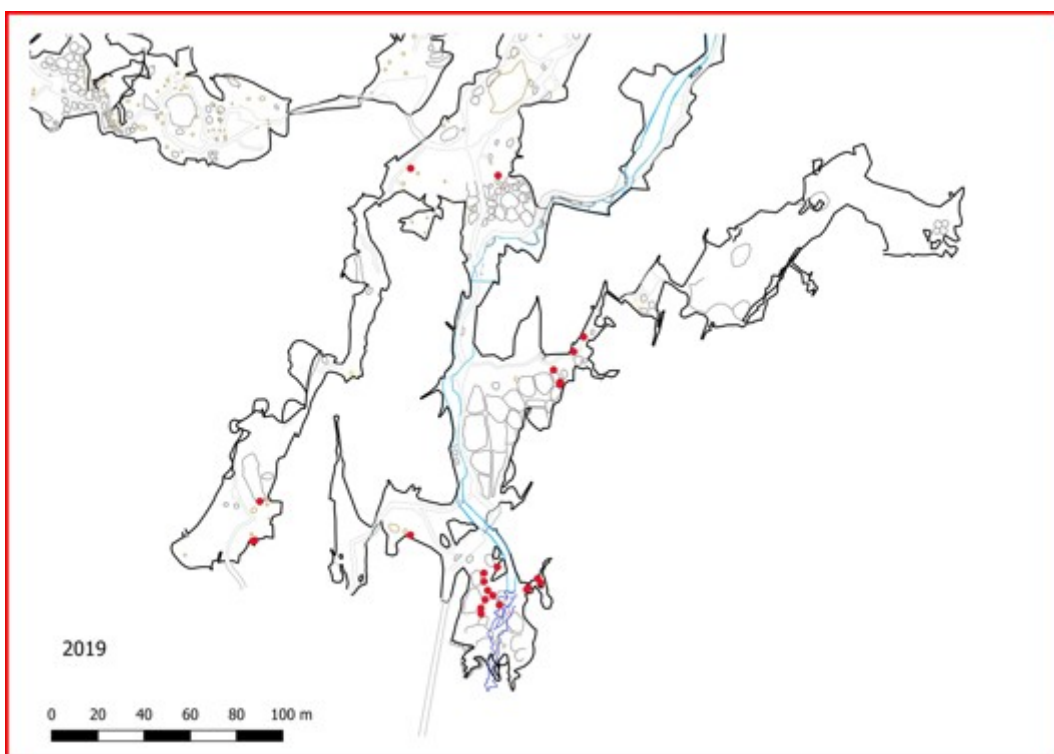
1. kép A Baradla-Domica barlangrendszer alaprajza és a környék domborzata, a rekonstruált vízrajzzal.

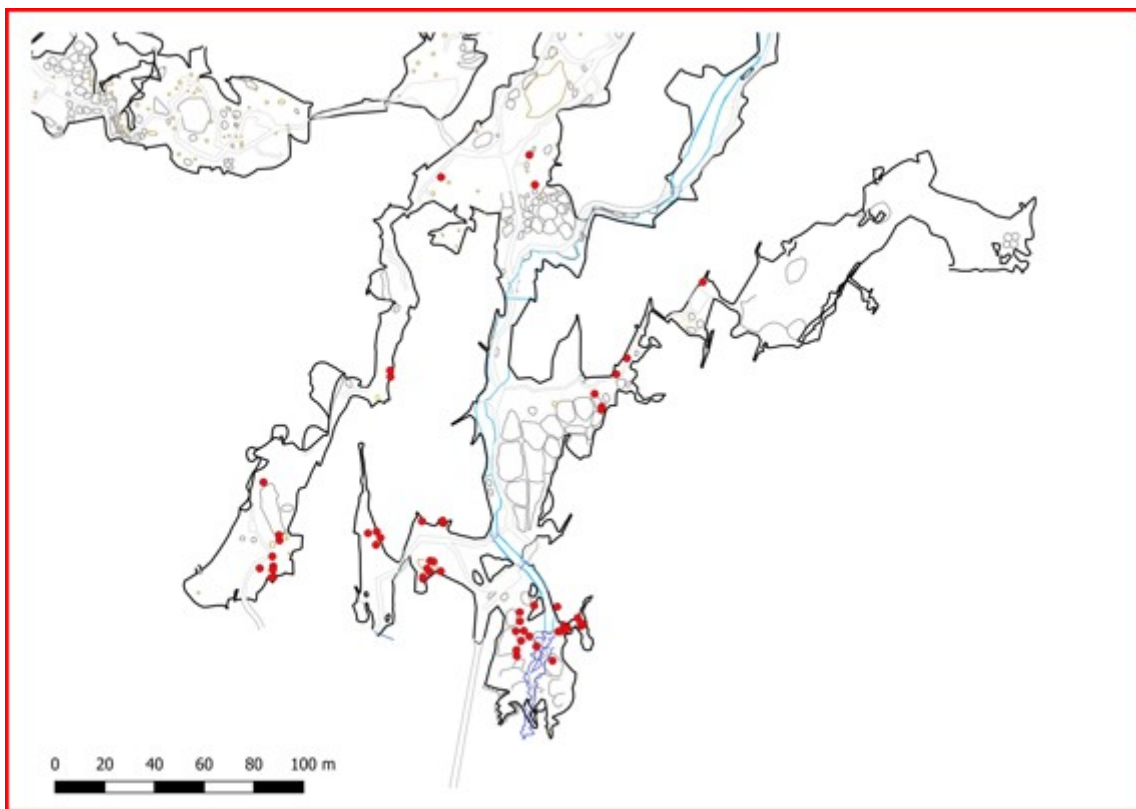
2. kép A Baradla-Domica barlangrendszer Aggteleki szakaszának alaprajza.

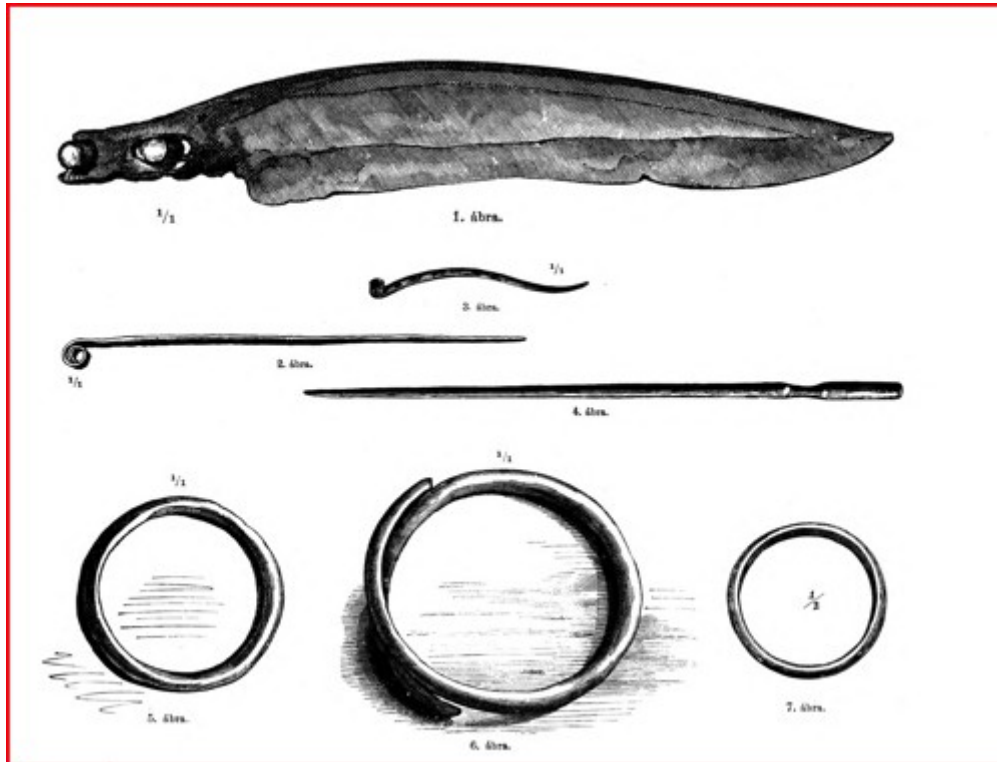
3. kép A 2000 és 2016 között előkerült késő bronzkori fémleletek szóródása.

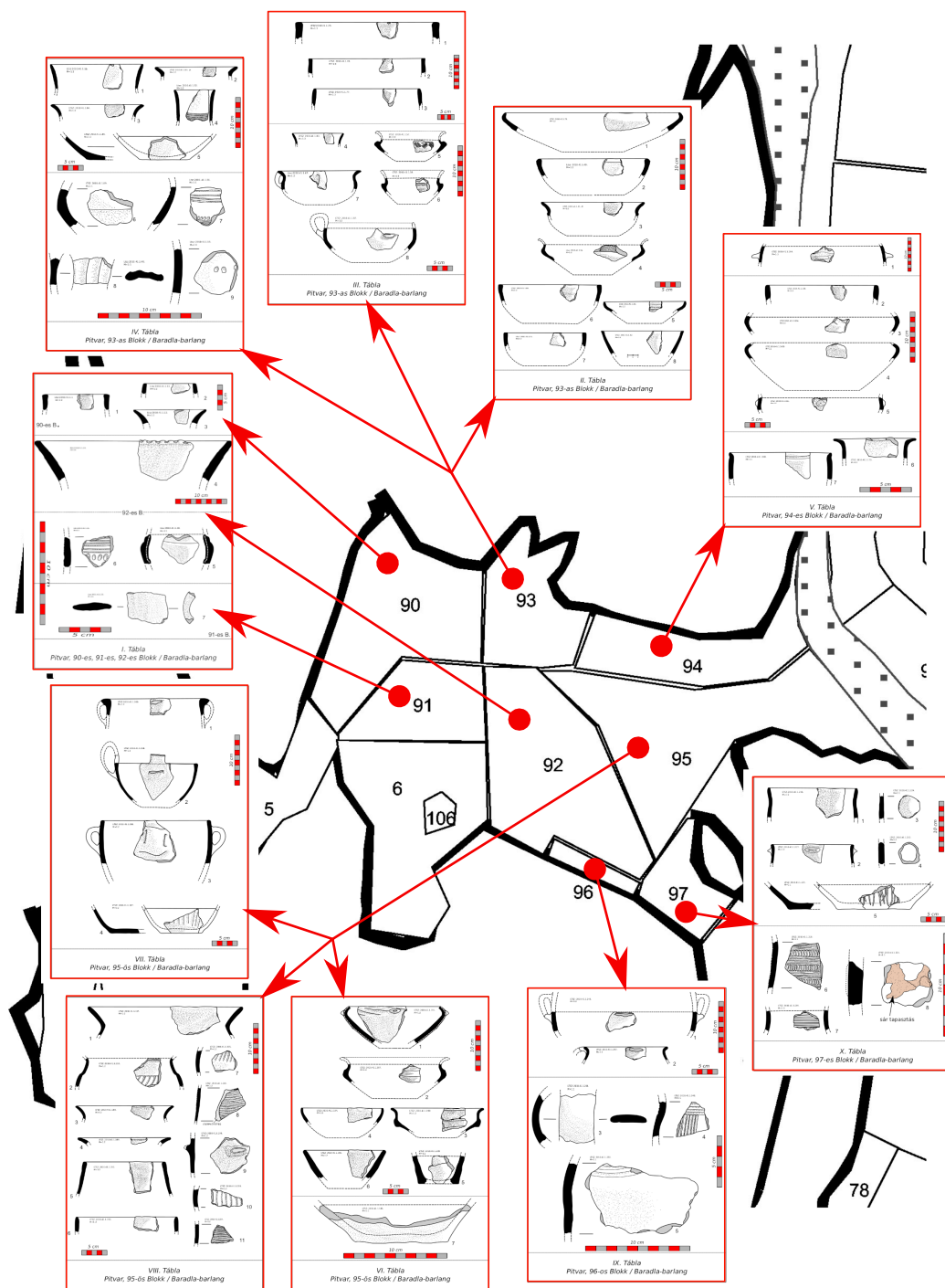
4. kép A 2019-ben előkerült késő bronzkori fémleletek szóródása.

5. kép 2000 és 2019 között előkerült késő bronzkori fémleletek szóródása.

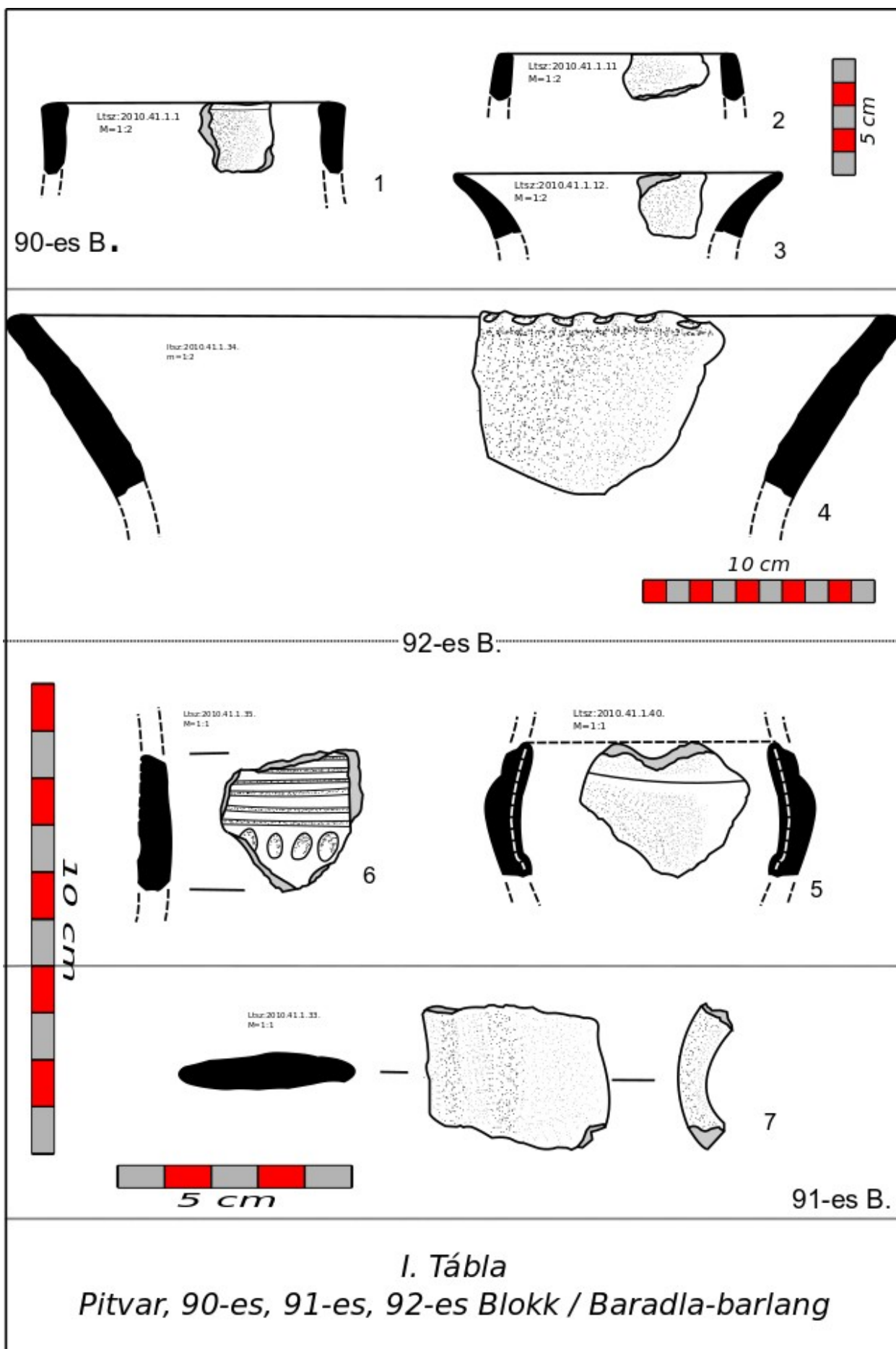

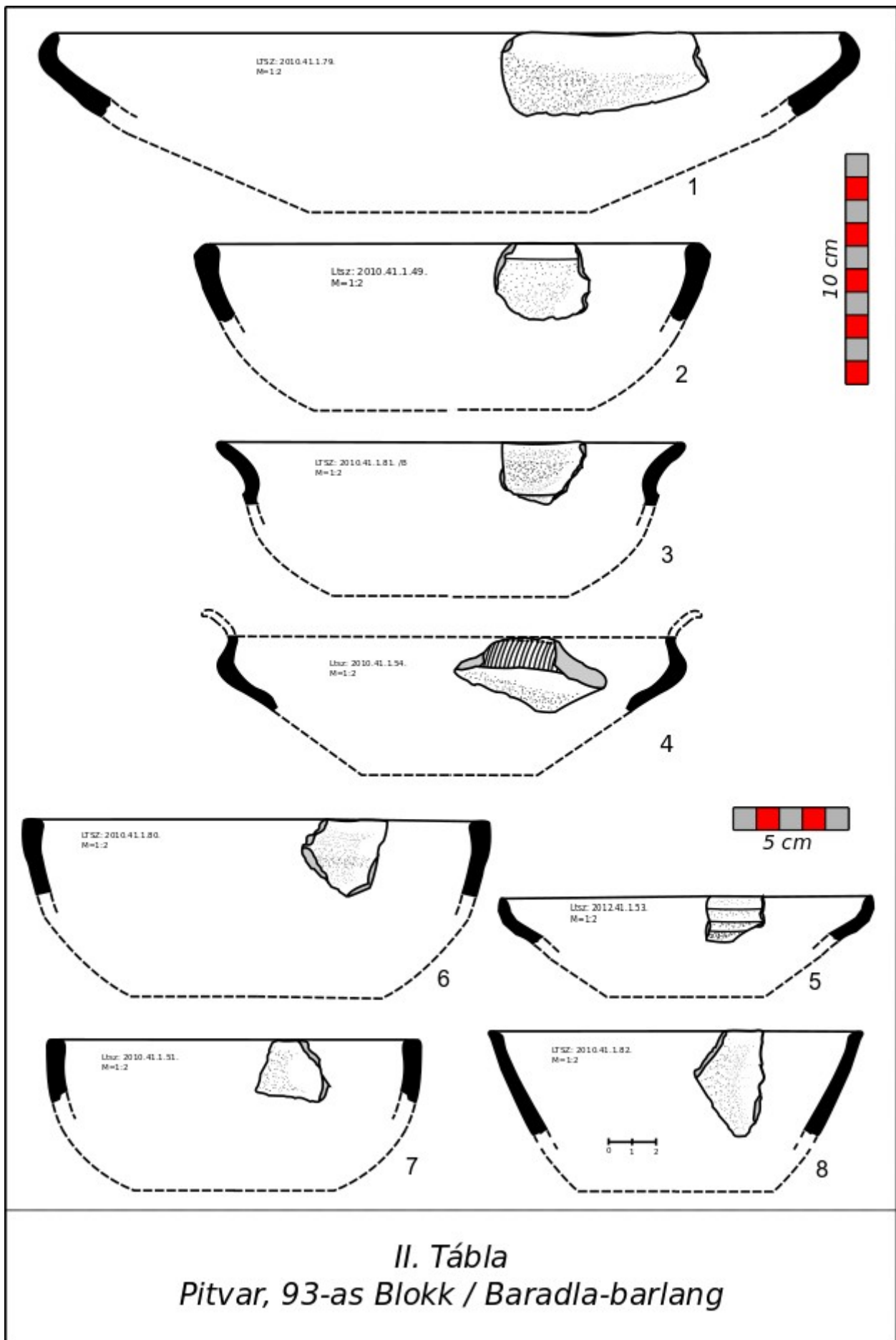
6. kép Nyáry Jenő ásataján előkerült bronz leletek a Csontház teremből.

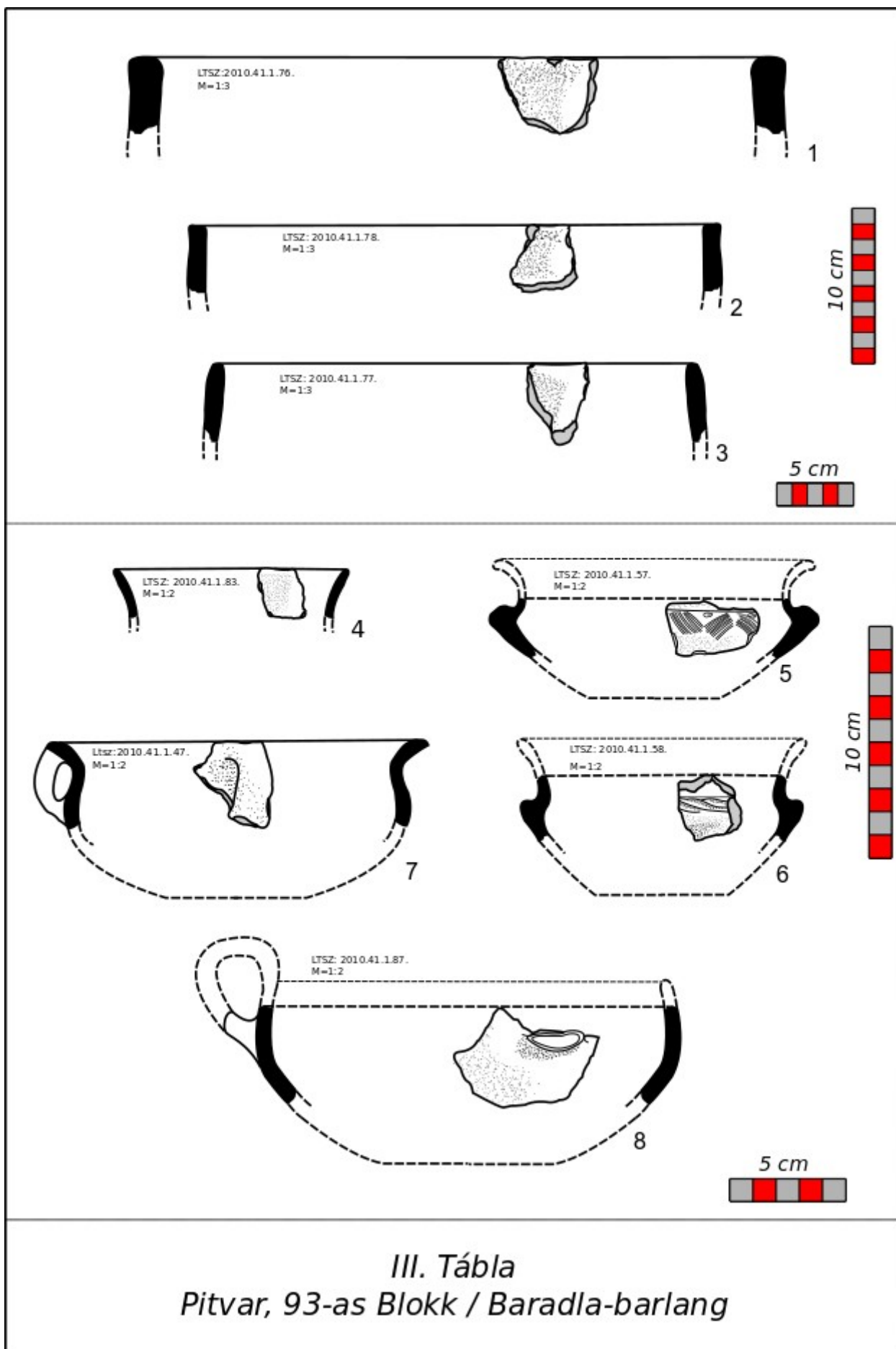

7. kép A Pitvar blokkjai és a bennük a 2001/2002 -ben talált késő bronzkori kerámiák.

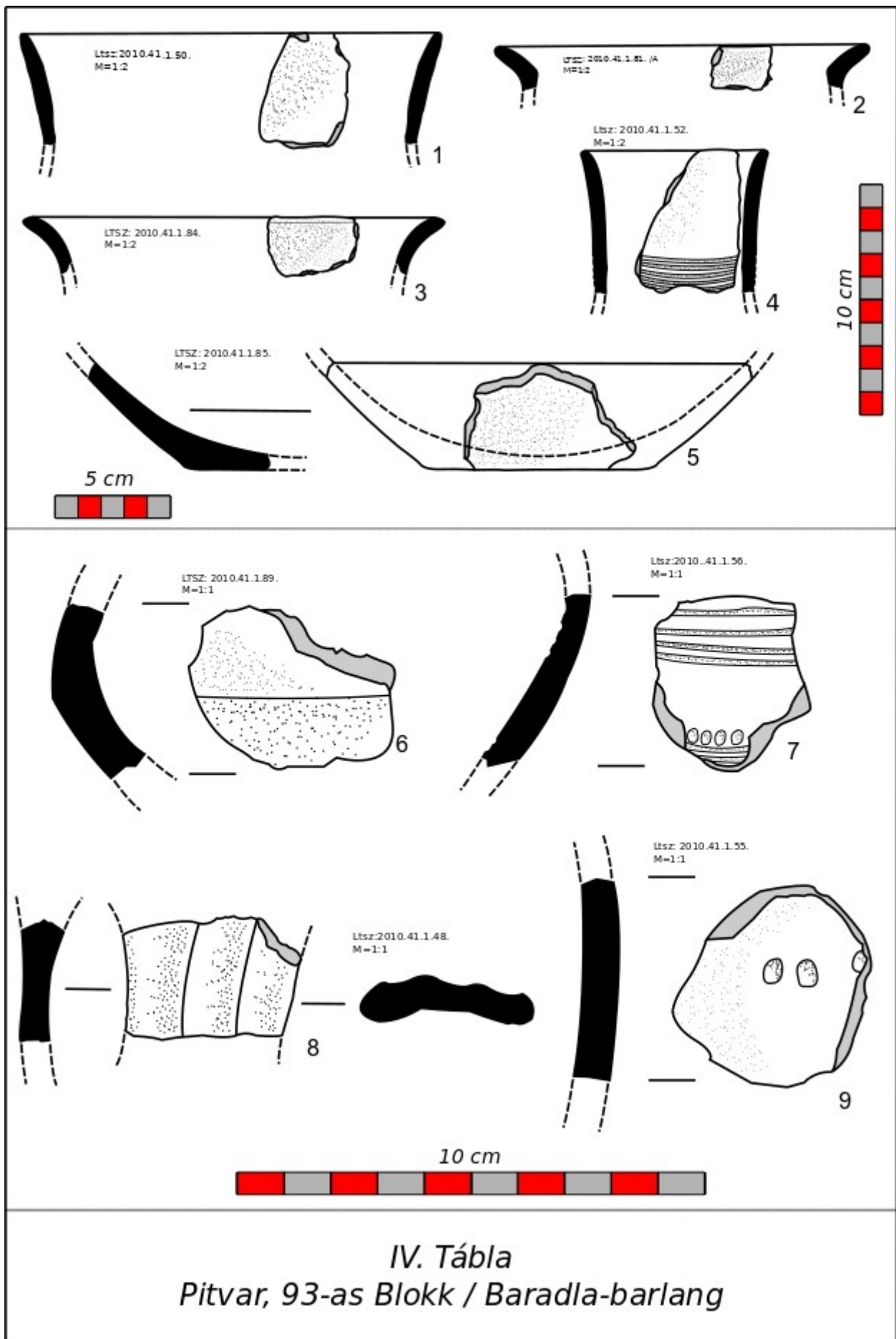
Táblák

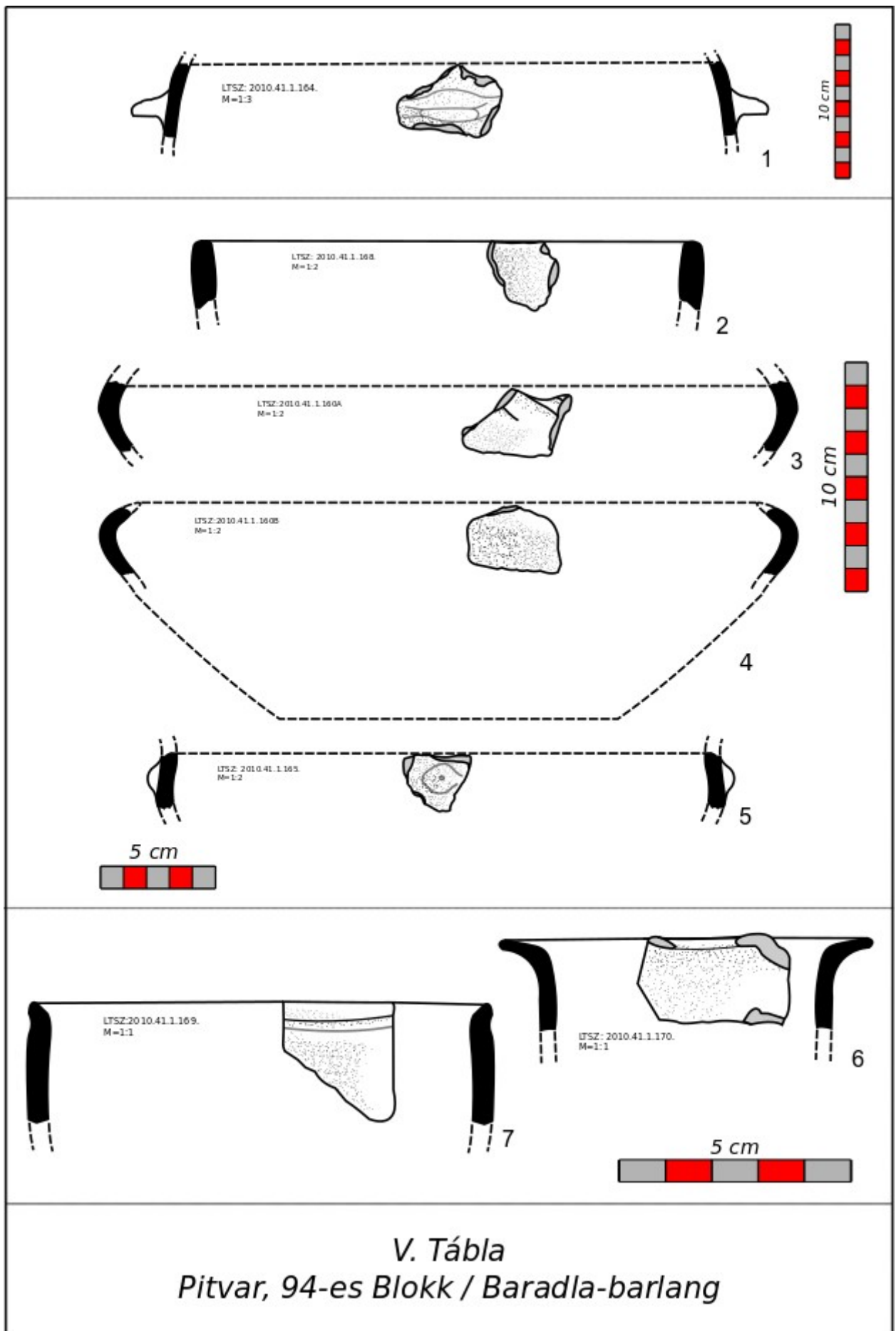

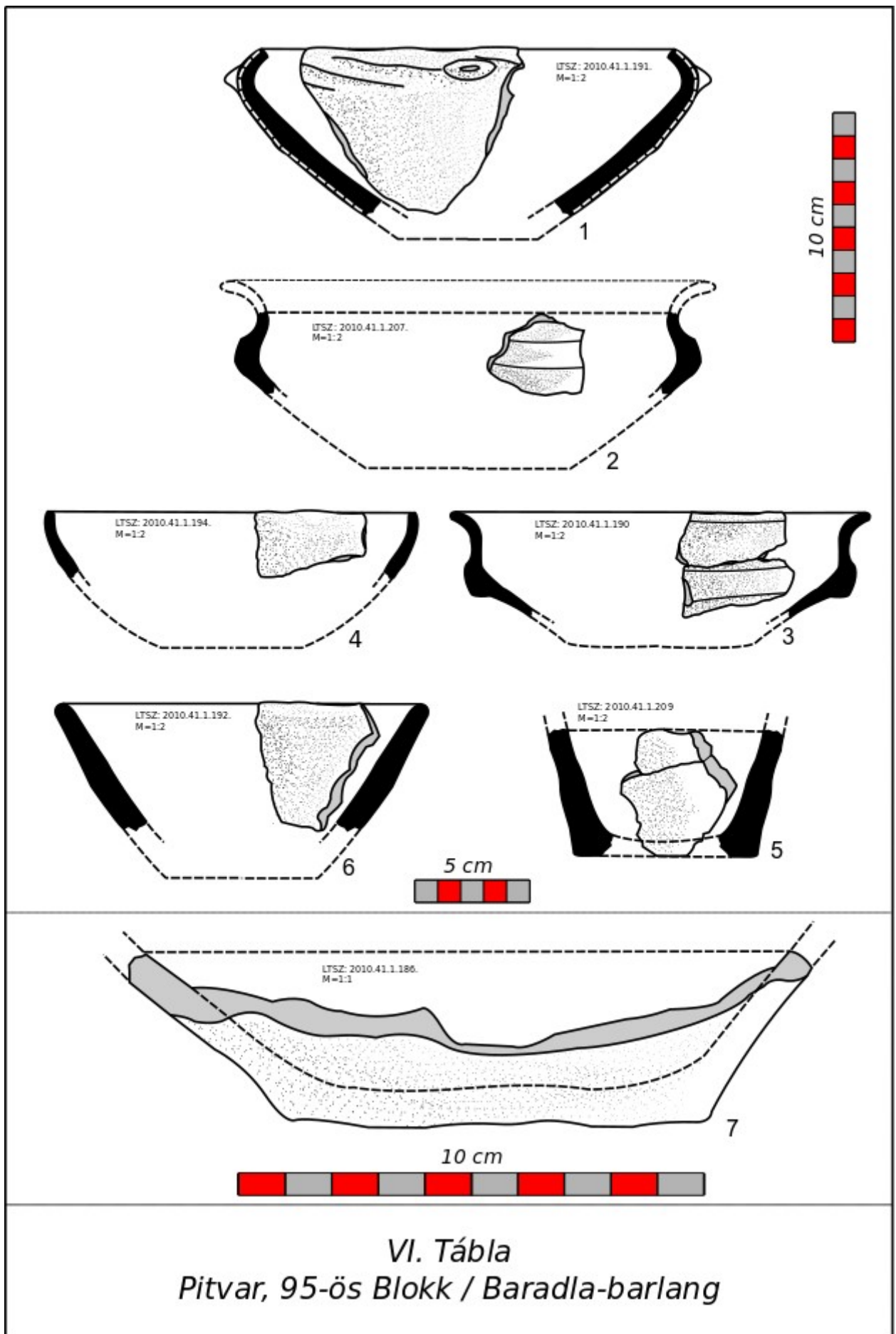
III. Tábla
 Pitvar, 93-as Blokk / Baradla-barlang

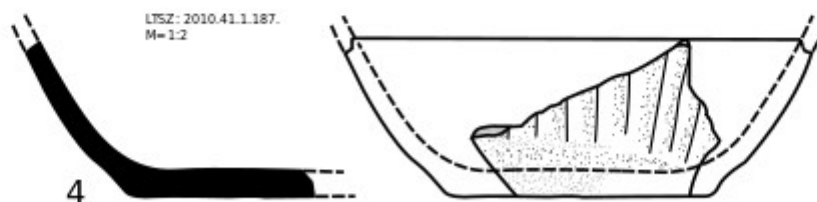
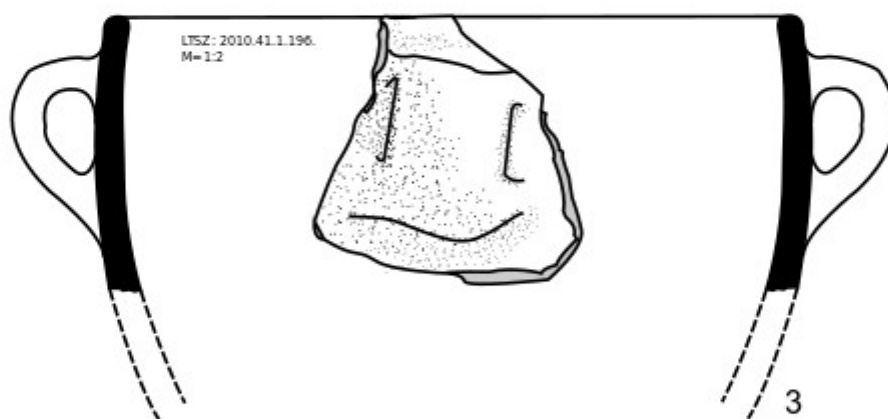
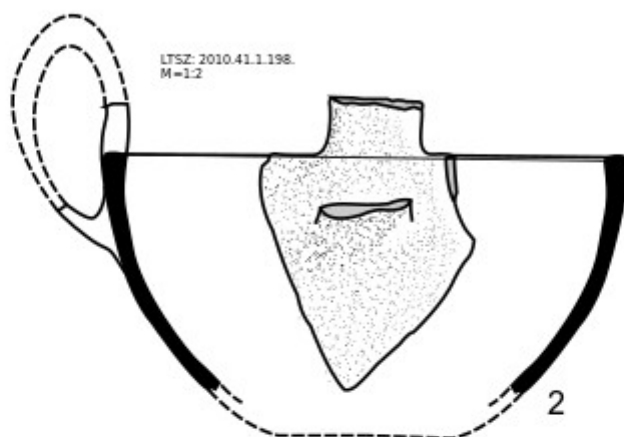
IV. Tábla
 Pitvar, 93-as Blokk / Baradla-barlang

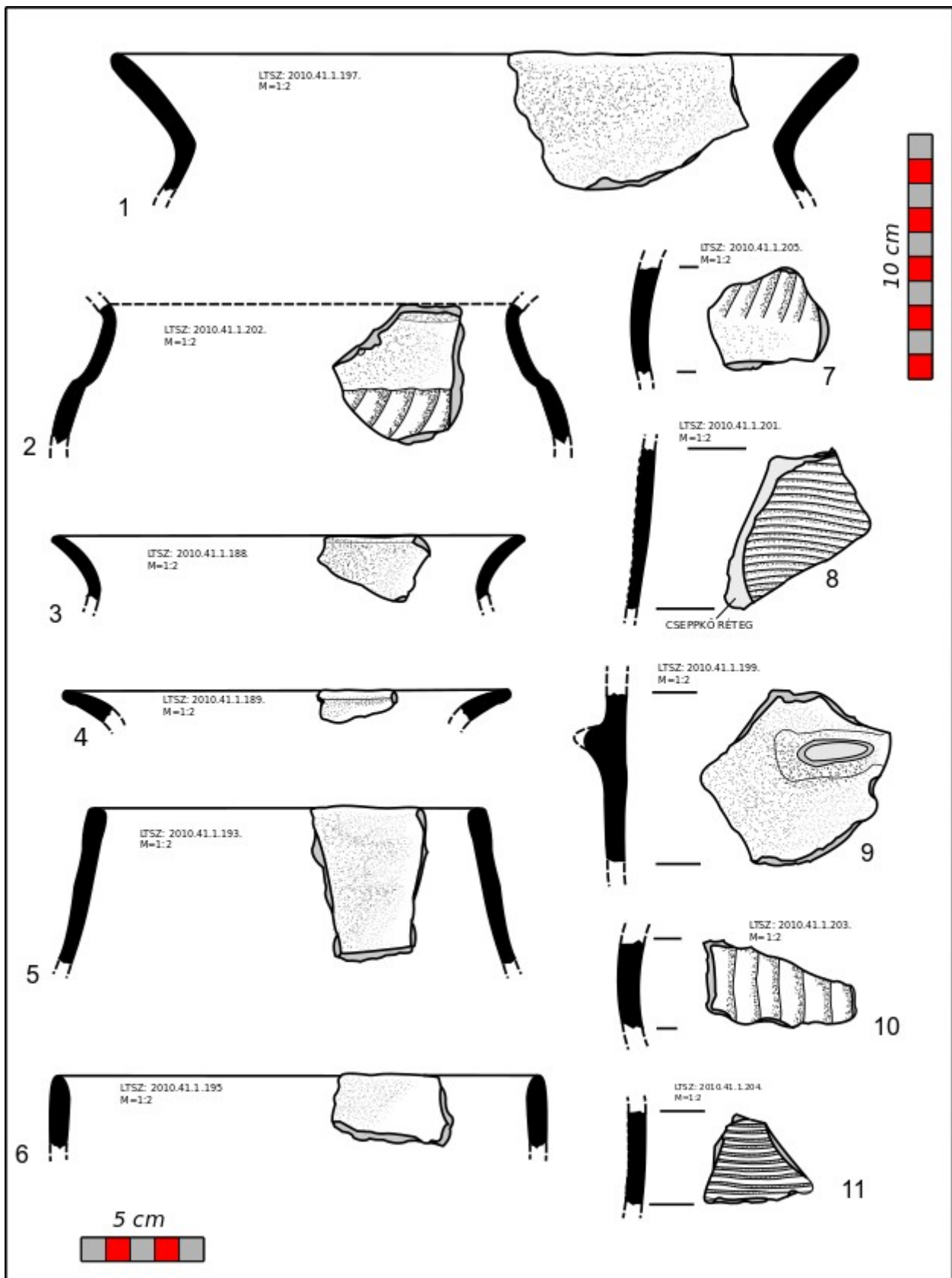
V. Tábla
 Pitvar, 94-es Blokk / Baradla-barlang

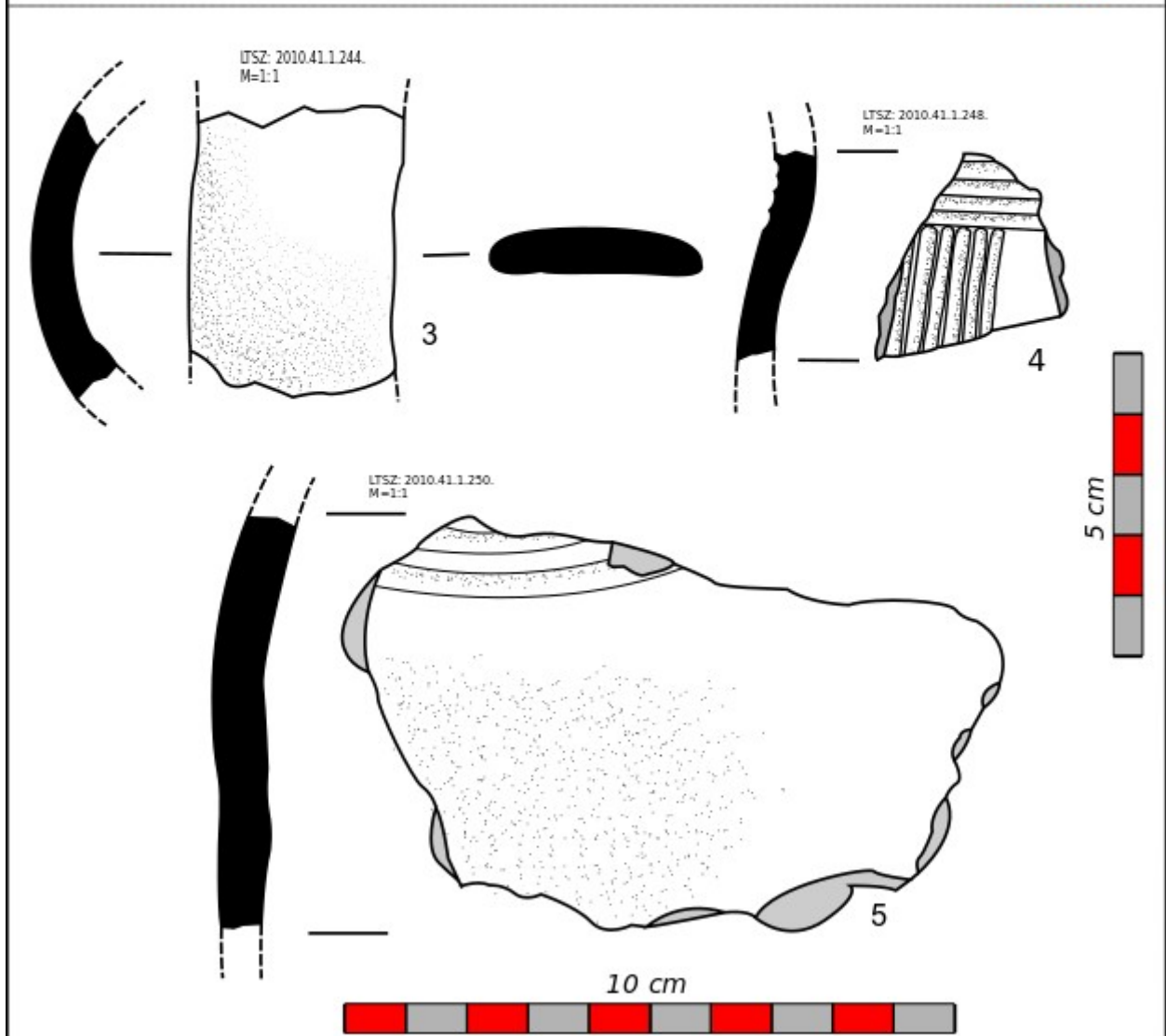
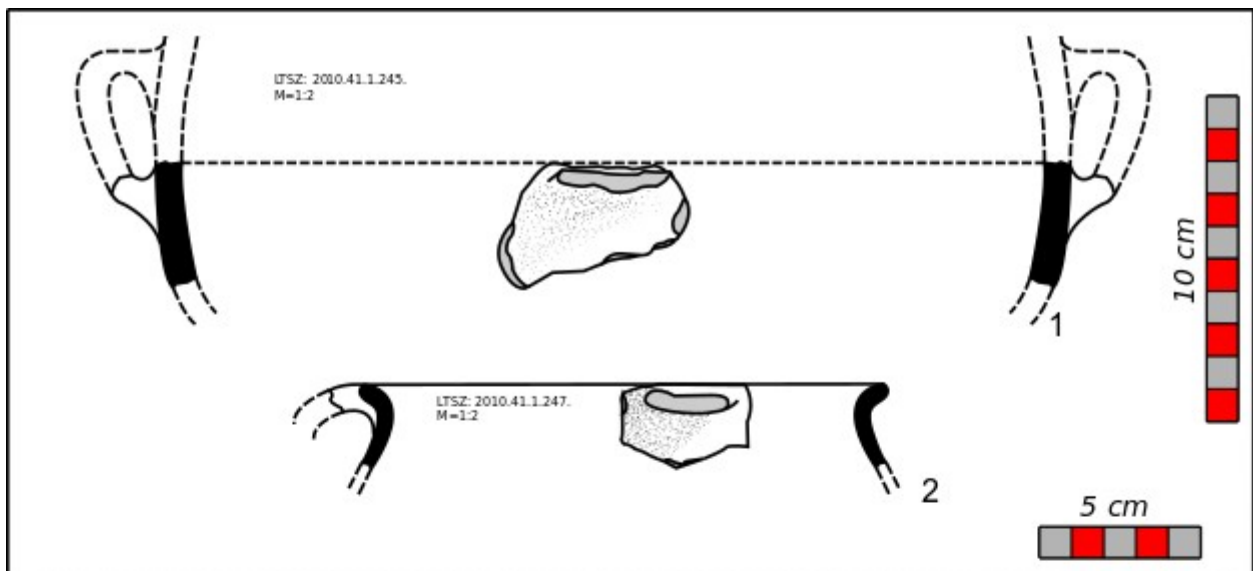
VI. Tábla
 Pitvar, 95-ös Blokk / Baradla-barlang

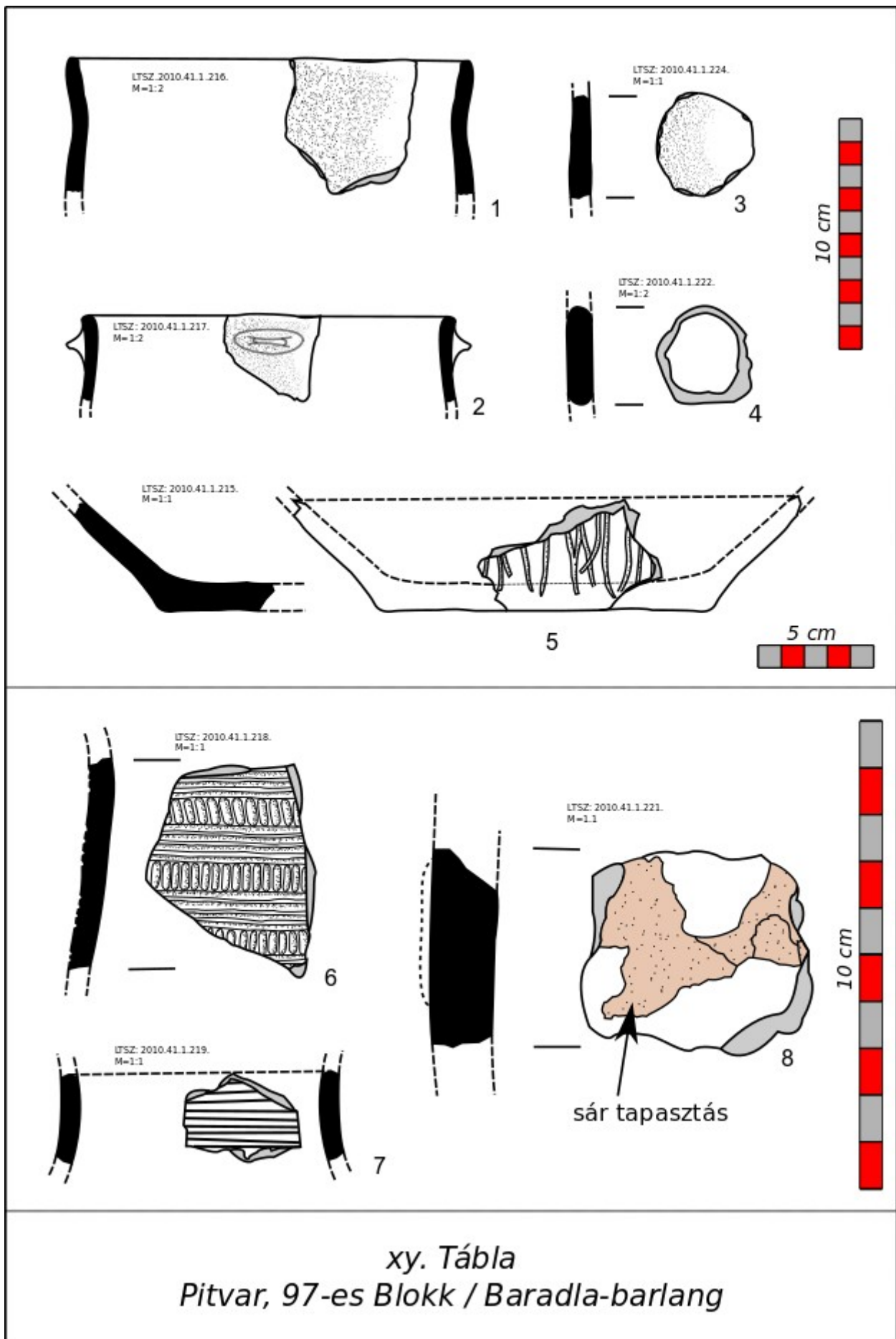
VII. Tábla
Pitvar, 95-ös Blokk / Baradla-barlang

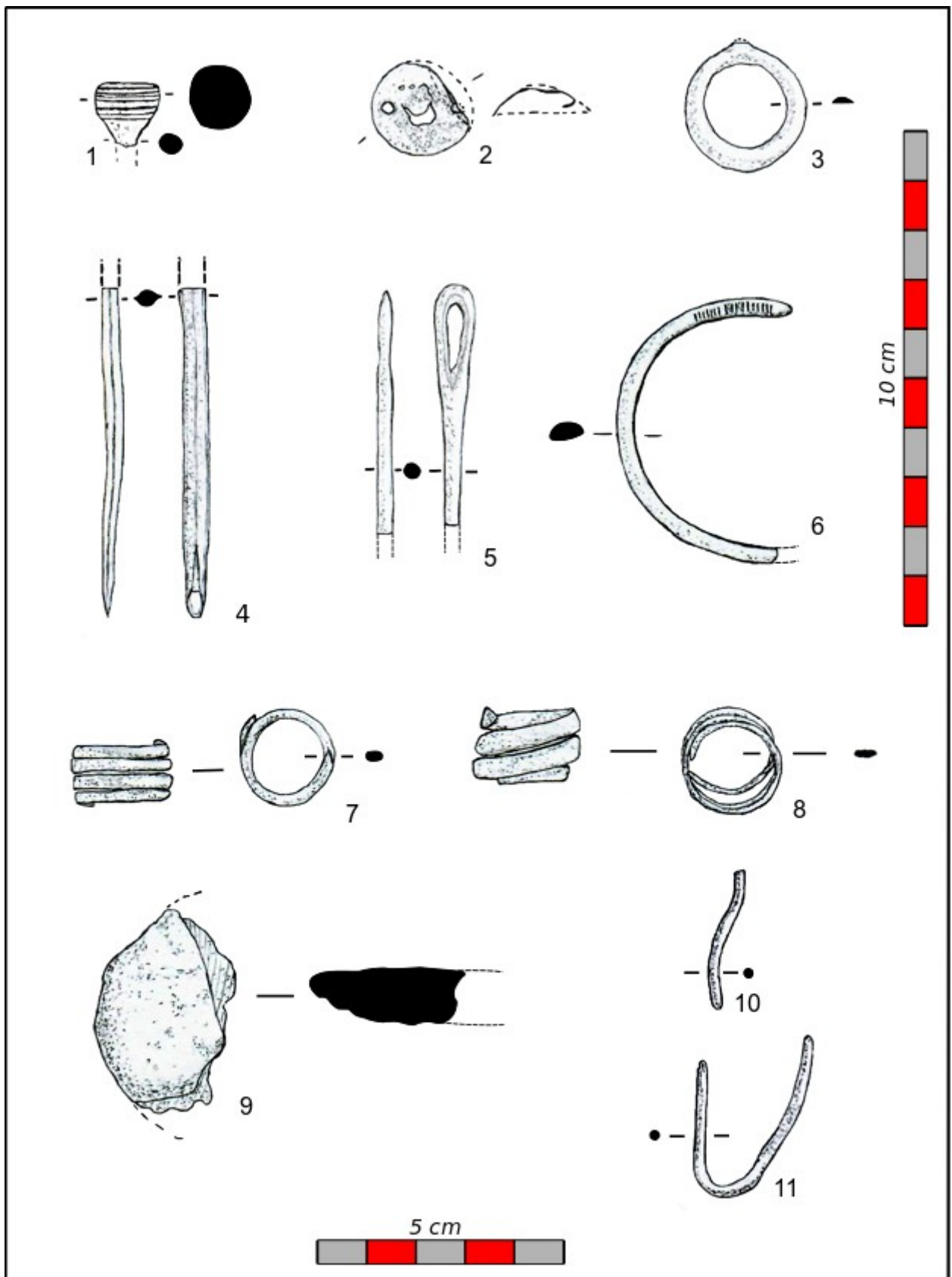

VIII. Tábla
 Pitvar, 95-ös Blokk / Baradla-barlang

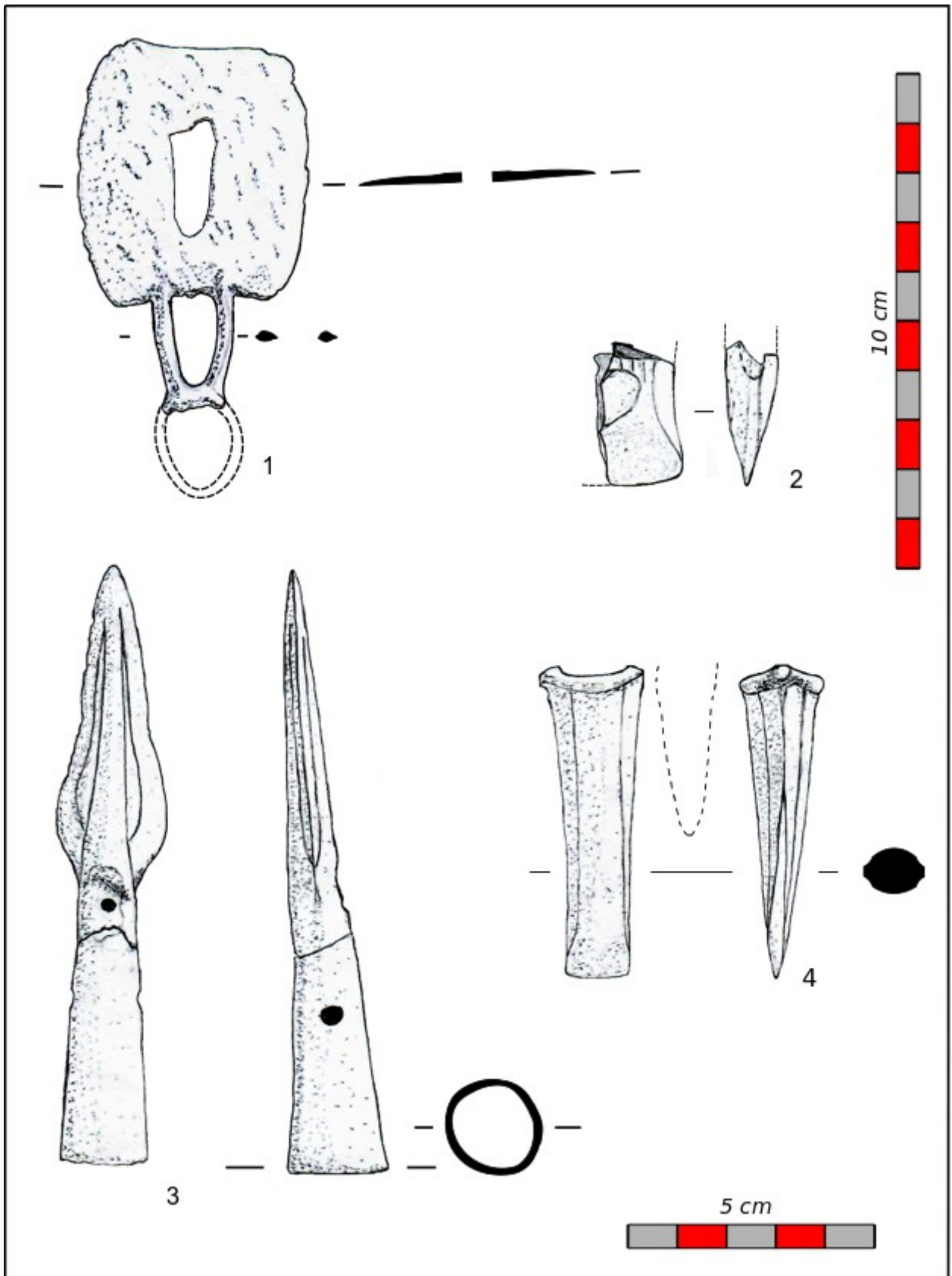

IX. Tábla
Pitvar, 96-os Blokk / Baradla-barlang

XI. Tábla
 2015-2016 Baradla-barlang

XI. Tábla
 2015-2016 Baradla-barlang